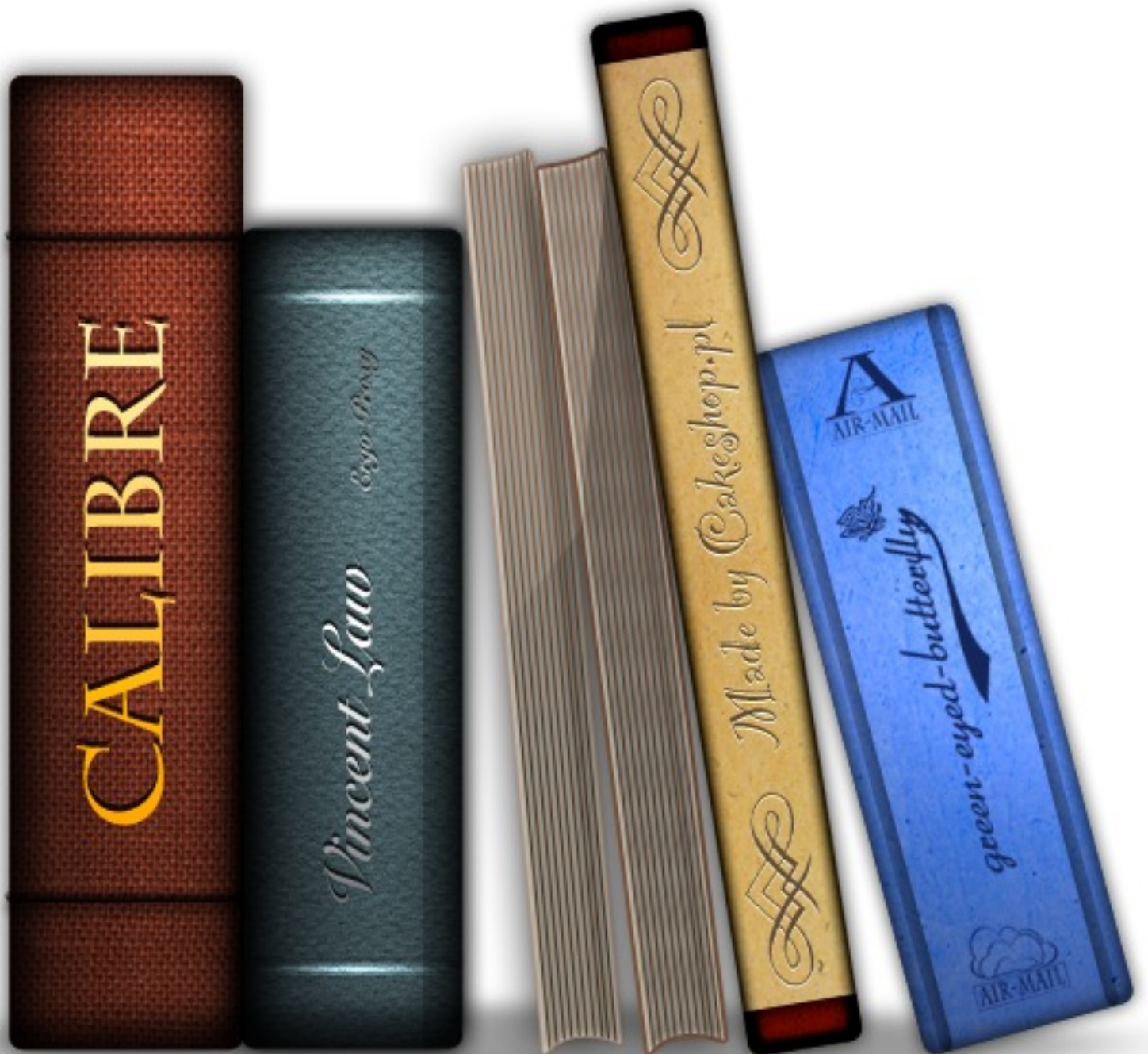


Pripovetke

Svetolik Ranković



calibre 0.8.36

Антологија
СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Светолик П. Ранковић

ПРИПОВЕТКЕ



„Антологија српске књижевности“ је пројекат дигитализације класичних дела српске књижевности Учитељског факултета Универзитета у Београду и компаније Microsoft®

Није дозвољено комерцијално копирање и дистрибуирање овог издања дела. Носиоци пројекта не преузимају одговорност за могуће грешке.

Ово дигитално издање дозвољава уписивање коментара, додавање или брисање делова текста. Носиоци пројекта не одговарају за преправке и дистрибуцију измењених дела. Оригиналнo издање дела налази се на Веб сајту www.ask.rs.

2009.

Антологија СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Светолик П. Ранковић

ПРИПОВЕТКЕ

Садржај

[ЈЕСЕЊЕ СЛИКЕ](#)

[СТРАШНА НОЋ](#)

[ПОТЕРА](#)

[ПРОПАСТ](#)

[ЗВАНИЧНА ИСПРАВКА](#)

[У XXI ВЕКУ](#)

[БОГОМОЉАЦ](#)

[ПРВА ТУГА](#)

[УОЧИ НОВЕ ГОДИНЕ](#)

[СТРАХ](#)

[УЧИТЕЉЕВА ПРИЧА](#)

[ЗВОНАР](#)

[ПРИЈАТЕЉИ](#)

[ЖИВОТ И СМРТ](#)

[ЉУДСКА НЕСТАЛНОСТ](#)

[КАПЕТАНИЦА](#)



ПРИПОВЕТКЕ

ЈЕСЕЊЕ СЛИКЕ

Суморна, влажна, студена и дуга јесен. Суморна као што су моји дани, стара и дуготрајна, као што су моје године, влажна и тамна, као што су моје очи, студена, као што је моје срце, моја крв...

Чини се и сунца нема, угасило се, а за њим се, постепено, примиче хладна ледена смрт... смрт без васкрсења... јесен без јарких боја, без последњег опроштајног осмејка леденог неба...

Чамотиња и туга продиру у душу...

И седиш тако у чами, а душа се вине у бескрајне просторе, тражећи ма где светла зрака и, наједаред, пред тобом се носе сјајне слике, са којима се душа једини и ти заборављаш на све око тебе, на цео свет, и живиш новим, светлим, младим животом и благосиљаш судбину за тај тренутни дарак...

У тим сликама видим тебе, мила јесени, из младости моје и благосиљам оне дане, који су са душом мојом сједињени, те неће никад у заборав отићи...



Био сам млад а била је јесен у мојој Јасеници и она је зарезала дубоке и светле успомене у мојој души. Стојим на брежуљку и посматрам ту јесен чаробну, посматрам њене

дивоте и њене богате дарове, посматрам оне јединствене, драгоцене слике, обасјане благим сунчаним зрацима, урешене разнобојним китњастим оквирима, измалане сјајним, живим, чаробним бојама, какве само природа може дати, па тако занесен, очаран, не знаш куд пре да погледаш, где пре да се окренеш... Куд год погледаш, све је око тебе препуно, преродило, учврсло, забрело, све пуно и сито, све слатко, ка' сама медовина...

Погледаш ли у грозне винограде, окићене црним, ка' смола, или жутим, ка' ћилибар, грождем, пуним меденог сока — мелема за уморне, малаксале груди... Прескочи само преко јендека, приђи оној гранатој дуњи насред винограда, осетићеш њен чудновати мирис; лези под њу и гледај, како ти се над устима вије опушћен грозд од чардаклије... не треба ти ни да се мучиш, само зини... Три корака од тебе раштркала се позна шептелија, лишће у пола опало, а на голим и црним, рапавим гранчицама жуте се слатке праске, ка' истоветно смиље.

Лежиш тако и обрћеш главу, па чисто не знаш, куд ћеш пре да погледаш... или у грозд, што ти над главом виси, или на мирисне, жуте дуње, које се полако љуљушкају на танкој гранчици, шалећи се и ашикујући са тихим јесењим поветарцем, или на слатке праске, или на пресамићене »пандаре«, што се жуте, па већ готово поцрвенеле, набрекле, па пуне сока, ка' дојке у Марјанове снаје.... Или ћеш да гленеш на црвени дренак, што ти се готово уз саме уши отег'о, или на морасту тамњанику што мирише ка' наш Андреја црквењак, или на црну каменичарку, или на жуту смедеревку, што је слађа од саме медовине и лепша од ћилибарских бројаница рудничког проте... Гледаш па не знаш куд ћеш и шта ћеш пре... Штрпнеш пуце од чардаклије, па га заложиш са дренаком и тамњаником, пипнеш мирисну дуњу, па те жао да је кидаш... омиришеш је па приђеш шептелији, загризеш онако на грани, па осетиш како ти усна за усну пријања а кроз грло пролази сама медовина.

Сит си, трбух хоће да се провали, па опет штрпкаш. Опет лези под дуњу, па кад се одмориш, очи ти се отимљу на густ воћњак, у долини под виноградом. Тешко се дићи, ал' те маме дебели хладови, зелена трава и слатко воће. Дигнеш се па хајд', готово комбрљајући се, до у долину, а тамо те чека други рај!....

Зада'не те мирис од воћа и дивна хладовина, па се, задовољан, спушташ под густ орах... Трава те заголица по врату, мрднеш мало и притиснеш је главом, па си онда миран и спокојан. Из авлије те угледају голуждрава деца па, и не питајући те, ето ти целе гомиле. Једни се пењу на орах, други на караманку, трећи на ивовачу, шећерлију или на краљицу, водењачу, слаткачу или на позни медњак или арапку, такишу, и док си тренуо они напунили своја прљава криланца и свако се жури да ти донесе своје »лепсе« крушке, јабуке, ораје, шљиве и — пурене зелењаке (бабице), што сваком, по два-три, из недара вире... Ти не мораш све то појести, узми макар што год, бар ону велику, жуту караманку, што је с једне стране готово поцрвенела, а остало ће ти мачићи око тебе оглодати и посисати!...

Ти само лези, гледај, наслађуј се и питај сам себе шта може бити лепше...

Над тобом трепери и шушка зелено и полу-суво лишће орахово; загледаш се у једну црнкасту пругу, на његовом пепељавом деблу, па идеш очима за њом, до ракаља; одатле пређеш на велику грану, што је ударила чак до водењаче, и међу зеленим ораховим листовима угледаш жуту крушку... Гледаш је тако, гледаш, па тек угледаш на широким ракљама камен, што су га деца забацила млатећи крушке. Таман се добро загледаш, кад — а одоздо, кроз лишће чујеш: туп — туп — туп, па тек; цврц по самом челу — и орах се скотрља на траву... Чујеш кикот око себе, ал' ти се чиниш да ниси ни осетио, па не смеш ни да се почешеш, и ако те то добро сврби...

Окрећеш главу на другу страну. На пет корака од тебе опружила се јаружица, пуна шљама и камења, а над њом се надвила стара водењача. Дебло јој већ орапавило, по негде

накљуцнуто секиром и ту почиње да трули. Гране дебеле а кратке, па попуштале витке младице, које се прегивају од тешког плода... Ветрић пирне, младице се заљуљају лево и десно, па тек почну да клањају, ка' »шутачки светац«... Још један поклон и диван плод пада на земљу и разбија се; веће парче полети низ брдо, где га чекају халапљиве прасеће њушке, а за мање трче и грабе се деца. Ветрић пирне још јаче, а око тебе почињу падати ораси, крушке, јабуке... Све зрело и презрело, све слатко и преслатко, све што је приметно, дозрело је и чека тебе само да пробаш и да живиш... А ти си све пробао, од свега окусио, па си сад сит и задовољан; ветрић те успављује, зелено лишће склања те од сунца, деца полако шапућу и ти си већ склопио очи...



Буди те шкрипање кола и вика деце, која скачу од тебе и трче пред кола, на којима је кошар пун кукуруза. Дижеш се и ти, па заједно са колима и целом гунгулом улазиш у авлију, а тамо, под трешњом, стоји поголема »рпа«. Настаје изручивање кукуруза и мување деце око »бабица«, а у то време редара се устумарала, па јури из куће у млекар, из млекара у подрум, из подрума у кућу — спрема радницима ужину...

Ужина готова, све метуто у торбу: и врућа проја, и лук бели и црни, со, велики заструг пун сира, па одозго потавањен кајмаком, бардак пун ракије и повр' свега бела погача, увијена у липов лист, за старешину. Торба обешена о ступац, па претурена у кошар, а рабацији утрапљен велики ћуп, пун »сока«. Све готово, ти седнеш у кошар, опружиш ноге по таваници, а леђа одупреш о танко пруже па хајд' у њиве. За тобом се дигао

урнебес од деце, но редара их све намирује и ти се спокојно предајеш посматрању....

Ено под качаром полегалe свиње, свако сито, обло, дебело, па само чека убој, јал' трговца. Око врљика, под брестовима, полегалe овце, опружиле вратове и притисле их уза земљу, па само брекћу од трчања и водењача; свака се уоблила, па само чека доброг мркунца, па не бери бриге на пролеће: биће јагањаца к'о јаглица... С друге стране врљика, отуд из чајира, начетили се гојни теоци, њушкају овце кроз врљике, или од дуга времена скачу једно на друго; најстарији вочић, да би се допао петомесечној кравици, гицне се ногама, надигне реп и начуљи уши, па полети преко чајира, ка' смушен, а за њим и остало друштво. Стоји трка бесне дружине, док не наиђе на шестомесечног ждребака, што куња на дну чајира под цером. Он је њих баш и чекао: ено га, чуљи уши и диже реп... теоци прснуше куд који, а ждребак окупи куражног вочића, па трепте преко чајира ка' звезде...

Кола стадоше, рабација отвара вратнице, око којих су се начетила говеда: чекају чобана, па да иду на пашу. Матора Зекуља већ огладнела па риче, а јунац двогодац гледа је и чуди се шта јој је. Трогодац Ширга окупио младу јуницу, хоће бећар да ашикује, а она се стиди од Сивоње у јарму, па гледа само да сакрије главу у остругу. Бик Дивоња лежи уз врљике и посматра лудог Ширгу; шта му је, те дира јуницу, кад види да јој није до ашиковања. Сивоња га гледа и мрда левим увом, а тиме му казује, да се потпуно слаже са њим, баш к'о наш кмет са капетаном... Кола пролазе, а за њима и говеда јуре у потес. Ширга оставио јуницу, па трчи на поток да стигне пре Дивоње, јер после мора чекати док се све краве не изреде и напију које Дивоња ревносно чува... Говеда замакоше, а за њима и чобан, са тојагом и недоплетеном котарицом. Кола се већ спустила у осоје; ево шумарице, ево три дивљаке, ево брдашца и — пред тобом се ствара пространо поље...



Пружиле се равне ливаде, покошене и у пола попашене; нема пролетњег зеленила, али зато видиш огромна сена, по десет-петнаест, па понегде и двадесет у гомили. Мирише суво и младо сено, а сељак се смеши задовољно сећајући се грдна труда што га је поднео, док је све то покосио, испреврт'о, попластио и поденуо. Што ће му зеленило!... Лепше је и милије му је видети сређену летину, што је није ни кап кише такнула. Како ли ће лепо да урани своје миле вочиће, своја говеда и овце!...

По ливадама бели се и шарени стока, а околo сена скупила се гомила чобана. Стока пасе, а они се играју клиса. Два ђетића ухватила се у коштац, па се носе по пољу, а крупне грашке зноја теку им са висока чела. Чобанке оставиле рад, па гледе јунаке. Половина стрепи за једног, а половина за другог, но јунаци се носе, ка' орлови, па ниједан не мисли да опроба леђима земљу. Но гле, једног измену срећа и он се простре на траву, а други великодушно оступа и гордо прилази чобанкама, које га веселим пљескањем сретају. Опет се продужује рад. Девојке плету котарице танком лозицом, а чобани им цепају и тање воћке за шипила и чисте лозу од коре и чворова...

А тамо, преко пута у зобишту, стоји добар бик. Одвојио се од свог друштва, јер види у другом чопору доста лепих и гојазних крава. Хтелo би му се мало ашиковати, ал' он се нешто премишља; види тамо доста супарника, па му се неће да иде међу њих. Ал' обле, беле краве све више одсјајују на сунцу и, као неким магнетом, привлаче узбуђеног Ширгу и он, хтео не хтео, мора да иде међу њих. И сад му не остаје ништа друго, но да позове противника на двобој. И ено га, примиче се једном бурумку и отпочиње изазивање... Пролама се долина од страховитог букања, од кога и теби срце живље закуца, па

гледаш помамног бика како је клекнуо на предње ноге, заб'о рогове у бурумак и, са страшном риком, баца у вис бусење, које се враћа опет на њега и претвара у прах... Но и противници не ћуте. Ено, Видроња му објављује да прима двобој и Ширга отпочиње наступање... Са громком лармом противници се сукобише и — ућуташе. Стадоше један против другог и отпочеше се пречати, но ниједан се од тога не уплаши... Укрстише рогове и отпоче се борба на живот и смрт... Краве престале пасти, подизале главе, па гледе ко ће победити. Јунци и јаловци примичу се ближе, да се нађу у нужди своје ратоборцу; они и не сумњају у његов успех јер је сваки од њих опробао моћ његових рогова... Но гле, Видроња све више узмиче, што то!... Страшно је видети — њихов ратоборац побеже, а противник после неколико скокова, напушта га гордо и прилази њима. Ево га на два корака пред њима, стао па се преча, пита их да нема још кога, који би желео опробати његове рогове. Разуме се да о томе нико и не мисли, сви му се »понижно клањају«, а он, горд и задовољан, пун кипеће страсти, још издалека наслађава се погледом на гојне краве...



Наступају њиве. Улазимо у планину од кукуруза. С обе стране пута подигла се недогледна гора... Ништа не може радника тако овеселити, ништа му не може натерати срце да брже лупа, као поглед на ту дивну, зрелу гору — хранитељку. Колико зноја, колико труда и муке, колико тешких дана проведе он, док све то узора, посеја, повлачи, окопа, прегрте; колико страшних и мутних облака испрати он са дршћућим срцем и смртном зебњом: ево, сад ће се провалити!... Сад ће смлавити све до тла... И облак за облаком пролази, па са собом носи и његову зебњу, а он остаје опет весео, крсти се и благодари

Богу... И ето, све прође: и мука, и труд, и зebња, прођоше знојни дани копања и прегрта, прођоше црни и мутни облаци, прође опасна пламењача, прођоше дуге кише и поводњи, прође свака опасност и не дирну му ову плодну гору, и он се сад, срећан и задовољан, лаћа најмилијег и најлепшег посла: бере плод трудова својих...

Ево нас у њиви. Кола стадоше под велики брест. Чак са дна њиве чује се песма, смеј, говор, шала, а све то зачињава често пуцање корења... Сунце греје, ветрић пирка, па заљуљује суве шашљике и перје; љуља се тихо сва та гора и шушти чудним, веселим шумом; кр!... кр!... пуца корење, под једром девојачком или снажном момачком руком; ха... ха... ха!... разлеже се смеј веселих берача, а тамо код разора, где су саме девојке, вије се весела, сеоска песма... Кипи рад, весели се срце, а рука се све брже и брже маша дебелог, једрог корења...

У свакој њиви чује се жагор и песма. Девојке певају, људи се шале и задиркују, жене им усрдно помажу, а нежењени момци, пуни жара, подврискују и вичу, да даду одушке узаврелој крви... Смеј и жагор, врисак и песма, проламају се из њиве у њиву, преко цела недогледна поља, преко читавог мора горе — хранитељке... А небо се наткрилило над тим драгоценим морем, чисто као суза, плаво к'о што само оно може бити, весело, к'о што је срце раденичко...

Ради сељак и помиње Бога, а усне се само развлаче од весела срца. Хитају руке, а мисао се носи на амбар, пун пшенице, на каце пуне шљива, на буре у подруму, пуно белке и црвењаче, на пресек пун овса, на вајат пун ораја, дуња, јабука и крушака, пун вуне и тежине, на кацу пуну пасуља, на качару пуну џакова са сувим шљивама, на млекар пун смока, на винске буриће, који само чекају бербу, на кош и таван, које ће препунити једрим кукурузом и — на кесу, коју ће напунити продајом изобилне летине и стоке..



А тамо у страни, код последње сеоске куће, чује се жагор. Тамо је позна, јесења вршидба. Ко није чуо, ко не зна за чари знојне и уморне вршидбе?... Кад забели јутарња зора и сви се кућани дигну на чисто и глатко, као патос, гумно. Обузме те јутарња свежина. Пред тобом заблистају милијарде светлосребрних капљица бисерне росе, а тамо, по речним дољама, дижу се облаци сиве магле, које у путу пресецају први зраци сјајнога сунца, што се иза планина већ помолило и мало затим обасјало сву околину, покривену бистрим капљицама росе, и оне, те бистре капљице сад се само пред тобом преливају и одсјајују, као најчистије драго камење, правећи безброј варијација фантастичних, дугиних боја... Обузима те милина, хтео би да тај приказ претвориш у вечност и не можеш да отргнеш поглед од тога чуда лепоте, које те заноси, чара... али ти уживање прекида оштра студен, од које ти се најпре кожа најежи, па затим и само срце задршће и онда се лаћаш трудног рада и хиташ, да се у раду што пре загрејеш...

Камара се развршује; велико, тешко сноплје пада на гумно, одакле га дижу снажне руке и носе на ред око стожера. Шире се кругови сноплја све више и више и најзад метут је последњи сноп на гумно... Привезују добре ђогате за стожер и почиње се вршај...

Пуца и пршће сува слама, трепере и фркћу добри коњи, севају виле у снажним и једрим рукама, диже се слама и пра' под облак, а из снажних груди радника разлежу се једначити звуци, који му и песму замењују: ај... ај... ај... ај!...

Сунце високо одскочило, па прижиже, коњи изведени из вршаја, а свако чељаде, које је кадро, дохватило виле, те претура сламу. Шушти изгажена слама, кроз коју пропадају

тешка, једра зрна, па, чегрљајући кроз парошке, падају на гумно. Тресу се виле у хитрим рукама, срце све брже куца, а са чела падају крупне грашке зноја... Слама је претресена, коњи се уводе и опет почиње једначит кас око стожера... А ти се дохваташ дебела хлада, испод кога још није роса спала, бациш се у ту свежину, па осећаш како се груди надимљу, не могу довољно да се надишу, а леђа се кале, као усијан челик, кад бациш у ледену студ...

Смирује се сунце, слама је три пут прегажена и претресена и сад је последња дигнута и бачена у крај гумна. На земљи чисто, једро жито и плева. Ради лопата и метла, а око стожера расте гомила, руке се све брже крећу и ено, око стожера се раширио велики куп...

Сунце зашло за брег, а хладан ветрић пирка и разгони врео ваздух. Осећаш како се слатко и пријатно дише, саме се руке крећу на посао... Обузме те росна влага, ваздух се пуни неком тамном маглом, дршће и трепери лишће на јасици, задахне те свеж, вечерњи ваздух, на небу светлуцне по нека звезда, пронесе се по неки залутао облачак и опет затрепере звезде, а тамо иза горе укаже се румена, блештећа светлост, мислиш пожар... није, мало — па се помоли пун, сјајан месец, који обасја сву околину, а од дрва се пруже дуге црне сенке... Наступа чудна ноћна тишина, кроз коју се од једаред зачује јасно и снажно тиктакање ветрењаче...

Шушти плева и слама, подузета силним ветром од кола, полети у вис, савије се у колут, па се отпушти и пада, као прах, чак на други крај гумна... Лупа и шушти једра пшеница о гвоздено сито, пада на косу даску, а са ње, као вода низ гладак камен, слеће и скаче на чисто гумно, где је дочекују хитре радничке руке... Шум жита и плевe, смеј и говор радника, а ветрењача трешти и лупа: тика-така, тикатака, тика-така.



И опет јутро, и опет његове чари!... Стојим у воћњаку и посматрам други, још лепши, још пријатнији рад. Тресу се и купе шљиве. Раширила се пред очима велика, густа, зелена гора, гора од шљива. Дуги, прави, као свећа, редови отегли се у недоглед. Станеш на средини редова, сагнеш се и погледаш, а пред тобом се отегла велика, широка бразда, која је тамо даље све ужа и ужа и напослетку, изгледа, да је на крају само стопу широка. А над тобом се наткрилила зелена гора, окићена сивоплавим драгим камењем, које се не прелива, али ти је његова сива »маглица« дража и лепша од каменог блеска... Гора, као босиљак!...

Купите ме купиоци,

Заклаћу вам шарку коку

И петлића без репића,

Који не пева....

Чујеш песму и журиш се тамо, на други крај, на глас њен. А тамо се растуриле десетине девојака и момака, шипарица и дечака у дугачак, прав ланац. Све се посагињало, хитре руке трепте но и уста не залудниче. Смеј, шала, песма, разлежу се с краја на крај, а пред њима стоји зврка млатача и кукача; снажна мушка рука зацима старку маџарушу и, као киша, оспе се низ грање зрео и сладак плод, а весела дружина срета га сложним и бурним смехом и узвиком.... А ти се премешташ из хлада у хлад, са рудине на рудину, бираш најлепши плод, окусиш га, па си сит. Пробаш да легнеш и зажмуриш, ал' ти не дају весели купиоци, који те нападају кишом од шљива.... И тако — цео дан.....

А у вече мрзи те да легнеш. Чујеш жагор код пушнице, која је уз кућу и идеш тамо. Све се стишало и заспало уморним сном, а месец обасјао тамно небо, па се разговара и ашикује са сићаним звездицама, које се застидиле, к'о наше вођевине, па трепере и дршћу.... А око пушнице поређали се људи и момчадија из комшилука, и њима се не спава. Из »вуруна« лиже пламен, севају варнице, пуцају учврсли пурењаци, што су их око ватре поређали, а међу пушничарима завела се прича и песма, свирка и шала....

Пушничар вади лесе, а дружина се скупила око њих па »мезети« и »одбира«. Узима се осушено, врело грожђе, крушке и јабуке, што су нарочито за друштво метуте на лесу, међу шљиве. Пробаш једно, друго и треће, па видиш да нема ништа лепше ни слађе од тога врелог и слатког плода, што ти, као најчистија медовина, кроз грло пролази. Одберу се осушене шљиве, па се лесе опет мету у пушницу, а друштво се опет поређа око вуруна и продужи започету причу....

А ти гледаш у сјајно небо, у онај заносан трепет, па се јединиш са тим високим светилима, чујеш њихов шапат, осећаш како те машта вуче у висину и ствара безброј младачких снова, и ти живиш другим, чаробним, животом, па ти је тако лепо, тако слатко.... А ватра пуцка и греје, звони једначит глас приповедача, а тамо са друма чује се крчање пуних кола и суморно извијање сетних »двојеница«....



Сунце се смирило. Обран последњи ред кукуруза и натоварен на кола. Скупљају се радници под брест. Сретен ми води ситог »Султана«, пребацује преко њега гуњац и колани га

тканицама. Женскадија се скупила у гомилу, па се ту повезује и оправља за пут, а људи савијају цигаре, пуне луле и припаљују. Редара купи судове и меће на кола, па, узгред, баци и по неку суву гранчицу да са њом вари млеко. Певачице утањише и друштво се крену.

Уз пут се сретамо са другим радницима, те се друштво увећава, а са њим и весеље оживљује. Девојке већ отегле »ој Миљано« у троје, а момчадија почиње са бројеницама. Мало, па се начини читава ларма и урнебес: певају, броје, подврискују, смеју се, псују се, дозивљу се, разговарају се, свако окренуло на своју руку, па да слушаш поиздаље к'о на вашару.....

На првој раскрсници подели се друштво. Уз нас остаде мало, па се и ларма одмах смањи. Само девојке још певају, гласно, не осећају умор, а људи већ ређе отварају уста. Кад бесмо на »Бачком брду«, сасвим се смрачи. И ми се ућутали, поред нас крче пуна двоја кола; сити вочићи прегли па грабе да пре стигну. Таман ми хоћемо на осоје, а пред нас искрсну коњаник.

— Добро ви вече!

— Бог помог'о!

— Како с', Цвејо?

— Добро, како ти.... а, ти си то, Пајо, откуда ти овуда?

— Ја био до дућана, купов'о неке ситнице, знаш, зовемо мало комишања па ми рече тајо да ударим на тебе, да те зовнем; ти си му, вели, накричио, да ти се јавнемо.

— Е хе, па ти си ваљад' био код куће?

— Ја, па ми рече господин појка да ударим на осоје, сретћеш га, вели, поздраво.

— Е, па добро, да окренемо....

— А појка рече да пошљеш Султана кући; мора сутра зором у В., звали га у Чвориће на крштење, а ти јаши мог кулаша.

— Па 'ајде, де.

Преместих се на кулаша, па окретосмо натраг низ Букуљу. Радовао сам се што ћу бити на чаМарковом комишању. То је најбољи газда у другом селу, које спада у нашу општину. Код њега је свакад најбоље комишање, јер се слегне више од по села, па плане сав кукуруз за ноћ.

Павле иде напред, а кулаш полако каска за њим. Реком тишина, па те чисто страх од ње, а мрак се већ добро спустио, те се готово ништа не види. Звезде светлуцају, али узалуд, кад месец још није изгрејао, тек да те мало ослободе у овој немој и густој тами. Приближисмо се реци и чусмо жуборење воде, али те тај ноћни жубор ни мало не весели, он ти улева у душу страх и сету... Кад уђосмо кроз врбљак у реку, па отпоче да одјекује лупање плоча по камењу и затим бућкање по води, мени се поче дизати капа на глави, но и то прође, па кад пређосмо реку, пожурисмо се и на скоро бесмо пред авлијом.

Павле отвори вратнице, те уђосмо у авлију, а тамо већ у велико комишају. Пред нас истрчаше снаје ча-Маркове, једна са лучем, друга прихвата коња а трећа, ваљад', ради параде....

— Добро вече!... Жива била, жива била, браним се ја, ал' не помаже.

— Ама дај, Бога ти, немој да се.... протестују оне и чине што су наумиле.

— Море, шта ме љубите, кад сам још млад....

— Е да, Бог с тобом, ја кога ћемо....

— Добро дош'о!... викну ми ча-Марко иза леђа.

— О, ча-Марко.... боље наш'о, боље вас наш'о, збуних се ја.

— Ја мишља' ти нећеш доћи.

— Како да не дођем, кад сам ти сам казао да ми се јавнеш. Но ви, ка' да већ отпочели. Имаш ли доста комишалаца?

— Није, море, још ни половина дошла. Далеко нам добросрећне њиве, а народ подуже ради; но сад ће то, за по сата сви ће бити. 'Ајдемо ми у кућу, да се мало одмориш.

— Немој, молим те, нисам ја уморан. Код рпе ћу се најбоље одморити.

— Како, болан, зар да ми не назовеш Бога у кући! Е, ти си поборавио наше адете, а ми знаш, с нашим појком, све 'нако по старински....

Није вајде, нема се куд, но 'ајде у кућу. Идем преко авлије, а очи ми се не одвајају од рпе, што је сложена баш више вајата, на равној ледини. Кроз помрчину светлуцају пламенови од луча, а око њих се виде само главе, спреда осветљене, а около умотане помрчином. Помислио би ко да су какве аветиње, ал' би га брзо обавестио весео кикот, говор и песма, што се отуд чује....

— Помози Бог и у кућу!

— Бог ти помог'о, одговара ча-Марко за мном. — Ене де Цвеје!... Их, куку мене, каква сам ја, ка' конџолос, вајка се стрина Сара, бришући руке и намештајући убрадачу.

— Ала чудне моје бабе, 'оће да је кицош и уз лонце...

— Добро ви вече, стрина Саро, и срећан рад!

— Бог ти помог'о, ти жив и здрав!

— Јесте се уморили радећи?

— Помало, вала, трчкарамо. Дијете, јесте метули јастуке на клупу?

— Јесмо, јесмо најо, одговара најмлађа сна, стојећи уз отворена собна врата, са свећом у руци.

— 'Ај'те у собу!

— Вала ја бих волео овде с вама, некако ми је лепше. Ви радите, а ми ћемо вас заговарати.

— 'Ајде, море, шта ћеш у овом диму; и нама поискакаше очи.

— Нека, научио сам ја, дајте само столицу овде уз огњиште.

— О, белаја, Бога ми ја бих волела седети у соби на клупи, само да ми није рада. Дај, дијете, високу столицу и јастук.

— Дај ми треножац, молим те; ја најволим уз огњиште на њему седети.

— Е добро, добро, али без јастука не дам.

— Тако ви је то код нас адет.

Наместише нам, тако, уз ватру, треношце са јастуцима. Једна сна стоји иза мене, а друга иза свекра, па нам потурају столице, а ми се, као аге, спуштамо... Машисмо се разбибриге, а снаје се устумараше да спреме »послужење«....

Бого мили, жесна уживања!... распламтели се ћуци на прочељу, па нема, но само пуца, а кућа се светли, ка' да је сва у пламену. О веригама виси велики бакрач, пун млека; око ватре поређани лонци, све један уз други. Ту ти се раширила највећа »мазушка«, па до ње мања, па »пештанци« па већ уз банак мале

»чоњице«. На банку се поређале мачке и мачкови, па само преду и чекају да провру лонци, кад ће осетити пријатан мирис од мяса. Жене тумарају по кући и клопарају по долапу и полицама, перу се шерпење, карлице, тепсије... Наједаред, пред кућом се зачу бат. Мачке поскакаше ка' опарене и, док си тренуо, оне већ пред вратима. У кућу уђоше Јован и Павле, синови ча-Маркови, носећи међу собом заклану јаловицу. Сад тек отпоче мутљава и тумарање. Њих двојица одраше овцу за тренут, почистише је и дадоше женама на транџирање. Једна узе да чисти црева за чорбу, друга сече бутке и плећке за кромпир, трећа ребра за купус, планинка стоји уз бакрач и чека млеко, стрина Сара надгледа над свима, тумарајући из буџака у буџак.... Таман они са овцом готови, кад ето ти Јована са пилићима (за нашу грешну душу). Уредише и њих и све приставише...

Разгорела се жеравица, па већ готово поцрвенела од жесне ватре. Букће сува буковина, а пламен јурне о дно бакрача па се узвије и заљуља и стане му лизати гараве бокове, одломи се по неко прегорело парче, а варнице сукну и јурну уз оџак са треском и праском, понека излети до самог врха, где је дочепа ноћни поветарац, понесе мало и утули.... Месо већ стављено у велике лонце и пријатна, мирисна пара диже се над кључем узавреле чорбе.... А тамо по буџацима, отимају се мачке око бурага, севају и реже, док се која не докопа повећег парчета, па клисне са њим преко прага и нестане је у помрчини.... Млеко се стаде збрчкавати, ухвати се озго танка корица, која се, мало помало, поче дизати. Планинка спремила крпу и кутљачу, па само чека. Кора се све диже и диже док, наједаред, кључ је проби и млеко сукну, али га вредна планинка претече и не даде му да покипи. Дигоше бакрач, пламен сукну и јара удари по свој кући... А ми се раширили уз ватру, па само срчемо и галамимо....

Једва се изреди »послужење«. Поустајасмо обојица и пређосмо на ту страну, откуда се непрестано разлегаше ларма. Опазише нас и ућуташе. Пред нама се виђаше огроман пласт, а на вр' њега стајаше упаљена свећа. То беше велика рпа

кукуруза, највећа у целом селу, састављена из четири велике луке и две њиве планинуше.

— Добро ви вече, радници!

— Бог ти помог'о!

— Срећан рад!

— Да Бог да, ти жив и здрав!

— Како сте, сви тако редом, и не видим сваког у помрчини. Седајте, седајте девојке и младе, па продужите. Немојте да ћутите, па да ме отерате, по овој помрчини, натраг.

— Нећемо, вала, не бој се. Где је још било мутаво комишање!

— Тако, Анђо, благо мени; де ти командуј ноћас твојим војницима и 'нако си десетаровица.

— 'Оћу, вала, не бери бриге; само ти седи тако да не мо'ш у нас гледати.... Знаш, моји су војници малко стидљиви.

— Е добро, кад није друкче. Ево ја ћу овде, за вашим леђима.

— Бога ми је то поблизу. Ми би, знаш, највољели да седнеш, не било ти заповеђено, с оне стране рпе.

— Па 'ајде баш и тако, кад 'оћете.

Послушах десетаровицу и седох међу момчадију. Седео сам тако дуго и нисам речи рекао, а очи ми блуђаху с краја на крај....

Дневно плаветнило неба сасвим се изгубило, а место њега навук'о се густ, црн покров, избушен на милијуне места оштрим и светлим зрацима сићушних звезда. Понекад тек

прелети залутао, густ облак, остављен од својих џиновских другова, промрда преко неба тамо и амо и закрије својом тамном одећом тихо треперење малених сунаца, па, потиснут снажним ветром, јурне унапред и лети тако преко цела неба, преко бескрајности, ка' мис'о драге мајке за удаљеним јединцем, ка жеља младе љубе за милим војном.... Трепере мило сићане звезде, хтеле би ма како да осветле густу помрчину што се над земљом прострла, али су слабачки њихови зраци, тупе су њихове стреле за густу копрену мрака, кроз коју се тихо поткрада лагани поветарац, те целива знојно лице уморног радника и задише га свежим, животворним миром....

Све око нас обавио јесењи мрак. Планина се утајала ка' гроб, љушне се тек понеки листић ил' гранчица, поћушнута лаким поветарцем, па опет стане и занеми. Не чује се ни жубор поточка, што се под планином вијуга, не чује се ни стока око кућа, које су нас са свију страна опколиле, па у том мраку изгледају к'о црни пластови. Свуд тихо, само код нас кипи живот и рад.... Испречали се дугачки пурењаци, све један преко другог, те саставили велику рпу кукуруза. Један се истурио задњим, дебљим крајем, са преломљеним тепељком, па се наџецио, ка' ђетић у мајчину крилу; други се измигољио предњим тањим крајем, подупро се на сува ребра другог, па накривио риђу кићанку, ка' свирач у колу, те изгледа, ка' да посматра око себе веселе раднике.... А радници се понамештали око рпе, поседали поребарце, све један пред другог, па левом руком маше се сува корена, шчепају га за риђу кићанку, расцепе му густу одећу на пола и заљуште до дна, снажна рука навије му сув тепељак и — кр!.... остаје го, углађен кицош, кога хитра десница баца на гомилу.... Слабо светлуца бледи пламичак лојанице, једва му зраци продиру кроз густу мрак, те показују тамне предмете, поређане околу. Не види се лице ниједног радника, но чује се много....

Пуцају тепељке, шушти сува комишина, прелећу преко главе једри, учврсли кукурузи и падају на гомилу као град; цепа се и пуца комишина на зрелу корену, шушкољи корење отиснуто

са рпе, севају једре раденичке руке, вије се српска, девојачка песма, пролама се врисак момчадије и смех веселих комишилаца, а рад кипи све брже и брже, све лепше и лепше...

Ја се укипио на столици, па баш ни мрднути. Само ми очи блуде по том чудном кругу, по тим тамним сенкама, што ка' призраци мрдају тамо и амо, а груди, препуне неког чудног задовољства, само се надимају све више и више....

— О Аго, викну Анђа.

— Ој, одзива се ч'а Марко.

— Ја велим да припевамо, а ови моји ђаволи нећеју.

— Е јес', неће мачка рибе. Деде ти само почни, па да видиш 'оће ли.

— Та оне баш и нису с раскида, но, знаш, не можемо да се погодимо. Ова неће овога, она онога, па мука....

Још Анђа у речи, а Јово Перов допузи побауљке до мене, па ме ћушка. Ја се сагох и једва га познадох.

— Јес' ти, Јово? питам га шапатом.

— Ја.

— Шта је?

— Славе ти реци јој нек припева Милицу за ме.

— Је л' Ђокину?

— Ја, прошапта он и одмаче се.

— Е, па кад неће с тобом да се погоде, са мнош, ваљад', 'оће, викнух ја гласно. Ето, припевајте Јова и Милицу!

— Куку мене, немој очију ти, стаде молити Милица, ал' Анђа започе, а дружина је подухвати и разлеже се песма припевалица:

Јоване бећаре, ђе си синоћ био?

— Милице девојко, доље у дућану.

Јоване бећаре, шта си куповао?

— Милице девојко, свилене мараме.

Јоване бећаре, што ће ти мараме?

— Милице девојко, да дарујем драгу.

Јоване бећаре, а ђе ти је драга?

— Милице девојко, у сред села мога.

Јоване бећаре, која ти је драга?

— Лепото девојко, Милица Ђокина...

Е, да није пустог мрака, волео бих онда видети Милицу како је изгледала, док се песма хорила. Мислим, што год је било у њој крви, све је отишло у образе... Славна помрчино, у теби се мање и црвени, ал' за то, како клето срце куца!.... Дршће рука, па грчевито стеже сув, неокомишан корен, цепка суве шашљике, па у том заносу баца га на гомилу и маша се другог, а сутрадан на чистој, окомишаној гомили, ваљају се по сто неокомишаних, изломљених кукуруза.!... Славне наше припевалице!....

— Је л' ти драго, Јово? дирка га Анђа.

Јово ћути, па само ломи кукурузе.

— Очију ми, он се љути на ме!...

— Шта ће се љутити, ко је се досад љутио на припевање, одговара Благоје Чворић.

— Ка' да ти то, Благо, навраћаш воду на своју воденицу?

— Јок ја.

— Ама немој ти продавати бакчованџији краставце, но реци де само, коју ћеш?

— Мене, вала, све'дно.

— Знам, знам како ти је све'дно. А не би се љутио на Станицу?

— Па, ако она вели....

— Немој Анђо, моја лепа Анђо, молим те, отпоче је сад ова молити, ал' је заглуши песма:

»Љубили се два голуба,

бели, бели....«

— Ама 'ајте да припевамо Анђу, кад она нас 'волико дира, вели Милица.

— Давно сам ја, Мило, припевана и опевана.

— Е, ал' ми нећемо за Гаја.

— Припевајте је за Зука, вели њен Гајо.

— Нека, нека, прво ћемо тебе за Сандулину Ђуку, одговори му Анђа и припева га за њу, па му се после стадоше смејати, но и он не ћути:

— Па што, лепша је од тебе.

— Кад је лепша, ти иди њој.

— Би' ја, и вари и помагај, но се бојим Сандуле Циганина. Ал' истина ми ћемо се мењати.

Е ту се Анђа баш истински наљути, ал' девојке је брзо припеваше за Јована ч'а Марковог, те је тако одобровољише.

Стадоше припевати све редом. Изредише све, па и самог ч'а Марка и стрина Сару.

— Е није 'асне, не мо'ш им ништа, вајка се ч'а Марко, а знам да се онда сетио многог момачког ђаволства. А кога сте ви, море, заборавили? подсећа их ч'а Марко гласно.

— Па нисмо, Аго, заборавиле, али сад..... не знамо.... па како ћемо, муца Анђа. Ми саме нећемо док нам он не каже.

— Па 'ајде, 'ајд', и мене, велим ја, јер видим да о мени говоре.

— 'Оћемо ми, ал' ти нам кажи име.

— Е, Бога ми, то не знам.

— Е јес', к'о санћим, ти немаш девојке. Казала је нама поша....

— Шта ви је казала?

— Имаш двије.

— Ене де сад! Па 'ајд', признајем, имам.

— Шта ћеш признавати, кад смо је ми виђеле.

— Ђе, болан?

— Знаш ђе, на киселој води.

— Зар обадвије?

— Јок, ону једну, а друга ти је доље.

— Ама здравља ти, па како изгледа ова?

— Па 'нако, гледна... ка' и свака варошка; танка у струку ка' ја у врату.... само оно, брате, што међу неког ђавола остраг... шта им је оно, истина?

— Седло.

— Од све шале, оно ми се не допада, вели ч'а Марко.

— Море ћути, граде се без нужде накараде. Саздао их Бог лијепе, ка' што већ море бити, а оне се саме руже, вели Танасије Прекић.

— Ама јес' чуо, Марко, и ви људи! Човек сам, што 'но кажу у годинама и, да простиш, изродио сам доста ђеце, па нећете ми замјерити што ви кажем. Тревим се, брате мој, на киселој води, код старе стублине; искупи се, брате мој, к'о што знате, сијасет свакојака живинчета: ту ти је, брате мој, силество прави' варошана, ту ти је и понеки наш ћивтица, па, богме, и прави трговац из А., па свечаником, брате мој, има доста и нас сељака, Елем, седим ја, брате мој, са мојом лушом и гледам у шарени свијет... Људи, већ, к'о људи — ја њих и не гледам, шта ћеш, брате мој, човек је, па море му се како гођ 'оће, ал' жене, простићете, то ви је.... н' умем ви рећи. Е лијепа је, брате мој, понека, да је човек три дана гладан гледа, па опе' да је се не нагледа... бијела, брате мој, па гледна, па обична, ка' молована, ал' 'оћеш, погледај је побоље, па да ти се стужи, ако си баш и самог печења јео... о, ућустечила се, брате мој, па само гледам кад ће да па'не, а оне јадне ноге, утегнуте у штивлете са шиљцима, нема, но само кламићу тамо и амо... о, притегла се, брате мој, у неке лубове, па једва дија, па, да ти кажем, и не крије своју бруку: ама лијепо се виде лубови око ртењаче и слабина... јес' 'ванђеља ми!... ама ка' пребијена овца, ет'!...

— Ама славе ти, ч'а Стево, зар се баш виде лубови?

— Ја но, Бог с тобом!... па још то ништа, но лијепо дошла, брате мој, па избушила атељку отраг, па одозгор, од врата до крста, све испреплетала дретвом, тамо и амо, па није ни закрила, но стоји 'нако, да сав свијет гледа — часни је убио!...

— Зар се баш лијепо види дретва?

— Дретва је, патљика ли је — не знам, но види се, брате мој, ка' ови мој гајтан на јелеку, ет'!.... Па'ајде и то ништа, но та брука, што рече Анђа, брате мој, то ти је грдило над грдилима... Ама што гради друкчије, но што га је Создатељ начинио, по Богу си брате?!....

— Истина, Цвејо, ти већ знаш зашто се 'нако граде?

— Па, да буду лепше.

— Ха, ха, ха, брате мој, јадно ти га љепше. Па што ће им она брука, не смем ни да поменем пред ђецом?...

Ја му објасних како знадох.

— Аа!

— Ха, ха, ха... стадоше се кикотати сви.

— Вала, брате мој, да оне дођу да им ја комендирам вође два, три мјесеца, да им дам у шаке виле и мотику, па, брате мој, ако би им то послјије требало, нек ме посијеку ђе сам најтањи...

— Е, па не могу сви да пласте и копају.

— Ја, ја, брате мој, јес', тако је...

— Еј, људи, ми се заговорили, па и заборавили бардак, викну домаћин.

— Ја, брате мој, нисам заборавио, но не знам ђе је. У мал'не поче' да муцам, ка' оне жене на прелу.

— Које жене, ч'а Стево?

— Зар не знате, брате мој, како су жене изгубиле бардак?... Скупиле се, брате мој, на прело па, ка' и сваке жене, кад је дош'о вакат за бардак, оне потулиле ватру... Нагне, брате мој, једна крњу бардачину, а другом руком држ' конђу, па истресај док душа хоће... напије се, брате мој, тако, па муцни првој до себе: хм! ондај она узме те истресе, па другој — хм! Тако ти оне, брате мој, у помрчини истресале и муцале све у наоколо, док неки ђаволан приш'о уз ону, што нагиње, па чек'о. Она истресе, пружи бардак, па муцне: хм! а овај шчепа за грлић, па се полако измакне у помрчину. Она до ње чула муцање, па пружа руку, а бардака нема. Онда она њој: хм! а ова ти њој: хм! те у наоколо, док се једној није досадило, те подвикне: »шта муцате, брате мој, бардак овамо!« Једна викне: није у мене, друга, трећа, све тако. Онда ти, брате мој, полете утуљени угарци, па све по главама, а они ђаволан, кад испио ракију, потегне бардаком у сред гомиле, те ти се жене још више заваде и, бо' зна, крви је било....

— Не удри се, ђаво те одн'о, врисну Миленија.

— Децо, нисте још ни четврти тал средили, а већ сте почели... рано је још. Док не средимо половину, 'оћу да је свако како треба, виче домаћин.

Отпоче бардак да путује унаоколо. Људи се већ крсте, молитвају и пију како треба, ал' жене, то ти је прави џумбус!... Не даду им ђаволи баш ни да'нути. Таман нека веселница поднесе устима и нагне, а ђаволани опале кукурузима и дигну ларму, ка' на курјака. Једни се гађају, други вичу, трећи засмејавају, а она, јадница, мора да ћушка главу или за рпу или у комишину... Отпочну, тако, по неколико њих да пробају, па кад виде да не могу ништа, морају да оставе и да гледају, како било, да заварају момчадију...

Испразнише се бардаци и пљоске. Јовина млада оде да наточи, а девојке почеше да певају:

Узабра' стручак до земље,

Дадо' га драгој до мене,

Закле' је небом и земљом:

»Волиш ли још ког', сем мене?«

»Не волим никог, сем тебе,

А одсад нећу ни тебе.

На тебе људи мане казују:

Прва мана — блијед, преблијед,

Друга мана — танак, претанак,

Трећа мана — висок, превисок«.

— »Зашто сам блијед, преблијед,

Зато сам чколе учио:

Зашто сам танак, претанак,

Зато сам соја господског;

Зашто сам висок, превисок,

Зато ме Господ саздао.....«

— Ама то ви ка' да мене певате, Милице?

— Јок, вала. Ми то свакад певамо на комишању.

— Знам, знам?

— Јес', вала, па питај ког' 'оћеш.

— А што сте шапутале пред тим?

— Е, па, јес', тебе смо, кад нећеш да нам кажеш име твоје девојке.

— Па 'ајде, баш, да ви кажем. Име јој Милица.

— Нека баш.

— Сад шта ћу ти, кад ми не верујеш. 'Ајде, Анђо, почињи, име знаш.

— Очију ти, немо' да ђаволиш, но кажи име.

— Ја сам ви каз'о.

— Е, ми нећемо да певамо то. Девојке, да почнемо каравиље!

И отпочеше »каравиље миле мој.« Свршише то, па продужише редом,, све песму за песмом, лепшу за лепшом, милију за милијом...

Вије се дивна песма, ал' и рад не стоји. Онда се тек и ради, кад се њени гласи разлегну. Уз песму се и старост подмлађује, уз њу се и старе груди распламте, а за младе и не питај... Журе се певачице, журе се момци, раде и старци, ал' не дрема ни — бардак... То ви је највреднији и нераздвојни друг српског радника: он га срета још првог дана, кад свет угледа, он га прати кроз цео живот, на свадби, на слави, на састанку, на моби, на сваком раду и залудничењу; он га прати и у гроб, па и после његове смрти обилази тужну совру за пуну годину дана, «у оно именије», покојниково. То ви је... ал' доста, смејаћете ми се, што пишем оду бардаку. Заслужио је, па треба макар да га споменемо; без њега не може ништа бити, па, ваљд', ни —

прича... — Гле само како се, због њега, Јовица Степановић расторокао. Слушајте шта прича:

— Живко, брате, Живко тај до тебе, нико други!

— Ама причај нам, славе ти!

— 'Оћу, брате, како не бих; да ви'ш само, да поцркате од смеја.

— Немој дер ти ту, Јовица, да извољеваш ништа, вели му Живко.

— Рђа га убила ко извоље'во, све ћу да причам, ка' што је било.

— Дедер, очију ти!

— Па ет', 'нако, кад но беше код нас капетан Иво, знате већ сви: рђа к'о рђа, ама и ми потеглисмо велики зор под њим. Знате већ, 'нако, како је притез'о табане нашем Живку....

— А што лажеш, болан!....

— Ћути, море, Жико, сви знамо, да ти је ћео да исправи табане уз даску, само да признаш за ону овцу, вели му Благоје.

— Можете сад извољевати што 'оћете; драго ви је.

— Јок, море, 'нако, нема ту извољевања, сам си ми прич'о, него ћути ти сад, да ја причам. Елем, наш ти се Жико л'уто опизмио на њега. Кле га куд год пође и 'нако, да виш', укле га. Ишћераше ти нашег ћопу Иву, због оне младе, па, ка' да није ништа ни био. Скаче наш Жико од радости, па вели: »Да ми га је, 'нако, сад виђети, вол'о би, н'о што сам жив«. — »А шта би му ти радио?« питам га ја. — — »Ехе, 'нако виђео би он његово добро јутро«. — Тако то ми рекли па прошла и година. Нашег ћопе нестало; отиш'о доље у Београд и упис'о се с опроштењем, у вокате. Кад л'етос, зову мене и Жикку, 'нако, у концоларију.

Спремимо се ми, па 'ајд'. Кад бесмо, 'нако, преко оног прелаза, на киселој води, питам ја Жику: »Шта би ти радио, да изађе сад пред нас ћопо?« — »Куку и до Бога, да 'оће, не би га мајци више 'вокатир'о«. — Таман ми то у речи па, крочисмо или не крочисмо више, а пред нас — ћопо... Ја скидо' капу и спреми' се да гледам џумбус, кад — ал' 'оћеш... струже ти 'нако мој Жико уз оно брдо, па све перја...

— А што лажеш, пасја те рђа убила!

— Шта лажем море, зар није тако било?...

— Ко здрав с дружином!?... викну Пајо изненада и спусти бакрач са вареном ракијом.

— Здрав ти! викнуше готово сви комишаоци у глас.

— Ја сам први!

— Јок, ја сам!

— Нисте ниједан, ја сам.

— Анђа је прва, викну неко из помрчине.

— Анђа и нек пије, вели ч'а Марко.

И Анђа однесе победу. Наточише јој чашу — ћоровачу и поднесе њих троје... Таки ти је код нас адет. Кад се хоће да промени пиће, неко узме да заговара госте или раднике и утом се донесе бакрач (ако је ракија), или видрица (ако је вино), па ко први прихвати поздрав, тај испије највећу чашу.

— Е, Анђо, ти вечерас једнако побеђујеш, хвалим је ја.

— Па јес', жешће но Дуле на Пандиралу.

— Ха, ха, ха... осу се смеј целог друштва.

— Који Дуле?

— Па твој, из Г.

— Како је то он побеђивао?

— Ето, нек ти прича Делија.

— Који Делија?

— Па тај мој, Благоје.

— А, деде, Блажо, вјере ти!

— Па знате то сви, тек кад смо почели, 'ајде, де! Војевали ми с Турчином, па, рато к'о рато, досадило се и бољим јунацима, а де ли Дулу из Г. Мислио ти мој Дуле од стотину руку, па никако да смисли, како би малко забушио... аман пред битку на Пандиралу, њега ти пошљу неким послом у болницу. Ту се Дуле задржи подуже, док су му спремили што се требовало... Залудан Дуле, па почне да се туња око они стаклића нође. Погледа, стоји једна пол' окењача, пуна ракије — тако му се учинило — жути се, к'о варбана шљивовица. Припита он једног дечка, нође, да сркне мало, а ови, био нека добричина, па му каже да је то неки зејтин који, с опроштењем, није за пиће, ал' каже Дулу за шта је... Одмакне се мој Дуле, па једнако гледи у оно стакло, док ће се тек нечему присетити. Завара очи онима нође, па смота олбу у торбу. Ништа!... Сутрадан полази војска у бој. Распитује Дуле: да л' ће баш поздраво бити боја, па, кад виђе да нема шале, натече и попи сву ону олбу, па је баци празну у коров. Таман се војска одмакла од ноћишта, а мој ти Дуле закука из свег гласа, издвоји се само из вронта и...

— Ене де, зар ви тако знате, заварали мене те ви причам а ви посркасте варенику. Вамо дер, Пајо, с том чашом!

— Ама причај, море, оставићемо ти пуну Анђину чашу.

— Нека, нека, да попијем, па ћу продужити.

— Та наспите му пуну ћасу, кад нема чаше, па нек срче и нек' прича.

— Е, тако се можемо погодити.

Налише му пуну ћасу варенике, он је мету на крила да се хлади, па се обрте да слуша, како се претерују Анђа и Гајо. А Перо се привук'о полако, па сркуће из ћасе, а своју чашу са ракијом држи поред себе. Јовица се придиже, одмаче се у мрак, па се брзо врати и ћушну нешто у Перову чашу.

— Ко то дирка ћасу? викну Благоје.

Перо се ућута и поче да срче из своје чаше.

Сркну двапут па дрекну:

— Ух, пос' му његов, ко је ово?!....

Неколико њих стадоше се смејати.

— Даћу му надницу, ако ми каже који је ово...

— Па ја сам, 'нако, дед' шта ћеш ми, вели Јовица.

— 'Оћеш да срчеш туђе, а твоје да не мирише!...

— Шта, шта је то? повикаше многи не знајући у чему је ствар.

— Чујеш, Јовице, не причај!

— 'Оћеш дати надницу?

— Не дам!

— Е, ја ћу да причам.

— Де, ако смеш!

— Причај, причај слободно, вичу сви.

— Што да не смем! вели Јовица и исприча, како му је потурио нешто у чашу, док је он сркао из Благојеве ћасе...

— Ха, живо децо, половину смо давно претурили, викну ч'а Марко.

То беше давно жељена лозинка за младеж. Девојке се шћућурише једна уз другу, к'о стока, кад осети у близини гладне курјаке. Настаде нема тишина међ' млађим светом. Само се чује неки безуби старац или бака, како клопара језиком, међ' ретким крњацима. Па и старији се малко ућуташе...

А пуначке груди, под танким јелецима и ћенарликошуљџицама, почеше се све брже и брже кретати, а срце све јаче куцати. Руке су биле најнемирније. Оне су грчевито стезале и немилосрдно гњечиле и чупале шашу око корења...

Сирота шаша, како би се шалила, да је могла осећати и говорити. Бог би га знао, шта је она скривила цурама вечерас. Па 'ајде, што је гњече и ломе, но је после бацају на чисту, окомишану гомилу. Где ли им је памет?... Једна по једна ћушка се у средину, ал' ниједна није рада да буде с краја. С једне стране их је заклонила рпа, с друге Анђа и жене, али с треће и четврте нико, а отуд је баш највећа опасност: велика гомила меке и мирисне шаше...

Но већ и цуре се умирише. А чега да се плаше, кад нема ништа страшно! Па што баш, ако нечија рука и залута, те опроба: је л' кошуља од правог ћенара, на каквим лепим, пуначким груд'ма... ил' каква врела уста са гаравим наусницама, заврљају у помрчини и сукобе се са каквим једрим и пуначким образом, шта ми је то!... Уосталом, момци се задовољавају малим: ако могу да дирну и штипну, то је све, а 'нако, да рекнеш — није... славе ми, није!..

— Јаој!... зачу се из помрчине. На другом слогу реч се прекиде, к'о кад би на неког, изненада, сручио пуну видрицу хладне воде...

Једна је рука већ залутала...

— Куку — куку — ку!.... не дирај се, ђаво те одн'о!... шапуће друга.

— Цмок!... чу се на трећем месту и све се утиша.

— Децо, то никако нећу! викну ч'а Марко, диже се и седе уз девојке.

— Анатема те убила, шта ћеш око мене! викну Анђа и шчепа једну руку, која је залутала на њеним недрима. Зачу се мумлање.

— Аха, орлушино матора, ти ли си! Ево ви и Танасија, девојке; пош'о тамо вама, па залут'о...

Осу се смеј и жагор.

— Пушти ме, вештицо! Откуд тебе ђаво створи туна, шапће он.

— А, лишче матори!... викну Танасијева баба, па полети к њему. Настаде џумбус....

У тој највећој ларми, велика гомила комишине улеже на два места и зашушта јаче. Да није ларме, чуло би се зар што, ал' овако и боље. Не морамо ми баш све знати... Не тиче нас се ништа, к'о и то, што Јово све дршћући комиша корење, а Милица и Миленија шапућу:

— Је л' то он био?

— Ја.

- А јеси знала да је он, кад си оно вриснула?
- Јесам.
- Па шта си, болан, врискала! Знаш да је он стидљив.
- Е јес, да знаш како је то.
- Не знам, баш. А је л' те пољубио?
- Но!
- Их, болан, па шта ти каже?
- Па, 'нако, знаш,... 'оћу ли поћи...
- А ти?
- Ништа.
- Зар ниси ништа казала?
- Јок.
- Дира ли се зорли?
- Море, не знам ни сама. Ћути, сутра ћу ти причати.
- Ама кажи ми само, јеси ли му обећала?
- А 'оћеш ти обећати Мићи?
- Откуд знам. Није код мене ни долазио.
- Ама ако дође?
- Е не знам; кажи ти мене.
- Не знам!

— Очију ти, кажи ми.

— Кажи ти мене.

— Е, па 'оћу, ет'. Кажи сад ти мене.

— Али поздраво?

— Поздраво.

— Е јесам, али ћути!

— Је л' ту Миленија? зачу се шапат иза њихових леђа.

— Ко си ти? пита Милица.

— Ја сам.

— Јес' ти, Мићо?

— Ја.

— Ево је, до мене.

— Ћути црна, ако Бога знаш, шапће Миленија и ћушка се напред. У том је обухвати једна снажна рука, она претрну, ал' се одмах прибра.

— Иди сад, молим те, к'о брата!

— Само да ти нешто кажем.

— Ама немој, очију ти!

— Само часком.

И, више се ништа не чу...

А комишање иде својим редом. Песма, говор, смеј, и тресак комишине и корења не престају. Старци су већ презевали поноћно доба, па им је сад много лакше. Претурили су дрем, а бардак је већ небројено пута обишао унаоколо, те загрејао старе и уморне кости...

Пролази поноћно доба, а са њим и његове страхоте. А како је страшна сеоска поноћ!... То је доба кад се појављују највећа страшила на свет и раде што хоће, све док први петли не објаве зору. Тада ти се извлаче мршави вампири из гробља, вукодлаци из јазбина, виле из горе, вештице из оцака, дрекавци из потока и свака проклета утвар, што ради о глави човечијој. То је најстрашније време.

Па како је страшно то наступање поноћи на селу!... Тада се обично све, све што је живо, утиша, јер сва живина хоће сна, а поноћни је сан најслађи. У то доба и поветарац стаје, јер се и он боји да лута по пољима и шумама тако касно. Прво отпочне шаптати густо бучје са високим грмовима... Ала је то страхан шапат, да ти се кожа најежи!... Попци, што дотле певају по ливадама, на мах умукну. И тада се све утиша. Тако постоји неколико минута, па ти све око тебе изгледа као човек, који је, пред неком страхотом, и сам свој дах утајао... Наједаред, с краја села чујеш танко — танко певање петла. То је петао из најсиромашније куће, мршав, а хитар и окретан, к'о видра. Њему се није тешко нахранити. Док је се само јавио, већ му се одазива други, а овоме трећи, па све јачи за јачима, док, најзад, не заурлају и домаћински гивови...

Наступила је поноћ. Петли су своје учинили, па се опет шћућурили на грани, уз какву коку, а поноћ је отпочела да царује...

Чује се већ громовити аваз дрекавца... По брдима јуре вампири и трче у село... На ливади, под осојем, већ се ухватило коло вила, а по раскрсницама се већ шуњају вукодлаци... Преко зечице прелети вештица: јаши на вратилу, на дну кога стоји привезана метла, па из сваке сламке метлине сукће варница, те

цела метла баца од себе читаву ватру, а вештица тихо, нечујно, као буљина са крилима, сукће и лети...

Ала је страшно!

И пси се сеоски утајили, па не смеју ни да лају; сваки се завук'о под неки заклон, па ћути, тек понеки од страха заурла... А бучје још шапће и под њим тихо, лагано жубори планински поточак... орони се неки камен и скомбрља у вир — зачује се плъесак и дојек се разлегне по врлети шумској... Ћуви!... дрекне уплашена буљина и замаше незграпним крилима кроз тамну гробницу од бучја и грмевља... Тада наиђе поветарац и зањиха успавано бучје, те му шапат претвори у брујање; бучје се успротиви, поветарац се усили, те жешће кидише и отвара се борба, при којој јечи шума страшним и неравним јемом...

А у селу права мртвачка гробница... Тек у некој кући зачује се врисак гладног одојчета, кога сањива мајка притискује на пуначке дојке и, док оно жмурећи сише, мати га крсти и одгони сваку нечисту силу... Или понеки болесник, коме су муке додијале, јаукне слабачким гласом, а одзив му се прелама по празном и отвореном тавану, који му над главом зија, по широком оџаку, над којим трепере сићане звезде. И све то мученик гледа и слуша, па се од свог рођеног гласа уплаши, стегне среце и трпи самртне муке... Грло му се суши, а он не сме ни да се накашље, боли га једна страна, он не сме ни да мрдне — јер је страшна поноћ...

Ал' веселим комишиоцима, сакупљеним у великом броју, развеселјеним песмом, шалом и бардаком, поноћ није страшна. Они је и не осете кад наступи, они је се и не сећају тог вечера. Све је заузето оним што га окружава, заборављено је све остало...

И куд ће сад Милица Ђокина да се сети поноћних страхота, кад јој још образи горе од пољубаца и мишице од јесног штисања!... Само старци и бабе, пошто их бардак небројено пута опкружи, добију вољу да се малко са вампирима

и вештицама позабаве. Али се сад на њихов разговор мало пажње обраћа. Сад се само живи, весели и ради...

Ч'а Маркова се рпа расплинула. Од 'ноликог пласта корења, сад је остало само дно; но за то, на другој страни, уздигла се нова гомила једрих, глатких и окомишаних пурењака, коју ти је милина погледати. За леђима комишилаца црне се пластови комишине, која је тако мека и сува, тако лака и мирисна, да ти се и сама глава склања к њој... А око ње су тако лепе и здраве, тако веселе и вредне, тако примамљиве девојке, да ти се и сама рука пружа к тој лепоти... А све је то обмотао тако густ и веран, тако диван и чаробан мрак, да ти даље ништа — не смем казати...

Старији људи и жене већ куњају; неки се пружају по некој комишини, а неки, онако седећи, клања и метанише... А младежи се не дрема. Они би, да могу, продужили ноћ у двоје, у троје и са зебњом гледају, како нестаје испод њих кукуруза... Већ се лакше ради, а више шали и задиркује. Јово се опет довук'о до Милице, па је узео за руку и стеже. Ћути он, ћути и она. Он се наже и пољуби је.

— Миљо... ух, пос'ти твој, 'ајде још ноћас да те водим, шапће јој и притеже к себи.

— Нека до Божића, да се спремим... Немо' тако, славе ти!

— Ама 'оћу сад, закона ми, сад, сад 'оћу...

— Немо', очију ти, да се дираш тако, боли ме!...

— Нећу, само реци: 'оћеш ли?...

— Не могу; морам још поњава да ткем...

— Ткаћеш их код мене.

— Нисам све ни опрела...

— Имам пун таван вуне, па преди код мене.

— Шта ће ти рећи бабо?

— Не брини!

— Славе ти, прођи се!

— Сад', ил' никад'!... и приљуби се уз њу...

Бејаш се привукао до њих, те сам чуо ово шапутање. За минут ми прође кроз главу стотина мисли: он добар радник, богат и ваљан, она поштена и вредна, из добре куће, па, нек' им је срећно!...

Јово хтеде да прође поред мене; ја га повукох на страну.

— Шта би, пристаде ли?

— Ко... шта?...

— Чуо сам све, него говори, не бој се.

— Да си ми по Богу брат, немој ми кварити!...

— Не будали, но говори брже, како наредисте?

— Само да набавим пушке и да наредим са мојима вође, па да је водимо. Незгода је за пушке: далеко ми кућа, од других не смем сад да тражим — поквариће, а без пушке не ваља.

— Не брини, ево ти мој револвер; шест метака доста је до куће...

— Их, да си ми по Богу брат, одсад па до века... даћу ти динар за сваки метак...

— Море, мани се лудорије и динара, но наређуј ствар; сад ћемо на вечеру, а дотле треба да је готово. Нађи и једну жену.

— Стрина Јока ће поћи и Мићо, Перо и ч'а Танасије.

— Море, не поверавај се чичи!

— Не бери бриге, знам ја њега. Иде тај на весеље, к'о слепци на даћу. И неста га у помрчини...

Комишиоци се већ раштркали. Око кукуруза остала само младеж и понека жена међу њима, а старији се дигли тамо под гранати орах, где се отегла совра, чак до вратница. Ту ти се они »налазе«, гледају, како се поставља... А комишиоци готово престали радити. Тек понеки кукуруз вркне и зашушти, или се понека снаша узврпољи, слушајући шалу момачку, па подвикне радницима да не залудниче, но кад види да је нико не слуша и она ућути; руке са кукурузом падну јој на крило, а она се примакне, па слуша и гледа, како се све друштво збило у круг, све једно уз друго, па се завела шала и смеј, да очију не одвојиш...

И ја задремах, па се пружих у комишину. Задахну ме диван мирис шаше, коју набацах на себе, окретох очи у небо, па узех да гледам и да мислим. ...Видим две лепе, сјајне звезде, близу кумовске сламе, стоје једна уз другу. Светлуцају наизменце, па изгледа, да се све више једна другој примичу. Видех, чини ми се, добро, како се спојише и постаде једно велико, светло сунце. Сетих се Јова и Милице, па ми се мисли почеше да бракају...

Тргох се, неко ме зове по имену и вуче за руку. Павле зове на вечеру. Приђох соври, а тамо се радници већ умивају. Умисмо се и поседасмо. Таман да се прихватимо сира, а одоздо, са доњег краја совре, викну Анђа:

— Море, девојке, камо вам Милица?

Девојке се одиста зачудише. Згледаше се, па ће тек једна рећи:

— Сигурно је у кући.

На томе се и прође. Почесмо да једемо. Таман донеше чорбу, а из потока загрми пуцањ, један, два, три... Како је ко принео кашику устима, тако и остаде, нит' је ко враћа ни срце. Ч'а Милош што седи уз мене с леве стране, диже се, мету прст у уво, па викну што игда може:

— Ехееј, пријатељ Ђоко!... не даај... одведоше ти грлицу из гнезда...

У страни, преко потока, грмну пуцањ опет.

То беше одговор на чичину ларму.

— Нек' им је срећно, да Бог да! викну ч'а Милош.

— Ама коме?

— Ко кога одведе? питају готово сви.

— Одведе Јово Перов моју прију Милицу.

Настаде ларма к'о на вашару...

Ч'а Милош се саже к мени, па ми шану:

— Над'о сам се; вортала га је читаву годину, ал' је они ђидо укеба.

— Шта, зар су се одавно погађали?

— Трипут му је обрицала, само није паре узимала па после поквари.

А ларма још траје. Само ко је био нем — није ништа рек'о о бегству Миличином...

Месећ изгрејао, па сија и смеши се на веселе комишиоце, што се полако, низ брдо, враћају кућама и осветљава им пут, да не залутају. Пред њима зинула провалија, обрасла гором и шибљем, па хуји и шушти, а на дну ње вијуга се, као змија, међ' суморним стењем и жубори планинска речица, те казује путницима, да ова чељуст није мртва, да има живота... Понегде бљешти вирић на месечини и прелива се беличастим сјајем, док не наиђе на њега неки густ облак те огледа, на његовој глаткој површини, своје туробно лице, па иде даље, а вирић опет бљесне и затрепери својим хладним огледалом... Мало даље чује се Вилин до. Тамо пада вода са високе стене, па у овој ноћној тишини прави лом и грмљаву... Тамо, од Прекића кућа, чује се грмљава од пушака, а Вилин до мршти се на ту грмљавину, па јечи, шушти, стење и хуји...

И опет ми се носе у памети сјајне слике моје младости, и опет видим тебе, мила јесени, обучену у све ове лепоте и крунисану сјајном, драгоценом круном, бербом виноградском... И гледам у ту сјајну диадему, па ми очи засењују, ум се мути, а срце се брже шири и скупља, зането лепотом твојом... Ослепићу од блеска твога, занећу се чарима твојим... Окрећем лице од тебе, бербо виноградска, не смем те више гледати, ни тебе, дивна, чаробна сеоска јесени...

СТРАШНА НОЋ

Звали су га »византинцем«, и чудо што му је тај надимак доликовао. Вазда превијен, трља руке, обара очи, клања се и клања... разуме се, ако је пред њим старији, а ако је млађи, — тхе, уосталом, то и није било баш тако занимљиво...

Сваки акат његов почињао се облигатним: »у понизности јављам«..., а свршавао се са: »ово је мој најпонизнији одговор«... Разуме се да ни хитне депеше нису смеле бити без »понизног« јављања, а Главна Контрола после има муке док реши: како да рачуна ту »понизну« реч — у званичну или приватну. Али је све то ништа према ономе, какав је капитал правио његов »подручни персонал« од те чудне понизности. Зовну на пример изјутра његовог љубимца, »фамулуса« Васу, и нареде му да »у понизности звони« за улазак, или да »у понизности купи ћевапчића и пењерлија...« После су ову понизност пренели и у свој кавански живот. Седну у »Трбоњину пивницу« и траже »у понизности пет пива...« Најзад су ту понизност некако привезали и за његову »вешерку«, — али о томе после.

А он је у младости, веле, био други човек. Причају да је носио највећи клопошки шешир, којим би могао покрити три пиљаричке корпе, а батина његова подсећала је на ишчупан, преломљен, неотесан церић... Пио је као смук, пушио као Турчин, улагивао се око женскиња као Грк, лумповао више него што је живео... није знао мере ни чему.

Кад је свршио »правдословије«, добио је за наставника »јуношества«. У том положају продужио је и још више развио весели живот тако да није ни осетио, кад је дубоко заш'о у четврту десетину. Тада се створио прелом у животу његову...

Његов биограф није могао пронаћи узроке, којима би се могао објаснити овако одсечан прелом у његовим навикама и животу, али се дознало само толико, да му се у том мору раскалаша јавила идеја!.. Нико му није могао докучити суштину саме те идеје, али су њене последице биле врло јасне: од необузданог ветрогоње постао је чиновник — роб...

Разуме се, да је ова последња особина морала пасти у очи претпостављенима, и онда није ништа чудно, што га, после краћег времена, видимо као управника једног великог завода. — Као што се види, кратка, проста и обична, за оно време, историја...

Да ли због његове идеје или због насићености животом, тек он је доцније постао врло смешан и необичан, повучен и неповерљив до крајности, тврдица као Цинцарин, лукав као Јеврејин. Због свога личног тврдичлука постао је тврдица и у државним издацима, па чак и онде, где није смео тврдичити. Одреди му се, на пример, за огрев училишта 1000 гроша. Он одмах проба са колико »ћутака« може да загреје собу, израчуна: колико му кола треба за целу зиму, а колико дневно. Преко тога рачуна није се смео утрошити ни један ћутак. »Цензори« су кажњавани најстрожом казном, ако би врата стајала отворена неколико секунда, кад је соба загрејана, а о проветравању, разуме се, није смело бити ни говора. — »Зар училиште да се луфтира на државни рачун?!« узвикнуо би он...

Мање оправке државних ствари вршио је сам својеручно, »да се не баца државна пара узалуд.«

Али што је деловодник и главну књигу водио чисто — то је за причу. Свако писмо мора бити тако једначито, тако равно, као под лењиром. Сав »директориум« био је облепљен великим табацима, на којима су нашаране неке муње и громови. То је он звао »статистиком«. Чега ти ту није било!... Професори су, терајући шалу, причали, да те скале обележавају и број доње одеће, која се »у понизности упућује праљи на надлежни поступак...« Али главна његова особина састојала се у

чудноватој љубави: волео је — прашину и ђубре... Није се ни чудити: био је нежењен момак....

Има две врсте застарелих момака. Једни су од раног доба навикли на чистоту и ред; она се постепено тако урезивала у њихово биће, у њихову душу, да је постала саставни део њихова живота. Чистота, ред, симетрија — то је њихов живот, њихово дисање... Они им жртвују све. Због тога се они плаше и сваке помисли, да може неко друго биће, нека личност са стране освојити њихова срца и тиме добити право, да уђе у светињу њихова уређеног кутића, који се за тренут може претворити у гомилу нереди, хаоса... Други су много конзервативнији. Њих су животне прилике немилосрдно бациле у прашину. У њој су они добили појам о свету, о животу, о свему. Кроз густе слојеве праха разговарали су се они са омиљеним научницима и песницима, те су тако њихови појмови о свему везани за — прашину. Она им је тако омиљела, као онима горе чистота. У овај други ред »младића« спадао је и он.

Иначе се звао: »господин Мојсило«. Било му је око 45 година. Живео је усамљен, као сова у дупљи; никоме није ишао, нити је кога примао. Шетњу је много волео; шетао се много ван вароши, и то вечито сâм.

Имао је само једну добру особину: волео је шалу и понекад је сам заметао смех међу друговима. Од тих шала најволео је оне, које су се некако врзле око сукње... Шта ћеш му — момак је!... Али му је најпосле и сукња омрзнула. О томе ћемо и да причамо.



Не зна се којим поводом, тек »попечитељство« нађе за потребно, да пошље господина Мојсила у с—ку основну школу, да тамо неки посао сврши и о резултату извести попечитеља. Господин Мојсило оде у С., добије податке који су му били потребни, али изгуби памет... заљуби се. Зорка учитељка није му излазила из памети. Он се врати у своју резиденцију, али други човек. Подручни персонал одмах опази промену на своме начелнику и тајна постаде јавна. Мало помало дознаде за све то и Зорка. Отпочеше неки преговори, нека провадацијска посла и одреди се дан, кад је требало Зорка да дође у варош ради личног састанка и дефинитивног решења...

Била је субота. Сутра, у недељу, требало је да дође Зорка.

И ђаци и професори опазили су, да је господин Мојсило врло узрујан. Васа није смео ни привирити у »директориум«.

Први пут у веку изашао је из канцеларије пре свршених школских часова. Упутио се правце насипу. То је значило, да ће ићи најмање два часа...

У саму ноћ вратио се. Дошао је на вечеру, али није готово ништа окусио. Пио је вина и отишао у свој стан. Успут је узео дувана...

Осветлио је собу, запалио цигару, отворио прозор и сео уз њега. Свакога тренутка долазило му је у главу хиљадама мисли...

»Ето, дође и то време, — говорио је сам у себи, — и ко би се томе надао!... Видео девојку, допала му се и — држ' за руку... О, часни га убио!...« — ово је била његова омиљена реченица, којом је за тренутак прекидао нагомилане мисли.

Утом осети неку лакост у души; као да му је с том реченицом, која је случајно сишла с језика, спао и сав терет с

намучене душе. Осети се за тренутак лак и ведар. Хтеде да се врати у кафану, беше већ устао, ал' се предомисли и седе.

Повуче дим и пусти га на прозор. Дим се изви у висину, пролети поред ћерчива и оде напоље; за њим одоше и његове очи. Сад није мислио ни о чему, већ је гледао у оно највеће црквено кубе и на њему јабуку, како се сија на месечини. Паде му на памет, да се баш на онај прозор од кубета, који је према њему, меће барјак о народним празницима.

»Како ли се попне онде?« — мислио је, па се сети, како је једанпут видео и проту наврх цркве: ветар је јако дувао, прота се ухватио за карниз од кубета, а коса и мантија, мислиш, одвукоше га са цркве; пред њим нешто загледају два инжињера, а он пружио руку, па им нешто показује...

»Јест, то је била комисија«, мислио је; »али како су се попели?« Стаде да загледа по крову, док озго с насипа затутњаше путничка кола, зазвонише звонца и пројурише испод његова прозора. Он се трже.

»Та шта, — рече у себи, — обична путничка кола.... И то с друге стране«... затим поћута:

»А што сам баш помислио с друге стране... Зар се ја чега бојим? Ах, да, јес' богме...«

И ту му се опет као стеже нешто у грудима, као кад се човек сети нечега врло неповољног. Навуче му се облак на очи и он се намршти:

»Боже, шта ово ја чиним?... И сад под старост!... Шта ће ми то? Шта ми недостаје овде?...« Ту се окрете и погледа по соби.

Све, чим је проживео читаве десетине година, чим је проводио радост и весеље, болест и тугу, све што се саживело с њим, што је постало саставни и нераздвојни део његова живота,

његова бића: и онај накривљени сто, с преломљеном ногом, с дебелим слојем прашине, с десетином великих, преплетених томова физике и математике, са оним самоделним физичким справицама, око којих се сâм тако дуго и ревносно трудио... И онај велики дивит на њему, који је био црњи и одвратнији од душе свакога ђавола, у коме су нашле гроб силне муве и комарци... и она једина дрвена столица, и кревет његов, тај најдрагоценији залог његове златне слободе, сведок најсрећније и најбурније младости... све му то дође на очи, и осети тежак сумор; нека магловита туга поче да му се вије око срца, око груди, поче да га дави свега...

Легао је онако обучен у кревет. Пред њим је чкиљила димљива лампа и бацала неку плашљиву светлост на суморне и суре зидове његове собе. И како је нераван пламен горео и дрхтао, тако су и зидови били час осветљени, а час су се њихали и трептали у некој покретној полутами, која је усамљеног човека плашила, улевајући му у душу неки сумор и сету...

»Да продам ову моју златну слободу за неколико тренутака уживања, — мислио је он, — да нестане ове моје тихе, но пријатне самоће, да нестане оних дивних вечерњих илузија, кад једним махом свемоћне мисли владам целим светом, кад је све пред мојим ногама, кад моја уобразиља ствара хиљадама најстраснијих слика, у којима уживам исто онако, као да сам на озбиљној јави...

»И свега ће тога нестати: и мојих вечерњих снова, и моје слободе, и мојих навика, — и ја морам постати роб другог лица, које ће, за тренутак уживања што ми пружи, имати право да ми одузме све, чиме сам се до сад осећао задовољан...«

И ту је почео да се сећа своје прошлости и, идући тако унатраг, хтео је да се сети тренутка, кад му се први пут јавила мисао за женидбу. Он је мислио да ће га тај синтетични поглед на његову прошлост одвести само за годину-две назад, али се он одједном нађе у доба своје бујне младости.... Ко би могао тада помислити, да ће он до овога доба остати овако усамљен,

као стари грм међу шибљем?... И он је некада дуго и много мислио о својој будућности, мислио је о својој женидби... Сећа се још и сад, како је разбيراо за многе девојке, како се, ради њих, чак упознао с једном општом варошком проводаџиком, али, некако, ниједна од девојака, које је он видео, није одговарала његовим захтевима. Он је обично у својој будућој »домаћици« предвиђао тип праве српске жене, принуђавао ју је некако да личи на његову мајку, скромну, ваљану, пријатну жену, која је сав живот била посветила својој деци.

И мисли га одведоше тако далеко, преко ових горостасних шумадијских брда, у она китњаста сеоца на доглед голом Космају, под којим је угледао свет... Видео је дуге, зелене ливаде и по њима тихе, лепе вијуге Туријине, како су се, по оној равници, распротрле... У једној вијузи, у луци Туријиној, бели се чопор говеда, а међу њима он, ђак — основац, седи и чита, а мајка му шапуће о будућности, о некој великој слави и господству. Занесен у мисли, живо се сети, како га рука мајчина помиловала, топло се Богу молећи: »Боже, поживи мога Моју (тако му је тепала), дај да одрасте и стекне доброг друга«...

И ето, одрастао је, а друга није стекао. Да ли је узалуд прошао мајчин благослов?...

Чинило му се, да га суморне зидине његове собе с прекором гледају, и он је тај прекор осећао јасно, као на јави. А због чега?... Да ли је тај прекор стога, што он намишља да прекине све везе с друговима своје тихе самоће, или му те неме зидине чине прекоре у име оне добре душе, у име мајке његове, која му је тако много добра желела, која га је тако искрено волела...

Па ко је крив? Зар он?... Та он је тако искрено желео да постане човек, »домаћин«, упознао се с много девојака и, после краћег разговора, видео је да свака има само две жеље: да се допадне и да се уда... То га је много плашило. Обично су га такви проналасци коштали много тешких мука, али их је он јуначки савлађивао...

А девојке су срдито пућиле румена усташца, окретале леђа, жалиле се милим мајчицама како је господин Мојсило досадан, несносан, како је неотесан и још триста чуда... А друштво га је звало особењаком, — јест, он то добро зна, — сматрало га је као човека преживелих појмова, а неки су чак држали да је глупак... И зашто све то? — Само зато, што се није угледао на друге, што није ускакао као овца за гомилом, већ је хтео о свему лепо да размисли и све да одмери... Никако није могао да разуме како се то други свет жени: док длан о длан — и готова посла!... Нит' мисли, нит' пита, нит' изучава: — гурне у гомилу, па што Бог дâ... А он тако не може. Он хоће да смишља и размишља, и зато је и доживео неочењен овакву старост...

Стаде да му се навлачи нешто као провидан облак пред очи, застаде му нека тежина у мозгу и грудима, цело тело изгуби ону обичну еластичност и покретљивост, клону и постаде млитаво. Завуче му се у груди нека безузрочна туга, која поче да га мучи, да га мори. Чело му се намршти, очи јаче засијаше, цело лице доби сувише љутит израз. А мука у грудима мори и гњави, и да овако траја дуго — полудео би. Али мало затим, кад то стање достиже врхунац, наста, природно је, реакција, и њему би лакше. За неколико тренутака облада њиме неко душевно задовољство, коме се и сâм зачуди. Промени му се свет, променише се чак и мисли:

»Па што? мишљаше он. Зар је то баш тако страшно, да човек мора оволико трпети? Толики се свет жени, па се нико не покаја. И зашто баш и он да се каје? Зар то није његова заветна жеља, његов идеал од најраније младости? Зар није он сâм, ето овде, међу овим суморним зидовима, толико пута седео наслоњен на овај прашљиви сто и мислио: да ли ће се наћи која добра, ваљана душа, која би се решила да се сједини с њим, да пође с њим упоредо напред по овом трновитом путу живота? И ето, таква се душа нашла, и само кратко време има да прође, па да он ону лепу и добру девојку назове својом женом...

»Боже мој, та то ће бити живот!... Идеш из школе љутит и суморан, а на прагу те чека љупко и добро лице твога друга, с кога чисто читаш да је готово да дели с тобом све што те снађе. Па заседнеш тако са својим другом: све приправно, намештено, чисто, удешено за негу и одмор — само те чека да уживаш... А кад пођеш од куће, прате те њене очи све до онога ћошка, и ти, хтео не хтео, мораш да се осврнеш и насмејеш... Како то мора бити пријатно!... Па ето, увече, овако, неће бити ове клете самоће, од које се може полудети: она ће бити уз тебе, да те својом шалом, осмејком, разговором разведри и развесели... Па још кад се појаве деца... Пи—ха—а!... ух, чисто ме језа... А да ли ће? — Хоће, што да неће!... И други се жене, па имају деце... Их, па тек кажу: »Чиј си ти мали?« а он: »Ја сам Мојсилов!«... О, часни га убио!«... и да богме, ова му реченица заврши тај низ мисли...

Ћутао је дуго и пушио. Тек после дужег времена чуло се избијање школског часовника. Била је поноћ. Оштар ноћни ваздух допре до њега кроз отворен прозор, пирну га по лицу, и он скочи с кревета па седе опет уз прозор. Пушио је и седео ту читав час, не мислећи готово ни о чем. Наступила је ненадно некаква резигнација, и он се у тој несаници бавио само о томе, што је разгледао кровове свију околних кућа, или треперење велике тополе, која се, као горостас, по малко њихала пред школском кућом.

Трже га из тог заноса врисак детињи. Одмах до њега становао је неки судија с породицом. И, ето, дете се пробудило и надало врисак. Чуо се плашљив глас мајчин, који је утишавао малог плачљивка, али без успеха. Најзад се зачу крупан људски глас: то се сâм судија пробудио и псује. Ко зна кога: жену или дете?...

»Ето, дошао човек да се одмори после мучнога посла, да отпочине, па му преседа. Бадава, опет овако боље: сам си госа и кадија; што не волиш да трпиш — не мораш... — Е јест, мислио је даље, али се и мени спрема такав колач! И ко зна како ће ми

бити? Никад је нисам ни чуо ни видео и одједанпут, због њене спољашњости, решавам се лако да јој жртвујем све оно, с чим сам се тако сродно, да не могу, без многих својих навика, задовољно живети.« Наиђе на њега нека плашња, он се узвера, уједе се за усну и прошапта:

— О, Боже, шта да се ради?...

Тамо у »Трбоњиној пивници« чујаше се свирка и галама; он беше готов да пође у то весеље, али не могаше да остави ово суморно размишљање, које му је, ако икад оно сад, у очи тако важног дана, врло потребно. Он је и досад размишљао о тим стварима, а како да не мисли сад, кад је већ на прагу важних догађаја?...

Али ето, осим плашње, ништа му не иде у главу, не може ни једна мисао сад да му дође. Напао га неки немир, нека плашња, коју ни сâм не може да разуме. Рука му необично дршће, једва држи у њој цигару.

Да би олакшао души, коју непрестано тиштаху нека тешка осећања, навали да пуши... Куљају и колутају се густе димови, као мали облаци, пред његовим прозором, у који су ударили зраци месечеви, те му кроз густ дувански дим на лице падају, дајући му облик неког фантастичног духа у облацима...

Час за часом избија, а он још стоји и пуши... Најзад поче да осећа, како читава река туге поче да јури у њему и да га плави свега. Поплава је ишла постепено и полако, али је обузимала сваки делић његов, сваки мускул и, како му се чинило, и саму срж коштану... Збиља је осећао неку малаксалост и затупљеност у свему телу, али је зато душа била тако опажљива, тако напрегнута, да се и најмањи осећајни покрет одзивао у њој великим болом... Поплави га свега сумор и досада, а мисли му се наједаред разведрише и навалише читавим потоком једна за другом... Беху то јасне, али тужне мисли:

»И шта могу ја њој дати?... Она хоће да живи, хоће да нађе одзив у мисли на сваки откуцај свога ватреног срца, хоће, без сумње, море љубави... А ја?... Ја сам преживела грађа, ја сам дрво, које је црв све избушио, те се, кад удари бура о њега, крха и из њега испада прах... Осим озбиљне топле Наклоности и највеће оданости ја јој не могу ништа више дати, а то је мало. И тада настаје оно, што се често у тим приликама дешава: расејаност, која се брзо претвара у незадовољство... Жива душа, топло срце, тражи хране за себе, тражи љубави, насладе, и кад то не нађе, онда се у њој постепено ствара мржња према ономе, који га је тако окувао, заробио... и настају бурне сцене, отрован живот, — пропаст куће...

»Не, никада ја нећу себе дотле довести... Било је време, мишљаше он даље, ал' шта ћу кад се нисам њиме користио! — Као страховита олуја пројури ми младост и не удари ни на какву препреку, не заустави се, док не изломи мене самог. Био сам створен и за љубав и за живот, али се тај врели пламен угаси, и на том месту, где су буктале огњене страсти, остала је шака врела пепела, којим се титра животни поветарац, те каткад распири неку неутуљену жишчицу и ја мислим: ето ватре, живота, љубави... ал' поветарац стане, и око жишчице се нахвата пу'ор... пепео... Прошло је све!...

»Али сутра, шта ћемо сутра?!... И зар баш никаквог изласка нема?«...

Небо почиње да се мења. Не може се рећи да је видније, али нека млечна, јаснија боја узима све већи мах. И звезде су малко блеђе. На једном месту шкрипнуше врата. Мало после запева петао; нега прихватише други и отеже се позната паланчанска јутарња песма...

А он још пуши и тражи излаза своме чемерном стању: закључио је сâм, да, откад га је мајка родила, страшније ни теже ноћи није провео. И то све због једне девојке, због једног пуког случаја, који хоће да му преокрене цео живот. И он не може да нађе излаза. А и како ће, кад је сâм поручио да дође, да утврде

лично све оно, што се још раније утврдило преко разних посредника... И још она лично долази, — место да он иде њој!... Па како можеш ту да се извучеш?!...

Јутарња хладовина све више стеже, и он поче да се здрхтава. Али му ипак то није падало на памет.

Небо побелело, звезде се једва опажају, почиње да пирка јутарњи поветарац, опажа се јасно и магла на реци, — јутро је дошло.

А он је сасвим малаксао. Готов је био да легне одмах, да се испава, али му је то бранила само једна мисао; готов би био сад да пође и на венчање, само да би после тога могао спокојно — заспати. Али судбина је спремала нешто друго.

Отуд, од гробљанског сокака, зачу се клопарање кола, које се све брже примицало. Он није на то обратио пажњу. Тек кад кола савише у његову улицу и кад већ беху према њему он се трже. Одмах је познао, да је то »Голанфер«, хајдук — кочијаш.

Заустави га:

— Јеси ли ти, Голанфере?

— Ја, господине.

— Куд ћеш тако рано?

— У Мојковиће. — Диван пут, господине! Ако хоћете да се наживате — извол'те.

Голанфер је то рекао од шале, али се врло зачуди, кад му господин Мојсило нареди:

— Па причекај, ето ме.

Мало затим појави се на капији, уседе у кола и, као човек за којим јури страшна несрећа, а он нема више никаква излаза до бегства, викну:

— Терај!

Коњи пођоше брзим касом. Кад сиђоше кола с калдрме, господин Мојсило се поново намести на седиште, запали цигару, па викну:

— Шибай!

Бич фијукну, коњи се стресоше, изненадише се од ударца и, као ластавице, као бесна крилата страшила, јурнуше и полетеше по равном и убијеном путу, не знајући ни за препреку, ни за растојање, ни за време... Ако је икакав човек могао познати брзину птичјег лета, то га је господин Мојсило познао...

Кад је дан освојио, и кад је оставио далеко иза себе варош, он је узвикнуо:

— О, света, златна слободо!...

Голанфер није смео да се обрне, ал' се чудило, шта то бунца господин Мојсило...



Прошао је читав деценијум. Божић је. Студена кошава наноси читаво море снежних облака, који заносе и засипљу улице, дрва, куће — све... Црква пустила, свет се жури кући; свакоме ведро и весело лице: зна да га очекује топла соба, раздрагана лица веселих малишана, који једнако штрпкају око

печенице, насмејано и ведро лице његове домаћице, пун, препун сто свакојаких ђаконија... и све то чека само кућног старешину, па да се почну радосна празнична уживања, кад човек у највећој мери осети сласт и благодат породичног живота...

Међу последњима изађе господин Мојсило. Дохвати га кошава и поче да фијуче око ушију и да се игра проседим му прамењем, а он се све више грчи и хита право школској згради, да продужи — статистику...

ПОТЕРА

»Одмах по пријему ове наредбе, кмет тога села скупиће до 80 поузданих људи са оружјем. Сазивање и скупљање мора се вршити у највећој тајности. Кмет с људима нека буде сутра, пре зоре, код великог раста у Грбићевој ливади« — тако је гласила капетанова наредба. У њој беше и засебно парченце хартије, на коме је писало: »Павле, за ово игра глава«.

Да не би глава страдала, морале су Павлове ноге тако играти и трчати по селу, да се увече, кукавац, није могао држати на њима. Кад доведе последњег човека с пушком судници, паде на ледину, нит' пусти од себе гласа, нит' мрдну руком ил' ногом, само се груди и трбух дизаху и спуштаху тако јако и брзо, те мишљасмо да ће крепати до зоре.

Пре сванућа бесмо под великим растом. Не беше месечине, а путовасмо кроз неки, готово непролазан, шумски густиш, те се грдно намучисмо. Једва се испровлачисмо кроз шибље, док уђосмо у ливаду и попадасмо под раст. Како ко стиже, тако леже на росну траву, не пуштајући гласа од себе. Бесмо изнемогли од умора и — страха...

И ако се крило, ипак је сваки знао куд и зашто идемо. Чувени Деспих беше починио толика чуда и задао такав страх целој нашој околини, да су му приписиване и такве особине, које надмашују границе човечје могућности. Од њега је страховало шест великих округа. У једно исто време — сваког тренутка — на сваком месту њега су очекивали и бојали га се: и сељак за плугом чешће се освртао и бојажљиво погледао на какав шумарак близу себе; и калауз трговачки с неколико дуката у џепу ратосиљао се живота, кад је полазио на пут; и свештеник, одлазећи да однесе последњу утеху самртнику и хранитељу многе нејачи, мислио је на своју нејач и страховао да му кућа не

опусти; и кочијаш, спремајући се на пут, бојажљиво се крстио и седао у кола; и сиромашна бака, носећи у »чаршију« пар пилића, бојаше се да је не пресретне зликовац и одузме јој њену замуку.

Пола Србије дршће од једног зликовца!...

С Деспием се у почетку удружи и неки Маџаревић, који се одмах прочу као велики зликовац. Имађаху још два стална друга, те с њима и осталима, које за поједине случајеве скупљаху, иђаху на отмицу и разбојништва.

Ово беше пета потеря, у којој су околна села дизана на одметнике. Искуство из досадањих потеря научило је свет, да не полаже никаква уздања у ово несмишљено врљање, које капетани зову »енергичном потером«. Резултат свију ових покушаја било је страховање од самих зликоваца, које се, после неуспеха, још више ширило и увећавало у народу, а зликовцима прибављало већу енергију и дрскост у насртајима. Народ се све више плашио, а имена одметничка уплетана су све више у народно причање, које је од њихових испада стварало читаве бајке...

Али ова потеря беше необична и по начину сазивања и по времену, у коме се предузима, те због тога даваше веће изгледе на успех.

Још путем, док се провлачисмо кроз гору и шибље, покушаваше по неки смелији младић да исказује гласно своја надања од ове потере, али га кмет, по дужности, и плашљивији суседи, од страха, ућуткиваху. Тек кад се одморисмо под растом, почеше да се прибирају гомилице, све раме уз раме, и да шапућу.

— Еј, кукавцу сињем, — вели Ђокић, — да хоће да ми наиђе на пушку. — Сто жутијех дуката, по Богу брате!...

— Ала би се окућио!

— Волове ка' дивове, па гвозден плуг, па окована кола, па...

— Море, промисли још сад куд би стругнуо кад га загледаш, а волове — батали....

— Ко зар ја? Ехеј, кићо! Кам' да хоће, па да му очас закука мајка...

— Шта велиш ти, Љубиша?

— Тсс... ништа вала... тек онако. Ко му зна!

И Ђокић и Љубиша су овог лета изашли из војске; обојица су танка стања. Ђокић је кицош, леп младић и велики хвалиша. Био је у војсци каплар, па сад цело село зна, како му је једном командир дао да врати чету с Врачара у град, па је »Теразијама« прошао генерал, и Ђокић целу чету ставио у »вронт« и »дао чест генералу«. На зло његово, у истој чети био је и Љубиша, те се сва слава свршила »вронтом«, а да није овога сведока, — оде ти наш Ђокић на ручак код генерала...

— Море, пазио ме командир, ка' рођено дијете, — хвали се он једном приликом пред сељанима.

— Је л' истина, Љубиша, славе ти? — питају они Љубишу.

— Тсс... тек онако... ка' и сваки каплар, — одговара Љубиша и зачкиљи својим малим, зеленим очима.

Љубиша је неразвијен и тром, некако се тешко креће, па му сваки посао што га ради изгледа као да га на силу врши. Кад је дошао из војске, није се могла опазити на њему никаква промена. Исти говор, исти покрети, све — као што је и пре било. Само сам ја запазио да је одлучнији и одважнији него што је пре био. Онако мали, везан у говору, лаке памети, још лакшег стања — није ни имао чиме да обрати на себе пажњу својих сељана. Сећали су га се — кад су га видели.

И он и Ђокић намерни су да се жене на јесен. Обојица су бацили око на девојку Мирчићеву, из имућне и задружне куће. Ђокић је, без сумње, своје намере оснивао на својој лепоти, окретности и свему оном, што се девојкама допада. Али Љубиша — не знам. Мањ ако није држао, да, као »исписник« Ђокићев, има једнака права с њим. Па ипак је, и у том погледу, морао дати првенство — каплару. Али, он се надао... Говорило се да су обојица већ чинили покушаје код Мирчића и да су им проводације одбијене једним истим речима: »Не дам ја моје дете, да аргатује без нужде. Нек стекне, синак, па нек тражи онда...« Чим се то рашчуло, исписници почеше да избегавају један другога.

Сад беху заједно и Ђокић и Љубиша. Ђокић беше узнемирен, као оно човек, који живи само једном мишљу, једном једином жељом, па осети да је дошао час, кад би му се жеља могла остварити. Да убије одметника — добива одмах паре, и то какве паре — читаво имање! Али он зна да га не може убити. И да му дође на пушку, он зна да неће пуцати, јер неће смети. Знајући то, он се, за овај мах, задовољава самим плановима, које му ствара његова машта...

»Ала би то било жестоко, — мисли он: — идем ја 'вако у ланцу, па се тек одвојим у страну, а тамо — лежи он. Потегнем из пушке: дум! — он се закопрца. Аја, не ваља; не би ми дали паре, убио га на спавању... А може бити да би дали: кмет је прочит'о да је његова глава уцењена, па кад донесем главу, мора ми се платити, јакако!... Али би опет боље било, кад бих га угледао да трчи преда мном, па онако с леђа да опалим. Баш је то боље... Их, што неће... Па после одмах џемадан, јелек, дизлуке, све златом искићено... па: помоз' Бог, Стано!... а, шта велиш... који је бољи: ја или онај џебави Љубиша?... Вала и овај Бог баш неће »љуцки« понеки пут: кад мора једном гинути, што га не дâ мени, да га упљескам, па да узмем паре...«

— Ако наиђе на Орашане, убиће га, — рече неко иза њега.

— Море, људи, знате ли ви да њега куршум не бије! — рече други.

— Нека стане пред мој гарабилъ, па алап му мајци ако мрдне, — одговори Ђокић.

— Ја каки си ти каплар, мој брајко, кад ни то не знаш, да куршум има опчине.

— Ама, знам, брате... али знаш... није ваљад' он... — отеже Ђокић.

— Зар он? Носи он таке траве и чини, да ти рука одмах усахне, чим дигнеш пушку на њега...

Људи се згледаше запрепашћено. Ђокић таман хтеде нешто да каже у потврду тога мишљења али у том приђе кмет, који је чуо последњу реч, пасе обрте ономе што прича о чинима:

— Јес' чуо, ти, Живојине. Сад ће капетан доћи па кад те он притегне, неће ти пасти на ум ни рођена мајка, а камо ли којекакве чини... Немој дер ти мени да буниш људе!...

— Није, Пајо, вере ми... тек онако, шале... знаш... поче он да муца, а видело се да му није најтоплије око срца, чим кмет помену капетана.

— Хм, шала ја, пресешће ти... рече кмет и оде.

— Е морам му дати једно прасенце, — поче Живојин, кад се одмаче кмет; — опрасила ми крмача само двоје, а он ми одавно тражи једно... Само да не каже ономе...

— Вала, брате, нек чини шта хоће, али мене је стра', — вели један.

— Море, кога није? Знаш ли да ми душа оде у пете, док смо пролазили оним ђавољим закопаником.

— А ја све гледам кад ће да излети пред нас.

— Што се брукате, ојађеници; зар вас није срамота, да се у 'воликом народу бојите једног човека!

— Љубиша, је л' те стра'? — упита неко.

— Мене, вала, све'дно, — одговори он полако.

Сви ућуташе.

Звезде побледеле. По небу се осула нека неодређена белина, која му заклања чисто плаветнило и даје му неку суру нејасну боју. Зора се помаља. Предмети су све виднији и јаснији; још мало, па ће се појавити румен на истоку. Ваздух хладан и оштар. Људи се прибијају један уз другог и здрхтавају се. Многи су поспали, па се од хладноће згурили. Неки у сну пружа руку и пипа по трави, тражећи губер да навуче на себе: мисли да је код куће...

— Пст! — учини кмет, и сви се тргоше.

Оздо од потока прелажаше преко врзине човек у варошком оделу — с пушком о рамену. За њим пређе други, у коме одмах, по фишеклијама и ножевима, познаше среског пандура. Онај напред беше капетан. Људи поскакаше, али он махну руком, те одмах сви поседаше. Чим приђе расту, зовну кмета на страну. Проговорише неколико речи, па ето их после под раст. Капетан разгледа оружје и људе, па стаде.

— Е, браћо, — поче он да говори лагано, — сад треба осветлати образ. Досади нам крвник! Зар он један да газии толики народ по свом ћефу. Данас ћемо сигурно наићи на њега. Па пазите: за Деспића двеста, а за Маџара — сто!...

Сви се згледаше, јер нису знали да је уцена повишена. Капетан продужи:

— Има ли који из војске?

Показаше му Ђокића и Љубишу. Он их погледа пажљиво, па се окрете Ђокићу:

— Да ми је оваквих неколико, не бих ја кретао толика села. Пази, јуначе, покажи се!

— Вала, господин' капетане, само молим Бога да удари на ме, ја л' да га моје око згледа на домак пушци... поче Ђокић.

Капетану се допаде одговор, па весело засија очима.

— Видим да си јунак, — рече он потом, — него ти пушка није најсигурнија. Послаћу ти ја оздо магацинку. А ти, војниче! обрте се он Љубиши, — каква је твоја пушка?

Љубиша обори очи, па промуца:

— Тсс... тек онако... моћи ће поднети...

Капетан, без сумње, закључи да се нема чему надати од њега, па ваљада мисли у себи: »какав си ти — таква ти и пушка!« и обрте се кмету:

— Ви ћете, кад буде време, право навише, на ону суву крушку, па рудином до Преглавља. Држим да ћете их ту затећи. Само пази да се свежеш десно с Даросавцима, а лево с Бањанцима. Без твоје наредбе нико да не пуца, а ти пази — к'о што сам ти казао.

Кмет се начини још важнији, као човек, коме је поверена нека »државна тајна«, па му и цело лице доби неки тајанствен израз.

Капетан оде, а кмет узе да раздаје људима барут и олово које му даде пандур.

Чим свану, људи постадоше слободнији и веселији, почеше неки да се шале, неки држе последњу »смотру« над оружјем, а неки се замислили па ћуте.

На истоку све руменије. Мало још, па се просуше по небу први млазеви сунчаних зракова, од чега се обоји цела околина, и по небу засја чисто, нежно, бескрајно плаветнило. Помоли се сунце. Кмет се прену и диже људе.

— Стан'те сви у ред, један до другог.

Наместисмо се сви у један ред.

— Е, сад одбијајте ви у десно, а ви у лево. Између вас не сме бити веће растојање од двадесет корака. Кад их угледамо, ја ћу казати ко ће пуцати...

— Е, кмете, а шта ћемо, рецимо, кад нас двојица или тројица нагазимо на њих, а тебе нема.

— У месо, брате, ја шта ћеш друго! — одговори кмет, после краћег размишљања. — Само пазите да не прођете ни један жбун, ни једно дрво, а да не разгледате.

Размакосмо се и заузесмо доста дугу линију. Лево крило одвуче писар, да га веже с Бањанцима, а на десно оде кмет. После пет минута кмет се врати на средину и нареди нам да пођемо.

Кретосмо се. Свако срце јаче закуца, лица бледе, а доња усница, осећаш лепо, грчевито игра... Зађосмо у шуму. Требало је ићи још четврт часа, па да се почнемо надати, да ћемо нагазити на зверове, за којима смо пошли. Али сваки поче одмах да преза од жбуња, почесмо да се осврћемо око себе и да очас управљамо пушчану цев онамо, откуд се чује какав сумњив звук, или се види гушћи заклон. Незгодно нам је што смо један од другог много удаљени, те се сваки осећа усамљен, услед чега се страх увећава. Ова неизвесност, ово непрестано очекивање да

плане на тебе ватра иза сваког трна и врзине горе је, но да човек стане пред непријатеља и бори се на живот и на смрт. Сваки мисли у себи: »Лако је њима; седе и чекају те у заклону. Кад наиђеш, — оборе ватру, убију тројицу, те провале ланац и продру, па после, у оној забуни, трчи за њима ако смеш!...«

А они, на које се ми крећемо, сигурно седе сад на каквом пропланку, ређају се чутурицом и не надају се злу, које им се, све ближе и ближе, све тешње и сигурније, примиче. Синоћ им се похвалио јатак, како је »жестоко преварио капетана«, рекавши му да су они у ваљевском округу, па сад седе безбрижно, очекујући да им се донесе печено јагње, вино и остале потребе.

Испесмо се на један »ћувик«, с кога се видео велики део целог ланца од потере. Чудно осећање обузима човека, кад погледа овај жив обруч, који се све више стеже и сужава око непозната му непријатеља... Дигло се цело друштво, да уништи онога, који се одметнуо од њега и огласио себе непријатељем његовим... Одузимао је самовољно живот и имање појединцима, па сад цело друштво узима у заштиту своје чланове... Али зар овај мој сусед мисли тако? — Не. Он зна само то: когод оде у гору и не врати се на позив власти, дићи ће се на њега потера, и он ће, кад-тад, бити убијен. А онај Ђокић до њега то зна боље. Зна он све дужности према земљи, па само да му је Бог дао јуначније срце — чуда би починио. Овако, и он иде без воље или, још боље, од невоље. Па ипак, не гледајући на такве резултате, до којих долази човек посматрањем појединаца, ова целина, ове стотине људи, које се отворено и поуздано крећу напред, чине јак утисак. Једни, готово војничким корацама, иду пољаном, други се пењу уза стење, трећи силазе у јаругу, они прескачу преко клада, ови се провлаче кроз трње, шибље и коров, и цела та маса, одлучно и брзо, с пуним и запетим пушкама, иде напред... Тешко ономе, на кога су се дигле ове стотине гвоздених цеви!... Маса народна је као шумски пожар: куд се она крене на зло, ту остаје све уништено. Па ипак је многи њен појединац овако ништаван, као овај Ђокић...

А ланац се, без шума и говора, тихо и опрезно, стеже све више, и ми у њему веругамо се преко крша и гудура, преко рудине и трња, час на брдо, час у јаругу, и све више и више зебемо, очекујући тренутак да наиђемо на траг, или да нас изненади плотун из заседе. Дах се у грудима стеже, грло промукло и осушило се, из целог тела бије нека ватра, па ипак је тако хладно, да бих радо стао на овом сунчаном пригревку... Али ко сме заостати иза друштва!... Бар да срце не бије овако јако. И то смета ходу. Ноге се спотичу, али нико не осећа умор; сваки граби да је напореда с друштвом, и има само једну жељу: да се што пре пројури овај простор, који је одређен да се прође.

Прејурисмо овако два брда у Букуљину венцу. Скоро ћемо већ да прегазимо и чувени Ваган, за који се зна да је свакад најпоузданије склониште разбојничко, а још ни трага од њих. Сунце одскочило, па греје благо и топло и растапа оштру јутарњу свежину, а наш се ланац љуља и креће, пење и спушта и све граби унапред. Другови око мене прескачу, провлаче се; при каквом незгодном скоку опсују крупну псовку, намрште се, и онда видим, да код њих нема ни помена од страха. Ако хоћеш да наведеш сељака на зло, само га наљути, па да видиш после шта се чини.

Људи почеше да се љуте. Досади им ово узалудно трагање и страховање; они се управо настраховаше, те и то осећање мораде уступити место другом — љутњи. Видиш како је сваки набрао обрве, сева очима и гази љутито, а по набреклим му жилама на руци видиш како је стегао пушку.

Већ смо се збили на два-три корака један од другог. До мене се нађе с леве стране Ђокић, а с десне три моје комшије, па Љубиша. Ђокић се често мршти и псује, али опазих да још чешће преза од сваког шушња и густиша. Очи му напрегнуто и пажљиво разгледају свако сумњиво место, и глава му се једнако окреће на све стране. Љубиша и сад иде тромо, али му је покрет смео и одлучан, а поглед, рекао бих, веома неодређен и непажљив. Он гледа стога што иде, иначе би, чини ми се, радије

жмурио. Пушку је положио немарно у једној руци, те изгледа да му је она на сметњи.

Капетана нигде »ни од корова«. Ко зна где он сад очекује резултат потере. Кмет обилази често цео ланац, прелазећи у ходу од једног до другог. Кад се врати с левог крила, зауставих га да иде мало уза ме.

— Бога ти, докле ћемо ми 'вако? — упитах га.

— Вала сад ти ни ја не знам. Прођосмо капетаново урочиште...

— А где је оно?

— Остало нам је у лево! 'Нуде су прошли Блазнавци. — Нека рудина испод Недићева забрана... Преглавље....

— Знам, сећам се.

— Па ту ће, белћим, да доручкују, а ми да банемо изненада. Али то прођосмо; скоро ћемо на њиве, па после ето и села.

— Где ли је капетан?

— Не знам, али мислим да је с варошанима.

— Зар су и они у потери?

— Кажу, има их дваестак.

Почесмо да силазимо у једну дубоку јаругу, обраслу самом буковином. Поче да шушти сухо лишће под ногама, но ми удвостручисмо опрезност, те сиђосмо тихо и лагано. Али сад беше мука пењати се уза страну. Ноге се отискују, а глава мора једнако да буде подигнута, да би се што даље пред собом видело, те и не можеш да гледаш где стајеш ногом. Једва се успесмо на другу страну, те да'нусмо душом кад почесмо

слободније да корачамо. Још неколико корака, па ћемо изаћи из шуме и наступити на чисту и глатку рудину.

Чим изађосмо на рудину, стадосмо сви као окамењени. На двеста корака пред нама, на чисту пољу, стоји пуст, гранат грм и под њим четири оружана човека.

— Хајдуци! — викну неко, и свима се одсекоше ноге и застаде неки терет у грудима.

Бесмислено, плашљиво, без једне капи крви на лицу, погледасмо према себи, и свачије прво осећање беше жеља: да баци пушку и бега у шуму. Срце удара као бесно, и на темену ври читав пакао од убрзане радње мозга и живаца. Зенице се рашириле и приковале се у једном правцу; сваки гледа кад ће да се окрене пушчана цев на његове груди. Хиљадама мисли појури у главу, а у ушима звони и ври... Све то би само за тренут ока.

Како поскакаше, зликовци разгледаше узверено на све стране. За тим дохватише пушке по средини, окретоше нам леђа и потрчаше напред.

Припуцаше пушке од некуд.

— Уааа!

— Не даааај!

— Предајте се!

— Пуцај!

Као илински вихор, заљуља се и завитла се цела ова леса од народа. Све као бесно, као острвљена звер, јурну за бегунцима... Само осећаш како фијуче ветар поред ушију и тутњи земља, а на очи све више наилази крв... Све се стопило у једну брзу и бесну масу...

Прејурисмо чистину, прескочисмо јалак, па врзину, сјурисмо се у једну јаругу, истрчасмо из ње и нађосмо се пред неком густом пшеницом. Ту нас заустави кмет. Наредио, вели, капетан да не трчимо, него само да идемо мало брже и да збијамо ланац. Они су опкољени. Само би могли прелетети преко ове живе карике, која се све више стеже око њих. Па и да полете, дохватио би их куршум.

Једва дођосмо себи од трчања и узбуђења. Ко је избацио пушку, напуни је опет, па пођосмо даље. Неколико слободнијих луди пређе пшеницу, а остали обиђоше, да се не сатире њива. Опет зађосмо у шуму и сиђосмо у једну јаругу. Далеко пред нама зачу се пуцањ, па онда викање. Пуче још неколико пушака. Да ли од страха или радозналости, тек ми за час истрчасмо уза страну и нађосмо се у неком густом трњаку без горе. Почесмо да идемо пажљивије. Чује се викање од ланца, који је пред нама. Између нас је само овај трњак, једна чистина и њива ограђена високим чаталима. Таман да ступимо на чистину, а Ђокић викну:

— Ене држ... — па баци пушку и седе.

На тридесет корака од нас, за једним трном, црни се нешто, и ми сви знамо шта је то, али су очи свију нас управљене у онај мали, округао отвор, који је окренут к нама (а свакоме се чини да је окренут баш право на њега), из кога ће сваког тренутка да плане ватра и да покоси једнога од нас. Нико се и не сећа Ђокића, већ сваки вели у себи: »Сад ће... Сад ће!«

Наједаред учини ми се да загрме крај мене гром. Изненади ме снажан, јасан и одсечан узвик Љубишин:

— Предај се!

— Натраг, коме је мио живот! викну онај из трња јасним но узбуђеним гласом.

Дахнусмо душом, кад чусмо човечји глас. Као да нам је само то требало да проговори, те да нас увери да је он човек, па

да одмах ублажимо своју раздраженост. Али нам, ипак, прође леденица кроз груди, кад чусмо онако суров и страшан одговор.

Истог тренутка он шмугну за други трн, па се отуд завуче у неки купињак.

Љубиша пође одлучно напред, а за њим, у гомили, сви остали. И не паде нам на ум, да нас, можда, иза другог трња циља друго око: сву пажњу обратили смо на судбоносни купињак, где ће се, уверени смо, решити нечија судбина. Таман се приближисмо купињаку, а неко викну:

— Ено га!

Висок, стасит човек, у црним сукненим чакширама, џемадану и фермену, трчи преко чисте пољане... За тренут ока дотрча до ограде, па, видећи да је опасно прескакати, леже за један чатал и пружи пушку...

Сагосмо се сви и заклонисмо за трње, а Љубиша јурну навише, десно од нас. Кад се одмаче далеко, изађе из трња и пође чистином врљикама. Онај иза чатала узне га на око... Сви претрнусмо... Плану пушка, куршум фијукну, а Љубиша још брже потрча, те стиже до ограде. Затим поче, за клањајући се за врљике, да му се привлачи.

— Деде сад да пуцамо одовуд, док му се Љубиша приближи, — рече неко.

Онај за чаталом беше удаљен од нас преко сто корака и тако заклоњен врљикама, да му се одовуд није могло ништа учинити. То је, без сумње, Љубиша и опазио, па је стога предузео онај опасан корак: да му се приближи поред врљике. Ко зна шта је он у том тренутку осећао, кад се кренуо у такву опасност! По набрану му челу и бесну севању ситних очију опазио сам да је био љући од тигра, кад је полазио од нас. Можда га је одвела и она фатална мисао, која, у оваким

тренуцима, обично долази човеку на ум: »једанпут се мре«, па је јурнуо напред, не видећи ништа пред собом.

— Ко има сеченице у пушци? — викну један.

— Ја, — одговори Радоња, добар ловац и нишанџија, па пружи запету пушку. Врдну пушком и десно и лево, па се у пола диже.

— Не види се ништа, пос му његов! — рече и узе да циља.

— Удри, 'нако од прилике.

Сви се издигосмо и заустависмо дах. Онде, где се два чатала везују, вире крајеви од врљика и пружају подесан заклон. Ту је зликовац завукао главу и кроз врљике пружио пушку на Љубишу, који се привлачи од чатала до чатала. Видећи да онај мотри само на Љубишу, Радоња се исправи, положи око по пушци и окиде. Груну пушка, а онај се трже и окрете своју пушку на нас. Ми се посагињасмо, али се истога тренутка разлеже пуцањ од врљика, и преко самих глава наших просвира куршум. Љубиша уграби ту прилику, те му се примаче за пет шест корака, па се опет заклони у прелом чатала, а ми одовуд продужисмо исти маневар. Остаде још само десетак чатала између њега и Љубише. Ближе се није смело.

И зликовац виде да се мора гинути, па, да би сагледао Љубишу, поче да одмиче из заклона, држећи око на пушци. И Љубиша тако исто, само очекиваше згодан тренутак да опали. Пружише се пушке и — тренуци се претворише у векове... Наједаред Љубиша одскочи од врљика, испали пушку и стаде. Глава зликовчева клону...

За тренутак претрчасмо сви до врљика. Љубиша блед као платно, стоји и гледа у ову црну масу, која је до овог часа била тако страшна, а сад, његовом руком, уништена.

Зликовац, како је лежао на трбуху, тако је и остао обрнут земљи лицем. Левом руком ухватио се грчевито за крај од врљике, а на десну му пала глава. Подигоше га двојица, изнесе на траву, огрејану сунцем, и изврнуше га на леђа. Беше то чисто, младолико, обријано лице, црних, отворених очију, из чијег се погледа више не види ниједно осећање, ниједан знак. »Свршено је, сад ми је добро«, — могло се прочитати на том лицу и, као за потврду тога, његове усне беху развучене тако, као да ће сад да се насмеје. Нестало је зликовца, а остала једна маса, која те, сваким знаком, сваком особином, опомиње, да пред тобом лежи обичан мртав човек.

— Е брате, ка' и сваки мртвац! рече један из гомиле.

— Ја нô болан, човек ка' и ми, одговори други.

Трепери му џемадан, извезен срмом и обасјан сунцем, али се не крећу груди под њим. На једном месту с леве му стране више појаса пробушена чоха, и на том месту види се крв. Фишеклије, патрони, нож, револвер, — све оно што је задавало страх на живу човеку, сад стоји без значаја, без циља, као да је обешено о какав обичан предмет.

Однекуд искрсну капетан, а за њим стотине људи. Све се то гомила и успиње, да види уништено страшило. И ко га види, не може да одвоји очију од њега. Сваки хоће добро да разгледа, па да има после о чему причати. Нарочито му пажљиво разгледају одело и оружје. Оно им се чини необично, и ако ничег необичног у њему нема. Најзад се нађоше који га познаше.

— Маџаревић! — узвикну један.

— Јес', он је, — потврдише други.

— Ко га уби, камо га? — запита капетан.

Изведоше пред њега Љубишу. Капетан се веома изненади.

— А камо онај... како'но... што му дадох магацинку?

Људи ћуте, а Ђокић сагиње главу и ћушка се међу свет, само да га не опазе.

— Како га уби, море? — пита капетан Љубишу.

— Тсе... тек онако... муца овај и сагиње главу, али по севању очију му види се да је веома узбуђен. Радоња и кмет испричаше капетану цео ток борбе, за које време људи не дисаху, само да не пропусте коју реч.

— А онај нам побеже... Деспић — рече капетан и прекорно погледа оне, који су га, без сумње, пропустили. Затим се окрете Љубиши:

— Сутра дођи с кметом, да примиш сто дуката.

Некакво зелено, необично бледило прели се преко Љубишина лица, заигра му усна, па онда га обли руменило, и он тупо, несвесно климну главом. Људи га опколише, стадоше да га тапкају по рамену; неки му пружају руку да се рукују, а једни му пиље у очи и смеју се. За час му се нађоше многобројни пријатељи и рођаци, а он се само смеши и по каткад дигне руку, те брише зној с чела који му непрестано избија.

— Ама ђе је је наш каплар, наша јуначина? — викну Радоња, подмигујући на ону страну, где се беше Ђокић завукао.

— Море ћути; доста му је муке и 'нако, — рече кмет.

— Е, Љубиша, на јесен, ако Бог да, да ти кољем јуне, — поче Живојин, који се на свима свадбама налази уз лонце.

А Љубиша, занесен и блажен, упро поглед у даљину, на крај видокруга, тамо где сунчани зраци праве чаробну боју од небесна плаветнила, па, не верујући свему што се збива око њега, пита се: је ли ово сан или јава?...

Потера је свршена; људи се разилазе...

ПРОПАСТ

Данас је Пера устао веома рано. Некаква неодређена зебња беше га обузела још јуче у подне, кад је опазио да су му најглавније партије из средњег века остале нејасне, збркане, па готово и — непознате. Ужас га обузе, кад му случајно падоше у очи наслови: Видукиндр... Канут... Хастингс... и још многи други, о чему он, ваистину, ни појма не имађаше.

»Шта ли то може бити?« — питаше се он, »да се баш тих имена не сећам?« — Истина, целе му године историја »не иђаше од руке«, и ако су најслабији му другови из ње имали тројке и четворке, али ипак је он, у колико се сећа, редовно пратио и учио све лекције.

Узе да преврће даље, али резултат овога прегледа беше тако неповољан, да је очајно јаукнуо, бацио књигу на сто и ухватио се обема рукама за главу. Дође му као да ће полудети. Сутра испит, а он ни пола предмета није прегледао, а јадно ти научио.

Поче да мисли. Досада је вредео као одличан математичар и у опште врло добар ђак. Испити су му свагда ишли »као по лоју«. Досада није знао шта је то пасти на испиту. Истина, имао је и »среће«: некако се свакад дешавало да буде питан оно, што је понајбоље или бар врло добро знао. Разгледа цео предмет, научи теже ствари, па ако и остане што сумњиво, он је већ знао да то неће бити питан. Догађало се, богме, да је понекад и са зебњом ишао на испит. Пре две године није могао да савлада читава два одељка из историје Срба, па опет — провуче се. Еј, кад би Бог дао да и сад буде тако. И зрачак каде обасја му душу. Опет дохвати књигу и поче да чита, али, чим одвоји листове који су му непознати, збуни га и уплаши количина њихова. Не зна шта ће пре да прочита од онога што му је мање

познато. Најзад се реши да чита по реду, па докле дође. Завери се у себи да не преврће листове у напред из љубопитства, јер му то највише смета и плаши га.

Тако је седео над књигом и читао цело пола дана. После вечере опет је дохватио књигу и почеше да му лете кроз главу Лонгобарди, Гибелини, Хохенштауфовци, Капет и Сфорци, папе и крсташки ратови, и сва чуда из средњих векова... Тако је и заспао над књигом.

Пробудио се и отишао на испит... Стоји он пред столом за којим седе професори и чека да му се стави питање. Професор историје некако се ђаволасто смеши и погледа га испод обрва. »Кажите нам Ви, — вели он, — Ви, Јовановићу... дед' шта најгоре знате?« — »Чек' да га преварим«, вели Пера у себи, па додаје гласно. — »Тс... читао сам све,... нисам баш најбоље Византију прешао, али тек... могу...« — »Хм! можете, а?« вели професор и опет га онако ђаволасто погледа: »па дед баш да видимо у којој су Вас мери интересовали зелени и плави«, вели професор и смеши се задовољно. Пера чисто поскочи од радости, па поче да прославља Јустинијана, а професор се заценио од смеха, и што се више смеје и глава му постаје некако друкчија... Кад Пера стаде да описује побуну зелених, случајно погледа професора и спази да је то директор, али га ова промена не зачуди. Он продужи, а директор, по свом обичају, погнуо нос, па дрема... Описујући Теодорину јуначко држање, паде му поглед на Даницу, која сеђаше у првој клупи и гледаше га с чежњом. У његову разреду има и женских ђака. Таман он поче да декламује Теодорине речи, којима она укорава Јустинијана за малодушност, а Даница га узе за руку, и они се нађоше заједно на ливади, близу Врњачке Бање... И ту опет седе професори за столом, од некуд дође и његов отац, па стаде пред професоре. »Је л'те да не зна ништа?« — вели отац му. »Кажем му ја да он батали стихове, па да учи историју; ал' немам коме да говорим...« После настаде некаква тама, н он чује да иде неко у папучама по соби...

— Перо, — зовну га нежан и благ глас његове мајке. Он се трже и пробуди се.

— Што не легнеш, моје дете, него се тако мучиш. Већ је пола ноћи, болан брајко, а сутра треба да пораниш.

И он леже. Спавао је мало, те устаде зловољан и нерасположен. На доручку му отац опази да нешто није све у реду, због чега нађе за потребно да му добро припрети.

— Море, ти ми нешто онако... како да кажем... нешто сумњиво изгледаш...

— Није... седео сам синоћ дуго, — одговори Пера и обори главу.

— Хм... добро, добро... само пази: ако не положиш, пресешће ти ово лето. Место да се проводиш у бањи, окапаћеш ми над књигом.

И ако су се очеве претње понављале, из године у годину, скоро у очи сваког испита, ипак сад оне беху озбиљније и чињаху се Пери страшније. Он се диже и, с дебелом књигом у руци, оде у школу.

...»Како то да се деси?« већ стоти пут стављаше себи питање Пера. Ствари које је синоћ прешао, јутрос му опет изгледаху збркане, помешане. А има и тако лаких ствари, па им он ипак не може да ухвати ред. Ето, сеоба народа. То су прве лекције, које је он знао »као воду«, а сад су му направили читаву збрку у глави Келти, Финци, Хуни, Вандали, Готи, нарочито ови последњи са оним проклетим ост и вест. Па онда војсковође тога времена: Аларих и Стилихон, Гензерих и Атила, Ајеџије и Одоакар... Хајде већ Атила и Гензерих — нису га тако бунили, али оној првој двојци није могао да одреди народност: час му је Аларих Римљанин а Стилихон — вођа готски, после му се са Стилихоном мешају некакви Свеви и Вандали... Насред улице

стане, отвори књигу и — лупи се по глави. — Стилихон је Вандалин, али је римски војсковођа!...

И опет питање: »како то?« То су бар просте и лаке ствари, које не траже велико умно напрезање. — Обичне приче. А он је у стању решити такав математички задатак, да онај, вечито намрштени, професор математике само поцупкује уз таблу и смеши се од задовољства, гледајући га како пршти креда при његову брзом и правилном раду... И што је најчудније: док чита који одељак, он га тако лепо разуме и зна као и своју математику, али чим пређе неколико одељака, већ изгуби сваку свезу и ред у догађајима и лицима. Ето, синоћ је могао врло тачно изређати све Стилихонове заслуге, а јутрос му не зна ни народност...

А шта ће бити ако буде запитан из... на пример... ето, сад не зна чак ни то, шта му је најнепознатије; и ако се сећа да немачке државе у другој половини средњих векова није добро ни разгледао, ипак не зна од чега би се поименце могао највише плашити, На пример... шта би га могли запитати? Крсташке ратове... Како би му то испало? Хајде баш да проба!... — Поче да се сећа. Знао је шта треба рећи о Светој Земљи и поводу ових ратова. Сећа се да је Готфрид Буљонски душа првог рата, али се не сећа ни једнога од осталих учесника у рату... Ово га веома уплаши и побрка му и оно мало реда што га је имао у познатим му историјским догађајима.

Плашња му рашћаше све више, а глава, које због неспавања, које због напрезања, а нарочито због плашње, беше му тако тегобна, мисли тако збркане и неодређене, нервно стање тако узбуђено, да не могаше никаква реда наћи у томе хаосу од појмова и осећања.

»Сигурно ми не иде историја у главу« — мишљаше он у себи. Причање, само по себи, не задаје му никакве тегобе, али чим се какво лице уплете у историјски догађај, онда је — мат!... А пошто сви догађаји зависе од лицâ, као својег узрока, и пошто је цела историја већином састављена из догађаја, онда и ови

догађаји морају стајати у »печалним« односима с његовом мишљу...

Сећа се прошлогодишњег испита. Учили су се стари векови. То су већ тако просте и занимљиве ствари, да и нема ништа лакше од њих за ђака. И при свем том да га не запиташе о Киру — ко зна шта би било. Па и ту није могао да се сети онога вавилонског цара, што га је Кир победио и погубио... Јест, тада је имао среће; добио је најлакше питање. Али да л' ће га и сад срећа послужити?.. Понови у памети све досадање значајније испите, и дође до закључка: да га досад није срећа остављала. Па ваљада неће ни сада! Кад је могао досад добивати најлакша питања, можда ће моћи и сад...

»А шта би сад могли да га запитају?« помисли у себи. — »О Јустинијану. То је веома лако и занимљиво...« — »Ах!...« узвикну гласно, јер се беше сетио ноћашњег сна. »То је сигурно предсказање!...«

Тога часа спаде му неки велики терет с груди и обузе га свега нека нагла и топла милина. Свану му пред очима. Постаде му сјајан цео свет. Он весело подиже главу и поче да се смеши на људе који пролажаху поред њега. Он је сад желео да сав свет буде срећан, као што је и он срећан. Потрчао би од радости, да час пре угледа своје другове, јер зна да ће се међу њима још више расејати и развеселити...

»Јустинијан!... зелени и плави!...« Како се то још јутрос није могао сетити, те се бар не би морао досад овако мучити. И то се још над књигом сањало! Па јутрос је, кад је изишао на вратнице, прво угледао Асу Циганина, а то је добар знак, као и свака претпоставка коју је двадесет факата узастопце потврдило. Дакле, нема сумње: биће питан о Јустинијану.

Весела и задовољна срца уђе он у школску зграду.

— Јеси ли све прешао? — запита га сусед у клупи, кад седе до њега.

— Преко половине, — одговори му Пера, — а ти?

Јутрос би се Пера зачудио овоме одговору, јер му словенске државе бежу тако нејасне и збркане, да им није никаква реда знао, али сад му беше свеједно. Он се осврте и стаде немарно да разгледа другове.

Један иза њега отвори »преглед садржине«, па разгледа и шапуће у себи: »Ханзански савез... ха, знам... немачки градови Хамбург, Бремен... Даље... Хабзбурговци... знам... Рудолф... чешки Отокар... војводство Аустрија... Затим: Швајцарска... Албрехт... Геслер... Тел...«

Други се попео на клупу, па декламује Цицерона: »Докле ћеш, о Катилина... Зар ни стража, која по целу ноћ бди на Палатинском Брегу...« А један му с катедре одговара: »У твојим годинама он је (подразумева се професор историје) био на Лицеју, а ти понављаш шести разред...« Сви се ђаци смеју овој духовитој пародији; и Пера се смеје, а срце му све веселије и радосније.

Један, кудраве црне косе, зажмирио очима, па корача живо од једнога зида до другог и бележи стопама градове које је Џингис-Хан прегазио, описујући гласно јунаштва и дивљаштва његова.

— Перо, како се зваше оно место, где је Едуард III победио Филипа IV? — запита га један.

— Не знам ти ни Едуарда ни Филипа, а о њиховим ратовима немам ни појма, одговори он.

— Стогодишњи рат. Како да не знаш!

— Аха, јес' богме. Ту су Енглези употребили барут. Али ти даље ништа не знам.

— Лако је теби: ти ћеш сигурно добити Византију или тако нешто.

Перу штречно нешто у срцу... »Откуд сада он да ми то прорекне? — Е сигурно ће то бити!« И он се беше том мишљу тако освојио, да друге претпоставке и не имађаху места у његовој глави. У том уђоше девојке. Пера скочи и пође на сусрет једној, која се упутила к њему. То је она.

— Шта си урадио? — запита га она смешећи се.

— Ништа. А ти?

— Једва мало пре доврших. Али сам сад сигурна! А ти, болан, зар баш ништа?

— Готово ништа.

— Ти се надаш у стару срећу. Сети се Солона!

Њега опет штречно, али ово ново осећање беше нека изненадна зебња, која хтеде да га обузме свега и да га поврати у јутрошње стање. Али он не подлеже овој новој навали.

— Ноћас сам те сањала, рече му Даница.

— Та није могућно! — викну он И прену од чуда. Како си то снила, кажи ми, молим те?

— Говориш на испиту о некоме цару и царици, али нисам упамтила о коме.

— Да није о Јустинијану?

— Могућно, али ми је цео сан био нејасан, — рече му она, насмеши се и побеже међу другарице.

Он остаде још више зачуђен и уверен у своју стару срећу.

Седе у клупу, отвори књигу и поче да разгледа Византију. Око њега брује и узвикују гласови, пред очима му трепере црна слова, а мисао му отишла далеко — у VI век. Он и не чу како се другови договорише о знацима за саопштавање година. А имена беху исписана плајвазом на табли, на катедри, на зиду, па и на поду. Таблу наместише тако, да ће се исписана имена видети само оданде где ће стајати ђаци, а од стола и катедре табла изгледа чиста.

Све беше спремно. У школи настаде оно обично брујање пред долазак наставника. Тек понеки нервознији ђак устане, обрне се и разгледа око себе, па кад види да сви седе мирно и он се стиша и седне. Само један стоји замишљен код прозора и посматра пиљара пред школом како се погађа са симицијом. Пиљар му даје шаку трешања за симит, а овај пружио капу и по свој прилици хоће да му се она напуни. Најзад се погодише за две шаке, па обојица седоше да једу трешње и симите. Онај код прозора поче да пљуцка, пипну се по џепу па, сигурно не нашавши тамо ништа, узе да хода по школи...

Један изађе на врата, да види »иду ли«.

— Има ли који двојку резултат? — запита један.

Сви ћуте.

— Добро је, — продужи он. — Чича заседава, а тај не даје двојке из историје.

Пера обрати пажњу на ове речи и прими их к срцу.

— Пст! Иду! Чича! — викну онај с врата и дотрча на своје место.

Женске побледеше. Обузе их трема, и ако је свака била сигурна са испитом. Мушкарци се само утајаше. Брава шкљоцну, врата се нагло отворише и на њима се појави, ако не Цицерон, а оно Чича, који се трудио да личи на Цицерона. Одлучним,

младићским кораком, приђе он катедри и побожно скрсти руке. Ђак изговори молитву.

— Седите! — рече он, рашири испитни списак, па и сâм седе.

Професор историје седе за сто, протрља чело, па, немајући шта друго да ради, узе да глади косу на глави, и ако је била добро углађена. За то време Чича преко наочара разгледа ђаке, не би ли опазио кога да се уплашио, те да га прозове првог. Видећи да су девојке збуњене, прозва једну, па стаде да тражи једног мушкарца.

Пери закуца срце и стеже му се дисање. Али он погледа у црне наочаре слободно и отворено, знајући да ће га то спасти. Један, који је био добро спремљен за испит, а рад је да што пре скине »беду с врата«, наже се сасвим над клупу (као да хоће да се сакрије), и то му поможе. Угледаше га и прозваше. Поче испитивање.

Женска говори као »оченаш«. Прича о пропасти римске царевине. Чича се одушевио, па сваки час ставља своје напомене.

— Тако, ћерице!... Дед' на прилику, погоди нам још само годину, кад се Ромул отказао престола.

Девојка одговори, па оде на место.

Испитивање иде »као по лоју«. Ђаци расположени, па само пљуште одговори. И Пера се ослободио, и само чека да га старац погледа и мрдне главом. Узе да разгледа још једаред своју Византију, нарочито да понови године догађаја.

Разгледајући тако једну по једну страну, он се удуби у садржину, те и не беше у могућности да чује шта се говори тамо код стола. Цео му тај говор изгледаше као куцање часовника у мрачној соби. Он чита и као кроз сан чује нешто налик на оно:

тик-так.... тик-так... Наједаред настаде тишина, и њему се учини да га неко зовну по имену. Он и не обрати пажњу на то. и поче даље да чита, али га друг, што седи до њега, јако повуче за рукав и рече:

— Излази, прозван си!

Он изађе без икаква осећања. Стаде и случајно му паде поглед на брилијантско дугме на кошуљи професоровој. Он се загледа у дугме и стаде да га посматра.

»Сигурно му је то дар од покојне жене«, помисли он и стаде да чека кад ће овај дићи руку са чела. Учини му се да ће рука још неко време остати на том месту, па погледа на прозор.

»Што се мисли толико, — рече он у себи, — кад знам шта ме мора питати... Почећу овако: После Аркадија«...

— Који је најзнатнији владалац из Луксембуршке династије? — проговори професор и управи очи на њега.

Пера се беше толико задубио у Византију, да му ово питање, и ако га је чуо, не оста у свести. Он усвоји последње речи, те на основу њих поче мислити даље.

»После Аркадија... нема Луксембуршке династије. Каква Луксембуршка династија? Ње нема у Византији; она је тамо негде... та, ко ће то знати, и шта ме се то тиче... Главно је: после Аркадија«...

— Дакле? — запита професор очекујући одговор.

Пера га погледа зачуђено, па после тога чуђење пређе у забуну и неку нејасну зебњу... Он стаде да мисли, и наједаред, као муња, засветли му цело питање у свести. Он се пренерази, пребледе и осети како почеше да му клецају колена. У исто време осети да му глава некако незгодно стоји: као да је сувише погнута. Он опроба да је исправи, али му тај положај беше

незгодан, тежак... Не зна како да намести главу... Најзад је опет саже, па покуша да што год мисли...

Луксембург... Луксембуршка... то је тако нешто нејасно, тамно, непознато... У осталом, само то име није му непознато; он се сећа да га је негде чуо и можда чак и прочитао, али с којим народом и догађајем стоји у свези — то није у стању ни из далека да одреди. Све му је то магловито као заборављени сан... А Византија... Јустинијан... шта то би?... А сан?...

— Е, ђав'ла! Шта се мислиш, синко? поче старац да га опоравља. Знаш: Карло... но?... који?...

Пери се сад разиђе тама испред очију; он јасно разумедо да не зна ништа о томе, да нема појма о ономе што се пита. Само му једна мисао сијну кроз главу: »А, ово се пада!... Дакле и ја?«... Али му још беше неверица да се то одистине догађа.

Пошто његово лице и ћутање јасно казиваше да он не може дати никаква одговора на ово питање, Чича замоли професора да га пита што друго.

Професор метну руку на чело, а Пери поче да свањује, појави се нада, он се сав претвори у пажњу.

»Сад ће сигурно о Византији«, — поче да мисли; — »тако и бива кад се сни... то мора да буде напослетку«...

— Е, па онда нам кажи, који се оно Плантагенет борио с духовништвом? — запита га професор.

»Сад сам пао!... свршено!«... — помисли он и осети како му се пење нешто уз грло, па застаде баш под вратом и поче да га дражи. Он познаје ту појаву. Сећа је се из свога детињства, али није мислио да се може у овим његовим годинама јавити..

»Како ли би било да паднем као проштац пред њих?« — помисли он. — »Ето овако, ниже... ниже.. па — буп!... Умео бих

се добро претварати, а то би ми сигурно помогло... Дај да пробам«...

— Хенрик, синко, Хенрик II... но? — поче старац.

— Испричај нам зашто је он водио борбу с Томом Бекетом — рече професор и намршти се.

»Да паднем... сад је време... Али — срамота! Зар да ме гледају другови како се ваљам по прабини. Нећу!... Дакле: пао!... ја пао!«...

Професор погледа Чичу.

— Доста! — рече старац и прозва другога. Пери се замрачи пред очима. Обрте се несвесно и погледа другове, али кад виде њихове зачуђене погледе, обори главу и седе у клупу. Стеже вилице, очи му се помутише и он погледа професора тако душмански, као да би га тим погледом смождио, уништио...

»Ах, наплатићемо се!« — рече у себи гледајући га, а у исто време знађаше и осећаше да се он неће и не може с њим наплатити. Бескрајна мржња према томе педантном и чисто, лепо одевеном човеку, коме није могао ни мрвицу друге замерке наћи, кога је и сâм до овога тренутка волео, разли се у сваки делић његова тела, у сваки живац. Мисао поче да му ради електричном брзином, те је за неколико тренутака нашао бар двадесет начина, како би се могао томе »злотвору« осветити. Али је те начине напуштао истом брзином којом су му се они у мисли јављали. У овако тешким тренуцима требало му је да ма чим занима свој дух, управо да заварава себе сама, да не мисли о својој несрећи, и он је почео да мучи себе и да злоставља своје добро и племенито срце. Мислећи тако, он узе да преврће листове у књизи и, нашавши обадва питања, увери се да их није ни прочитао, и то му још више удвоји мржњу према професору.

»И куд баш то да нађе!... Као да је нарочито бирао најтеже ствари, а зна да ми само историја не иде најбоље. То се види да

је хтео нарочито да ме обори... Ах!...» И он стеже песницу, али је одмах за тим и отвори. Мржња беше достигла врхунац и почела да се блажи и стишава.

Он стаде да мисли о себи, о самој несрећи својој. Чисто не може да верује да је он пао. Као војник у боју, који непрестано пролази поред рањеника и смрти, и на све то гледа нарочитим погледом: то је све далеко од његова ја. Али куршум удари њега, — он се пренерази од чуда, од тог за њега новог, изненадног случаја. И он се пита у чуду: како да то баш њега снађе!... И Пера беше сломљен, убијен...

Сети се оца. Шта ће му он рећи и како ће му на очи изаћи! Пројури му кроз главу стотина слика мучења, које ће имати летос да издржи, и то му удвостручи тежину и бол, који му беше на души легао.

Кад изађе из школе, грејаше благо и топло јунско сунце које и најмученијој души даје полета и живота, али њему на души беше тамно и облачно, њему све изгледаше црно и несрећно. И људи што пролазе улицом, и ђаци што трчкарају пред школом, и небо над њим које се плави и трепери у топлом и нежном зраку, — све је то црно, јадно, ништавно. Нема сунца, нема живота, — пропаст!....

ЗВАНИЧНА ИСПРАВКА

Села наша паланчица зину од чуда. Свет се узбрујао као пчеле у уљанику, па то све трчи Тапуровој механи, да се свако увери и да се наслуша чуда нечувена. Дућанџије износе мале зелене столице, оплетене рогозом и с проваљеним седиштем или одваљеним наслоном или окрњеном ножицом — већ каква је чија »нарав« при седењу... испрêче столице у вратима, па забринуто и љубопитно журе низ чаршију, тетурајући кривим и несигурним ногама које су навикнуте да у скрштену положају почивају на ћепенку. Касапи забодоше ножеве у пањ, оставише читаве ројеве мува, да слободно и весело облећу око непроданог меса и кожа, — не бојећи се говеђег репа и осталог смртоносног оружја, којим их касапи на доколици плаше и тамане, — па се и они дадоше низ ћепенке, позивајући уз пут занатлије и остале слободне грађане, за које знају да су орни и неуздржљиви на новости и гласове... Жене се наређале на прозорима и вратницама, па нервозно задржавају и запиткују пролазнике, љуте се на њихове кратке и неодређене одговоре и, не знајући узрок овој чудној журби, помажу се уображењем и језиком, те саме стварају стотине разних комбинација и сплетака. — Као што видите, — права узбуна!

А пред Тапуровом механом слеже се народ све више и више, придолази као поводањ после плахе кише. Столови, доклат, степенице, — све је то начичкано народом, који се утајао, па, не дишући, слуша учитељево читање. Учитељ се наместио у зачеље, држи неке новинице у рукама и већ четврти пут чита гласно један допис из наше паланке. Како је страшно то што он чита, најбоље вам сведоче лица свију слушалаца. Сваки је расколацио очи и отворио уста тако, да су она готова сваког тренутка дати звук: а—а—а!... Доста је да вам кажем, да се у том допису најцрње напада наш господин капетан, а да бисте

појмили сву тежину и значај тога греха, морам вам проговорити неколико речи о нашем мирном граду.

Историја није забележила време кад је закопано наше место. Али месно предање гласи, да су и наши чукун-дедови били највреднији и најпослушнији народ на свету. Временом је ова прва мештанска особина, у неколико, избледела, али смо другу особину ми, потомци, још више развили. Ми смо били најпослушнији народ, ако не баш у целом свету, оно сигурно у нашој држави. Бојали смо се Бога и слушали смо власт — то нам је била девиза у животу..

Знали смо и ми да се по другим местима народ дели на неке партије, да се гложи с влашћу, али се ми не хтедосмо угледати ни на кога другога, већ остасмо верни науци својих старијих. Како се живело код њих, тако смо продужили и ми. Рек'о бих да су се у самом нашем темпераменту легли узроци ових појава: нама је било немило све, што је доносило собом какву промену. Ми смо одрасли у извесним околностима, па смо желели да у тим истим околностима одрасту и наши прауници. Ето, на пример — калдрма. Не знамо ко је први поплочао наше улице, али ни наши дедови, па ни ми не изменисмо ни једног камена на њима. Истина, јесмо се понекад и шалили тим. Једаред Станко берберин предложи, да молимо владу и скупштину, да се наше место сматра као неприступна тврђава, пошто не пријатељ ни с које стране не може у њега ући. На то Карадин каменар предложи, да поставимо на уласку у варош камени стуб с натписом: »Стан', путниче, и прочитај: ако уђеш у варош на коњу, изгубићеш коња и поломићеш ребра, ако ли се кренеш пешке, — изломићеш ноге. Размисли се, па пођи напред!...« Ми се овим предлозима свагда слатко смејемо, али нам и улице остадоше какве су и биле.

Како с калдрмом, тако је ишло и у свему осталом. Код нас се у свему живело по порецима, који су нам остали од наших старих. Како је било пре стотину година, тако је и сада, — све под једну меру и на један начин. Због тога су нас све власти

веома волеле, а и ми смо, вала, њих слушали. Дође, рецимо, нов капетан, нареде се избори; — ми одмах бирамо људе који су њему по вољи. Нит' он нама штн вели ни ми њему: разумемо се и без речи... После дође други, из друге партије, ми и њему чинимо по вољи: стари часници одмах сами иступају, а на њихова места долазе други, за које се зна да су капетану добри. И све тако редом, па — добро и нама и господину капетану.

Овај садашњи наш капетан, господин Мићо Бурмаз, капетановао је код нас још пре двадесет година; после га преместише још на два-три места, па га ставише у пензију. Тако га ми заборависмо, а и он је, ваљада, био заборавио на своје старо господство, — научио се на рахатлук, а и старост га сустигла, па се доста, богме, и променио. Није ни чудо!

Одједном настадоше некакве промене, и једно јутро пуче глас: »Долази нам за капетана стари Бурмаз!« Да је наша Грабовица обрнула ток уз чаршију, и то нас не би тако зачудило као овај глас, јер смо држали да је господин Бурмаз давно умро. Обрадовасмо се, и Бог зна како, али притајасмо радост, да не увредимо досадашњег капетана, кога су, сиромаша, отпустили из службе. Због тога ми тих дана прависмо веома жалостива лица, а јесмо га, вала, искрено и жалили. Истина, мало нам је незгодан био у почетку: све хоће да мења, да поправља, да руши. Некипут нас и резили:

— За Бога, људи, изгинућете на оваквим улицама; што ово не оправљате?

— Полако, господине, хоће да буде све, само полагацко, — одговори му чича Ђурђе.

Капетан се још који пут љутне, повикне, па се полагано навикне на нашу тишину и наш рад, те му после и не пада на ум да што мења. Тако смо после и с њим много лепо живели.

Али се много више обрадовасмо господину Бурмазу. Старински човек: миран, тих, прост као и ми, па нам то много

више годи. Тако ти ми лепо живимо с њим, слушамо га, па се осећамо да смо одвојени од осталог света. Слабо смо што и дознавали шта се ради по другим местима, док једног дана не пролете Саво Сарук кроз чаршију, вичући:

— Трчите, људи, пред Тапурову механу! чудо с капетаном...

— Шта је, море? — истрчава народ из дућана и пита га преплашено; али он већ одмак'о далеко.

Тако се код нас направи узбуна.

Пред механом, као што рекох, седи учитељ и чита гласно, а до њега, мало улево, наслоњен на зид механски, седи господин Бурмаз, оборене главе, ћути и слуша, само покатад повуче из трешњева чибука, задими и одмахне главом, па опет слуша.

И ми се начетили, па слушамо и не дишемо. Истина, многе му речи онде и не разумемо, али сви видимо да нам капетана зорли резиле; кад дође каква крупнија реч, учитељ викне јаче, а попа се намршти и прекине га.

— Не мораш, брате, да узвикујеш толико: чујемо сви добро. Као да и ти грдиш...

— Па тако се чита... — почне учитељ да се правда.

— Ћу'де, попо; не прекидај нам, душе ти, — вичу неки из гомиле.

— Ћути, попо!... читај, учи!... рекне господин Бурмаз, и опет повуче из трешњевака, па сагне главу и слуша као да се сад први пут чита.

Кад учитељ заврши четврто читање, беше их дошло још дваестину људи, који нису чули из почетка.

— Деде изнова, господин-учо, вере ти; нисмо чули оно напред, — виче неколико њих из гомиле.

— Не могу, брате, већ промукох; ево нека ме одмени ћата, — вели учитељ и пружа новине општинском писару.

— Не, не, Ви боље читате, — брани се ћата.

— Дијете, дај учитељу још један полић, па нека нам чита, — вели газда Митар, који се више од свију заинтересовао читањем.

— Читај, учи, нека види овај свет каквих поганаца има међу нама... — вели капетан и прелеће очима преко целог народа, као да се жели уверити: јесу ли и остали таквог мишљења.

Народ, већ као што је ред, прави погодне за тај случај изразе лица: неко је рад да прикаже своје искрено учешће у капетановој љутњи, неко изражава сету или болећивост, други се мрште и љуте, — како је ко схватио значај самог догађаја...

И опет се настави читање, које се понови равно седам пута. Ја ви ни сад не умем казати све што се ту читало о нашем капетану и његовим »неделима« и »безакоњу«. Знам да се ту помиње Саво Сарук, кога су пандури, по наредби капетановој, малко продрмусали; али, брате, он је то и заслужио. После му пишу за неке шумске билете, па за гласачке спискове (а ми смо још сви хвалили капетана, како је он то вешто измајсторисао, — и није човек од нас крио, све нам је сâм причао); па после о неким сеоским бабама, које је капетан везао, и још триста других чуда, — па, богме, да ви'ш јесу му доста и наређали... Истина, ту га све резиле за његов рад по селима, али ми, брате, велимо: зашто је власт, него да село зна за њу; — нама и не треба... код нас, Богу хвала, све иде мирно и по закону. Ако се понеки пут Сарук или ти њему подобни мало излану, — ми имамо општинску власт, која га може добро стегнути...

— Па, шта велите, људи? — рече господин Бурмаз после дугог ћутања.

— Тхе, шта велимо?... да важе мацке, ја бих ти сад казао, — поче газда Митар, — а овако не знам. — Да сви слошки устанемо, па прво да нађемо тог лолу, а после већ ти знаш како ћеш му судити. Зато се и зовеш власт...

— Јок, брате, не може то тако, — прекиде га капетан, а ми сви удвојисмо пажњу. — Треба све то удесити... онога... како ћу рећи... по закону, — по параграфима, брате мој... А да ја... онога... како ти велиш, — тхи а—а—а!... пуцала би брука на све стране.

— Море лако ћемо за параграф, господине, — вели чича Стојан, — него дај да нађемо лолу, па ћемо ми да му судимо... Зар свако бене да резили 'вака човека, који је цео век провео служећи државу...

— Тридесет и пет година моје беспрекорне и беспорочне службе, — поче капетан, подбоден Стојаном, да пада у ватру — па то све 'нако... И владаоце сам дочекивао, и министре, и... 'нако... свака чуда видео у мом веку, а 'вака чуда не видех досад...

— Како, болан!... Памтим, господине, кô да је јуче било: стоји Господар 'нако 'ноде; иза њега ађутан', па овицири и господа, а ти изађе корак напред, па поче... баш знам како си почео: »Ваша светлост! Ми, капетани и пандури, попови и грађани, ми народ«... велиш ти, а светли кнез, обрадован, прекиде, па вели: »Доста, капетане: с то мало речи казао си много«...

Поп се намршти. Овај истинити, али незгодан листак из капетанове прошлости не беше подесан за овај тренутак, стога попа стаде да заговара. — »Јà, јà, брате, ко то не зна. Него шта ћемо, људи са овом незгодом?...«

Капетану као да не би право што му се прекиде сећање на његове драге успомене, па журно прекиде попа:

— Ја знам, попо, шта ћу чинити. Мени.., онога... то није ваше. А ја сам само хтео.. како ћу рећи... да овај да видим; јесам ли ја код вас онај стари Бурмаз који сам и био...

— Јеси, јеси, господине! — повикаше сви у глас.

— Добро, браћо. Сад сваки на посао, а ја ћу гледати... овај... шта ћу и како ћу, — рече капетан и диже се. — Попо, хајде и ти са мном.

Поп се диже и оде с њим, народ се разиђе, али нас неколико остасмо, јер нам поп даде знак да га чекамо.

После једног сата поп се врати. Бејасмо готови да »искочимо из коже« од нестрпљења.

— Шта би? — салетесмо питањима.

— Питао депешом окружног, а овај му наређује да одмах напише и пошље званичну исправку.

— Ха—а—а!... Гле!... — оте се из свију грла.

За тренутак сви ућутасмо. Сваки узе да представља себи како ће се писати и како ће изгледати та званична исправка. До каквог резултата дођосмо, најбоље ће се видети из тога, што се, после кратког ћутања, сви почесмо смешити.

— Па хоће ли да је пише? — запита неко.

— Мора, и да му се неће, — вели поп. — Сутра је мора послати.

— Да ли је већ почео? — рече неко.

— Ја рачунам да ће он то ноћас, — вели Митар. — Не може дању због ларме.

— Море остаде човек да пише, — вели поп. — Шта ви говорим ја.

Ми се готово запрепастисмо. Сви представисмо господина Бурмаза како дува и хуче у заседању, а са чела му лију грашке зноја.

Не говорећи ништа један другом, разиђосмо се.

За неколико минута сва је варош знала шта се сад збива у заседању. У нас уђе некакав демон искушења и љубопитства, па не знамо од узбуђења шта ћемо и куда ћемо. Настаде тајац у целој вароши. Изгледа као да је какав див изашао пред нас и метнуо прст на уста, и ми сви завезасмо. Цветко казанџија остави рад, па оде у кафану и стаде да тражи с ким би играо »жандара«. Миле механџија извади печено сугаре и метну га на пањ, али не смеде ударати ножем, него зове руком сталне муштерије и, облизујући прст, показује им како је масно и младо. Један отрча на крај вароши, да каже Петру ковачу да не клепа данас мотике.

Одмах затим појавише се сва три сеоска писара на коњима. Одоше у срез на разне стране. За њима изађоше практиканти и одоше у кафану. Од њих дознасмо да је у канцеларији остао сâм капетан и да је, за данас, тамо приступ свакоме забрањен, осим каквог изванредног случаја.

Цела варош заустави дах. Изгледа као да се људи боје и да трепћу, да тиме не поремете општу тишину... Видиш понеког како се провлачи улицом, вукући папуче низ камење, не смејући корачати, да не би папуче лупале... Жене готово да пресвисну: само претрчавају по мекој трави из дворишта у двориште, проћаскају неколико њих заједно, па, не могући заситити љубопитство, изађу на вратнице и гледају има ли кога да прође, да им штогод каже.

Ми људи искупили се код Тапура, па разговарамо и чекамо капетана на 'ладну. Ту се довијамо од сваке руке ко може бити писац оног дописа, али ништа не могосмо закључити. У једно време бисмо готови да окривимо учитеља, али поп и Митар устадоше тако енергично у његову одбрану, да морасмо ућутати и тражити у мислима другог, на кога бисмо бацили анатему.

— Море, људи, јесте ли при себи! — вели поп. — Зар не знате како уча пева херувику... тај не може 'нако да пише, јер му душа није зла. Хоћете ли ми веровати, кад год износим свете дарове, а он ми поји херувику, мени се све чини да сам међу анђелима...

— Па кад га вцдиш, брате, 'нако у друштву, — вели Митар, — рек'о би да је анђео. И после тога, он почитује капетана к'о год и ми...

И тако ућутасмо, па само погледамо навише откуд ће наићи капетан, али дванаест прође, а њега нема. Видесмо да неће ни доћи. То му је првина, откад је дош'о међу нас, да не дође пред ручак и вечеру на 'ладну. Разиђосмо се оборених глава, жалећи капетана и замишљајући како он сад невољише са оним послом, који му је свакад био с неруке.

Код куће нас дочека друго зло — жене. Не можеш им дати цевапа, ни одговорити им на свако питање. Те зашто ово, те како оно, па најзад и то: зашто данас капетаница није узимала боранију од баштована, кад она редовно сваке среде кува боранију. Е деде сад одговорите!

— Сигурно је добила 'нако од кога, или је можда...

— Није, није, није... знамо ми, — прекидају нас наше верне Ксантипе, па затим пусте читаву грмљаву прекора и јадања. А ми, грешни, не одликујући се Сократовим стрпљењем, ручамо на врат на нос, па бежи у механу. За нама се сипа читав град псовке, те се тиме у неколико и општи мир ремети, али на

крају крајева досади се и женама, те се опет простре тајац по нашим улицама.

Преседесмо цело после подне, чекајући и ништа не радећи. Једва пред вече, кад се већ ништа није могло ни читати ни писати, појави се озго низ чаршију господин капетан. Закуцаше нам срца јаче, и ми бесмо готови да му потрчимо у сусрет, ма не знадосмо, шта бисмо му рекли, кад станемо пред њега. И тако остасмо пред кафаном и ту га сачекасмо.

Како седе и запали цигару, ми одмах отпочесмо разговор, али 'нако поиздаље — као што је већ код нас обичај... Почесмо о данашњој врућини, па изређасмо све њене добре и рђаве стране, ма ових првих беше више, те донесмо решење да је врућина корисна, али, у себи, нико не жељаше да се она и сутра понови. После неко поче говор о киши, па се, пошто о томе проговорисмо, сагласисмо да би добро било, кад би ноћас Бог дао добар пљусак. Затим се ућутасмо и кашљуцнусмо сви по неколико пута, па да се не би и даље ћутало, чича Ђорђе каже:

— Е ја.

Други одмах то прихвати, па дода:

— А ја...

Тако ми обично радимо, кад меркамо с које ћемо стране да подиђемо. Капетан већ то зна, а видимо да је и он рад да се почне разговор, па му чисто неповољно што не уме нико од нас да нађе почетак, одакле бисмо могли полако прећи на главну ствар.

И ту се Митар први досети. Он поче неки општи говор о писарима, па после пређе на наше среске, и помену како су се морали данас знојити. После се већ напомену како је господин Бурмаз морао радити сâм у канцеларији, како није могао изићи у подне, и ту већ изађосмо на чистину и пређосмо на главну ствар.

— Вала сам га нагаравио... 'нако па ће да упамти Бурмаза... — поче капетан после неколиких увода И објашњења.

— Е посветила ти се, само ако си га добро опаучио, — вели Митар.

— Биће копрцања, не бери бриге!

— Бога ти, како си му казао? — пита га чича Ђорђе.

— Море, зар ти ја све памтим. Читаћемо кад изађе, па ћеш чути. Само сам... 'нако... како ћу рећи... све у кратко. Нема ти ту... онога... врдања, као код њега, но све кратко, а сече. На његових десет ја једну, али ваљану.

И ту капетан поглади леви брк и повуче из трешњевака, а ми чисто не дишемо.

— Овосреској власти, кажем ја, познати су они... како 'но беше... а ја... они светски изроди, што немају друга посла но пискарају по новинама, те мисле да окаљају беспорочно име једнога дугогодишњег чиновника... хм... не знам шта му рекох после, али му ту казах: »за злато се рђа не пријања!...«

— Е та ти ваља; то си му истину казао, — вели Митар.

— Ја. После већ кажем: што непознати дописник вели то и то, одговарам му да је то лаж и клевета, иза то ћу га тужити суду...

— Зар истина? — истрча неко с питањем.

— Хм, да видим... тек нек се и он уплаши.

— Е, ваљано! Па шта му још каза? — и ту Митар крупно опсова.

— Море каз'о сам му много; каз'о сам му... хм... ко ће то све да упамти. Кажем ти... 'нако... све кратко и оштро.

— Кад ли ће изаћи у новинама?

— Хм... поче капетан да се мисли: — данас сам предао, сутра полази, прекосутра стиже... изаћи ће у суботу или недељу. Тако му вели закон.

Као да нам свима уђоше мрави под кошуљу, те не можемо да се станимо на једном месту од нестрпљења: да нам је да преспавамо све те дане, па кад се пробудимо, да нам одмах падну новине на руке.

Тако се у великом узбуђењу разиђосмо кућама, а сутрадан, рано из јутра, бесмо сви пред кафаном, те видесмо кад прођоше поштанска двоколица и однесоше предмет наше жудње и очекивања.

Наступише дани тешког чекања. Умолисмо нашег телеграфиста да удеси са својим друговима у Београду, да му они јаве жицом, чим изиђу новине са исправком. Каже нам он да ће му бити јављено насигурно.

И ако нам изгледаху дани дугачки, опет некако брзо прође то време, те кад освану субота, а ми сви седимо на зборном месту и чекамо кад ће телеграф да се отвори. Пре осам часова пођосмо к поштанском здању, али сретосмо уз пут капетана и од њега сазнасмо да није тога дана изашло у новинама. Као да нас поли хладном водом. Али куд се све чекало сачекаћемо и до сутра.

Освану недеља. У девет часова дотрча момак из телеграфа с једном цедуљицом и даде је капетану, који сеђаше с нама пред кафаном. Док капетан разгледа хартију, ми му, не дишући, посматрамо лице, и одмах опазисмо како му лице засија, а усне се развукоше у задовољан осмех.

— Аха, изишло! — рече он.

— Шта? Изишло! Дед', прочитајте нам, прочитајте, — вичемо ми.

— Па јављају из Београда само да је изишло.

— Ама, прочитајте све. Шта веле?!

Капетан пружи учитељу ону цедуљу, а учитељ прочита.

»Из Београда ми сад јавише ово: »Капетаново писмо изишло јутрос. Шта је то код вас, сви се крсте и чуде?««

— Тако, синови, нек се чуде, имају и чему, — вели капетан и погледа нас тако победоносно, као да је добио колајну.

— Што ли онај из Београда вели »капетаново писмо«, а не каже »исправка?« — рече неко из гомиле.

— То је све једно, — вели капетан, па малко поћута: — Аха, знам: ја сам уз исправку послао званично писмо, па ваљад' су и њега штампали.

— Ако, ако, нек има што више; само јеси ли и писмо накитио онако... — вели Митар.

— Хе—хе—хе... дабогме!... званично!... — вели капетан и удара гласом на последњу реч тако, да она објашњава целу садржину писма.

И тога дана и сутра-дан, у понедељник, хтедосмо да се поразбољевамо од нестрпљења. Ко ће жив дочекати вече, кад пошта стиже! После ручка дођосмо сви код Тапура, дође и господин капетан, и ту се већ решисмо да не мрднемо никуд док пошта не дође. Седимо ми тако, пијемо и разговарамо се, док тек од једном дојурише пред кафану једна кола и из њих изађе неки Јово, вересијаш из Београда.

Како сиђе с кола, Јово приђе к нама и здрави се са свима, јер готово сви имађасмо с њим по малко рачуна.

Чим се поздрави с капетаном, он ће тек рећи: — Ама шта је оно с Вама, господине, за Бога! Ко вас оно 'нако обрука?

— Шта, читао си? вели Митар.

— Јесам, брате, па не могу да се начудим. Оно се ником досад није десило.

— Како ником, болан! Па чиме ти се пуне данас новине него 'наком грдњом! Али чекај још малко. Довече ће стићи новине, па да видиш и капетанову исправку.

— Па о томе ја, брате, и говорим, — рече Јово и маши се џепа, те отуд извуче једне новине, разви их и поднесе капетану, говорећи:

— Јуче на станици купих број, па у путу узех да читам и запрепастих се... Јесте ли ви ово послали?

Капетан погледа наслов, два реда испод њега и свој потпис, па му се лице разведри и узвикну:

— Јест, јест, то је!

Ми да полудимо од изненађења.

— Дошле новине!

— Ево исправке! — повика неколико гласова.

Свет јурну гомилом и све се згрува око једног стола. За тренутак наређасмо се и упресмо очи на капетана, гледајући како намешта наочаре и превија новине на ону страну, где се види, крупним словима, одштампан његов потпис. Наже се над новине светла и весела лица и, наједаред, као да неки невидљив дух дође те га премаза, промени се и постаде као мртавац. Задрхта му пуначка, глатко обријана брада, усне му постадоше црно-зелене, руке му се затресоше, новине му испадоше из руку.

— Шта је ово!? — узвикну он и некако запрепашћено и плашљиво погледа на нас.

А ми сви бесмо као хладна, окамењена, непомична стена, на којој је извајан врхунац човечје плашње, страхоте, ужаса...

Једва дођосмо к себи. Учитељ дохвати новине, па док претури неколико реда обори их, па и он узвикну као и капетан:

— Шта је ово?!

— Та читај, ако Бога јединог знаш! — повика народ, јер већ бесмо готови да скачемо на стô и да се до мрака отимамо о новине.

Капетан још онако страховито преноси погледе с једног лица на друго, а учитељ положи новине по столу тако, да и ми могасмо видети све оно што ће он читати, па поче својим танким и јасним гласом:

»Господине уредниче! Шаљем вам под % приложену званичну исправку на допис из Н*, који је против потписаног, а у вашем листу, бр. 121 изишао. Изволећете исту одштампати у вашем листу онако, како то §* наређује«.

Испод тога стоји потпис капетанов, датум и званична нумера, па онда на средини крупан наслов: »Шта ја имам да радим«. Испод овога обичним словима пише даље:

»Известити господина министра, да В. — (ово је име пређашњег капетана) — бушкара по народу и буни га, ненадлежно и бесправно пискара и адвоцира итд.«

»Казати Петку баштовану да ми спреми краставаца и паприка за летњу туршију«.

»Поручити Станојци у Б. да донесе чабрицу кајмака, због оно итд.«

»Разговорити се с кметовима за гласачке спискове«.

»Договорити се са овд. председником за Сарука итд.«
»Наћи човека, да повади зазубице ждрепцу«.

»Спремити оном бунтовнику у А. што треба итд...«

И учитељ нам изређа још читав тевтер оваких бележака. Али то је све ништа према ономе, што су после тога написали у новинама. Начинили су нашег капетана црњим од ђавола. Море шта ти му нису казали!... А баш хтедосмо сви да прснемо у смеј, кад онај у новинама прича како је дошла ова хартија у капетанову писму.

Господин Бурмаз беше се нешто замислио, па кад се помену ова његова хартија, он се трже, као да се нечему досети, па завуче руку у џеп и извади отуд пуно хартије; разгледа их све пажљиво и журно, па кад не нађе што је тражио, он скочи и брзо оде среској кући. За њим одмах оде и попа, који се после кратког времена врати и каза нам, да се господин капетан помео кад је слао писмо у новине: место написане и готове исправке он савио и послао неку своју хартију, у коју је бележио по нешто, да не заборави, а исправку нађе сад у столу...



После месец дана промени се министар, и господин Бурмаз опет оде у пензију. Кад се праштао с нама, плакао је и љубио се са свима, као да је предвиђао да се више нећемо видети. Тако је и било.

У XXI ВЕКУ

» Туш... ура може — не може родила мајка јунака... gaudeamus... ситну Малену.« и још триста чуда брујаше ми у ушима, а у глави беше страшнији лом и окршај од свију познатих вам вашарских призора. Са вашарима ја немам никакве везе и, у колико ми је познато, њихова је сезона још далеко. Ну, ствар је веома проста. Вратио сам се са »патарице« једног свог колеге, наместио се на кревету и почело је оно познато окретање, које се дешава људима кад мало више повуку.

Одмах у почетку морам објаснити читатељима, да је мој дух веома склон на размишљања, нарочито она, која се баве будућношћу човечанства. Према томе није ни чудо што се мој дух, нашав овако подесно земљиште за своја вежбања, одмах дао на посао. Не знам колико је трајала ова благородна гимнастика мојега ума, тек ја одједном опазих да је свануло. Зачудих се што ме момак не буди кад зна да понедеоником имам три часа пре подне. Причеках још мало, па кад видех да ме нико не зове, а време се раду примиче, дигох се и, док би ударио длан о длан, обукох се и изађох из куће.

Иђах полако, гледајући преда се, па тек доцније подигох главу и занемих од чуда.

— Где сам ја, шта је ово!? викнух гласно и протрљах очи.

Преда мном беху, у место познатих ми паланачких кућица, читаве громаде горостасних дворова и палата. Нада мном се чујаше непрестано неко пиштање, налик на писак локомотиве. Дигох главу и још више се пренеразих. По плаву небу сноваху тамо и амо, невероватном брзином, неки велики непознати ми предмети, машући снажно једначито великим и дугим крилима. Опазих на њима људе. Окретох се још једаред, па се тргох.

— Да не буде ово мамурлук и последица моје ноћашњице? запитах се сам. Ако се нисам добро истрезнио, не смем се ни јављати у школу.

Протрљах очи, чело, образе, најзад се уштинух и још боље аналисах своје стање. Резултат овога испитивања беше јасан и несумњив: будан сам; при чистој сам свести; ни трага од пијанке.

Знао сам да од мог стана до школе морам корачати правом улицом сто и девет пута. Измерим од прилике колико сам прошао, па пођем напред и почнем бројати..

— Јест, она је; то је моја школа. Та познајем ове коринтске стубове и онај натпис над њима. Истина и она ми много друкчија изгледа, али тек познајем је.

Уђох унутра. Тишина кô у гробу, а моји кораци одјекиваху под високим сводовима као громови. Истрча преда ме један веома укусно одевен господин.

— Лакше, лакше за име божје! викну ми он. Стадох, ал' не знам шта да му кажем. Откуд он овде? Помислим да то није какав нов колега. Али би онда он требао да ми се престави, а међутим његово понашање показује, да је он овде на свом месту. Приђох му и упитах га учтиво:

— Смем ли знати за ваше име?

— Перса Митровић, одговори он и погледа ме зачуђено. Но ако смем запитати: шта бисте ви хтели ?

— Хм... знате... чини ми се да ја припадам овој школи.

На његову лицу показа се крајње чуђење.

— Молим за ваше часно име.

— Професор Николић, одговорих му.

— Ну?

— Ну, и ништа више.

— Али молим вас, шта је с професором Николићем?

— Та ево га, стоји пред вама. Ја сам професор Николић.

— Ха, ха, ха... насмеја се овај кицош и погледа ме још боље. По његову погледу рек'о бих да сумња у мој ум. То ме наљути.

— Господине, рекох му, ја сам Никола Николић, професор ове гимназије. Сад имам први час латинског језика у VIII разреду, па немам времена да се с вама дуже разговарам, — и пођох у канцеларију.

— Извол'те на ова врата, рече ми и уведе ме у собу, где беше јуче физички кабинет, али се пренеразих кад се нађох у господском будоару, у коме сеђаше једна деликатна дама.

Док ја дођох к себи од изненађења, онај кицош притрча дами и поче јој нешто саопштавати. Она ме погледа зачуђено и упита:

— Ја бих вас молила, господине, за ваше часно име и за циљ ваше посете.

— Госпођо, рекох јој, све што видим у овој школи тако ме изненађује, да не знам управо шта да одговорим на ваше чудно питање. Мени се чини, да ћу ја бити у већем праву да запитам вас: откуд ви овде, откуд овај господин и зашто је овакова тишина у школи кад је већ 8 часова. Тада извадих мој часовник и погледах у њега.

Обоје буквално зинуше од чуда кад угледаше мој сребрн часовник. Погледаше се значајно, па ће тек госпа рећи:

— Лепа антика из XIX века.

— На шта се односи ваша напомена, госпо? рекох јој.

— Та на ваш часовник из XIX века. Он је, као што знамо, у прошлим вековима био у великој употреби.

— У колико ми је, као професору, позната историја европске културе, ова је справица нашла најширу примену у нашем данашњем XIX веку...

— Господине, у коме веку ви живите ? прекиде ме она.

— Ха, ви се, као што видим, врло радо шалите, госпо. Ну, па да вам кажем без шале, јер ми није до ње. Синоћ, кад сам отишао на пијанку моме колеги Трајку Стојковићу, био је 8 јануар 1895 године, дакле XIX век; а да ли је ноћас поремећен број вековима — то не знам.

— Молићу за ваше име.

— Никола Николић, професор латинског језика.

Дама се одједном трже; протрља чело, отвори једну дебелу књигу и загледа је.

— Да, тако је, 1895 године предавао је у овој гимназији латински језик Никола Николић. Он је син... и ту поче ова госпа да ми чита целу моју биографију. Али сад тек настаде за мене ужас, кад она прескочи 1895 годину. Па стаде да ми ређа моје даље подвиге и заврши: умро 1953 године у дубокој старости...

— Дакле ви сте наш чувени преводилац... и ту поче да ми ређа Софокла, Тацита, Цицерона а ја је слушах и гледах не знајући шта да мислим о свему томе. Најзад је упитах:

— Молим вас, госпо, који је ово век?

— Двадесет први.

— А година?

— 2095-та.

— Ко сте ви и шта сте овде?

— Ја сам Љубомир Љубичић, директор ове гимназије.

— Ах, тако, ово је дакле женска гимназија?

— Мушких и нема, господине. Ну, ја већ видим да би се ми морали веома дуго запиткивати па да се добро објаснимо, али је то сувишно. Ја ћу вам сад одмах све објаснити. Видим да сте ви доиста човек из XIX века и да вам све мора бити чудновато, што опазите код нас. Данас је, мој господине, цела наша земљина кугла у другом стању. Но да почнемо од нас самих, од оне ваше старе деветнаестовековне методе: од познатог к непознатоме. Дакле, пре свега, о нашој просвети. Благодарјеи дуговечну животу, велику искуству, маси знања и нечувеној енергији нашег преузвишеног господина министра Андре Јапанаца, јединог нашег савременика, који је доживео Матусалове године...

— Шта, госпо? Зар још живи Андра Јапанац?! дрекнух ја од чуда и изненађења.

— Да, господине. Живи и живеће још вековима на срећу српске просвете и радост њених носилаца. Ви, његови савременици, нисте умели да цените и чувате најдрагоценије благо, којим је промисао даровао нашу земљу. Ви сте га избацивали из највишег просветног завода, а ми данас, за све што ћете видети, имамо да благодаримо само његовом колосалном уму и челичној вољи.

— Госпо, прекидох је, ви поменусте да и нема мушких гимназија. Молим вас онда ми објасните у којим се заводима школују будући професори, судије, лекари, официри, инжињери и остали државни службеници?

— У овим женским гимназијама, а потом на универзитету.

— Па?

— Па ништа... Све те дужности врши сад наш женски пол, који сте ви мрачњаци XIX века тиранисали и одузимали му, извештаченим и неприродним васпитањем, све његове подобности, којим га је природа обилато наградила. Али је наш преузвишени господин Андра све то изменио, и сад ми вршимо све оно, што сте некад ви вршили...

— И војену службу?

— За њу немамо никакве потребе, јер више нема оних несрећних ваших ратова.

— Лепо... Али у чијим је рукама заштита земаљског поретка?

— У нашим.

— Ах?

— Изгледа вам чудновато? Али треба да знате да сад ми нисмо нежни или слаби пол, већ смо култивисали и усавршили своју физичку снагу. Извол'те се уверити.

Истога тренутка овај грациозни директор у сукњи дохвати преко среде господина Персу, баца га у вис и дочека на руку. Господин или боље рећи госпођа Перса стидљиво обори трепавице и поче да дише убрзано, баш као каква цурица из нашег века после нежног пољупца.

— Чудо те није господин Андра изменио и ношњу: по свему бих рекао, да ова господа треба да носе ваше сукње а ви чакшире.

Ту се господин директор веома галантно насмеши и обори очи.

— Тхе... знате, господин министар је и то желео, али, на жалост, само устројство наше природе стало је на пут тако величанственој намери његовој.

— Хм... разумем...

— У осталом, ништа нама то не смета да будемо бољи од вас у свима пословима, које сте некада ви радили.

Да ли би ми могли казати какви су узроци навели господина министра на тако необичан преврат?

— Пре свега, господине, ту нема никакве необичности: извршено је оно, што је захтевала човечанска правда; ви сте управљали судбином народа хиљадама година, па смо видели, да је та управа била штетна по цело човечанство. Сад је ред на нас. То је постала последица историског развитка човечанства. Ну, други су узроци изазвали господина министра на ово славно дело. Њему је досадила ваша општа мушка опозиција, ваше непоштовање старијих. Увиђајући да само он има главу, која је у стању да дрма целим светом, он је дошао до закључка: да само он треба да мисли и заповеда, а све остало да га безусловно слуша. Не нашавши одзива код људи, он се обрати женама, које му помогше те се дође до овога стања, у коме се сад налазимо. То је огромна историја дуге и тешке борбе, која је, до најмањих ситница, позната сваком нашем ученику.

— Веома ме занима сад питање: какву задаћу имају мушкарци и чиме се они баве?

— Оне исте задаће, које смо имале ми у XIX веку сад имају они, и баве се истим пословима, који су некада спадали у нашу дужност.

— Та није могуће! Зар они подижу и чувају децу?

— И пеленају их, и кувају, перу, шију, преду, плету и т. д.

— Те тако док сад ваше колеге предају у разредима дотле њихови мужеви седе код кућа, чувају децу и кувају ручак?

— Да, само немају потребе да кувају ручак сви, пошто се држава стара о исхрани, оделу и у опште о свима животним и домаћим намирницама својих професора.

— Ах?

— Извол'те само за мнош.

И госпођа директор ме поведе на једна врата, која нам услужни господин Перса отвори. Пред нама се указа пространо двориште и у њему до педесет вагона с точковима, налик на она кола из циркуса и менажерије, у којима се преносе зверови. Кола беху поређана у две правилне врсте, с малим одстојањем.

— То вам је без сумње зоолошка збирка? упитах је.

— А, не; ово су станови за професоре и њихове породице.

— Шта ви говорите?!...

— Да. Наш преузвишени пронашао је најудобнији начин за премештај наставника по потреби службе. Сваки наставник има, по броју чланова своје породице, једна до троја оваква кола, са сталном нумером. Чим ко скриви, преузвишени нареди депешом: »кола нумера 324,325 да се сместа упуте на сталну дужност у Лозницу. »Наставник одмах узима своју породицу, седе с њоме у кола, отвори електрични апарат и — збогом. За један дан мора бити у Лозници. А кад је преузвишени сувише љут, он нареди, да се кривац ваздушном лађом пренесе у место новог назначења. Често пута се дешава, да неко доручкује у Крагујевцу, а руча у Књажевцу.

— Генијална мисао! — узвикнух од чуда.

Приђох ближе да разгледам то чудо. Директор притисну дугме на једним колима ; врата се на њима одмах отворише и показа нам се на прагу један лепушкаст и грациозан господин, који држаше одојче у наручју.

— Ах, госпођа Милка, викну му директор. Извините што вам досађујемо. Ово је господин Николић, професор из XIX века, савременик нашег преузвишеног.

Господин Милка поклони се грациозно и рече:

Драго ми је особито. Ако је по вољи, извол'те. Нисам још све наместила, али ћете ви опростити.

Попесмо се уз степенице, и при уласку опазих, да директор уштину господина Милку, на шта овај обори очи и поцрвени. Видех да директор није равнодушан према нежној половини свога потчињеног наставника.

Почех да разгледам ову генијалну творевину нашег славног савременика. Обичан вагон, тапетован кожом, намештен укуским постељним прибором и столицама.

— Ово је соба за спавање, објасни ми директор. Они имају још једно овако одељење за кујну и ручавање. Госпођин је муж наставник V ранга, али је већ заслужио, својим умешним и скромним држањем, повишицу, и њу ће скоро добити. Тада ће имати право на још једно одељење за свечане дане.

Не занимаше ме нимало овај егземплар у моме »облику и подобију« с тога зажелих да изађемо и разгледамо остала кола.

Кад се измакосмо од првог реда, директор из вади једну пиштаљку и засвира. Отворише се врата ла многим колима И одсвуда се помаљаху уплашена лица. Директор нешто Викну, а затим скомандова:

— Први ред напред!

Одједном се крену цео први ред и пође к нама.

— Други ред лево!

И они се кретоше лево.

Настаде читава маневра по школском дворишту, у којој ми директор напомишање поморског адмирала..

— Ето, тако ми чинимо заједничке излете у поље и уопште кад год остављамо варош — то чинимо сви заједно. Тако нам се даје прилика, да је сваки државни службеник под непрекидним надзором и због тога не може имати случајева да ствара опозицију влади.

— Ви мало пре поменусте ипак некакве кривице наставничке. Каквог су оне рода?

— Па, знате, обичне неморалне појаве. Ма колико да се преузвишени стара, да заведе апсолутни морал, Ипак се деси, да на пример који наставник саблажњиво погледа на нежнију половину... и већ знате.

При овоме се господин директор збуни, јер га госпођа Милка веома значајно погледа... Да бих забашурио забуну запитах је:

— Овако су, без сумње, организоване и све остале државне установе: судови, полиција, министарства, поште и т. д. ?

Да, благодарећи преузвишеном. Изнајпре су дале пример за овакав ред саме школе, а после, мало по мало, наш је пол заузимао по једну струку централне управе, док није узео у руке сав државни апарат. И, хвала Богу, сад иде све као по лоју.

Без сумње је, због тога, наша књижевност и уметност знатно коракнула напред? Опажа се, ваљ'да, напредак у целој

земљи?

— Књижевност и уметност су за нас безначајне ствари. Срећа и добро једног народа не лежи у његовом умном и културном напретку, као што сте ви некада мислили, већ у мирном и правилном току живота: кад ја имам све што ми је потребно за живот (јело, пиће и одело) и кад ми нико не ремети домаћи мир, онда је то права срећа.

— Ах — прекидох је — ми смо то називали свињским животом. Човеку смо стављали много узвишеније циљеве...

— Били сте на погрешном путу.

— Лепо, а шта ће вам школе, кад оне не доприносе ништа људској срећи, — онаквој, какву ви одређујете ?

— Само због државних потреба, иначе, разуме се, нису нужне.

Насмејох се и пођох за њом у школу.

Уђосмо у један разред. Једна лепа дама предаваше Историју српског препорођаја, — — тако називаху време од XX до њиног века. Не смем вам ни причати шта сам се ту нагледао и наслушао. Та правили су нас горима од животиња. Не могах се уздржати, него приђем ближе па подвикнем:

— Децо, лаже ова госпођа. Ништа од тога ни налик није било у XIX веку. Ја сам из тога века и могу вам посведочити.

Али одједном настаде такав урнебес у школи, да му ни сам св. Илија не би могао наћи реда.

— Јух безобразник! викну директорка.

Ђаци запискаше и заврискаше. Осетих да ме десетина руку шчепаше за перчин, али, срећом, у тај мах загрми и удари

гром усред школе. Ја падох и пробудих се. Момак лупаше на врата жестоко и викаше:

— Устајте, ако Бога знате, сад ће осам сати. Одоцнићете за школу.

Ова ме реч отрезни боље од сваког туша. Погледах свуд око себе и кад се видех у својој лепој собици, узвикнух од радости:

— Хвала ти, Боже, кад нисам у XXI веку!

БОГОМОЉАЦ

Наше село рачунало се као најпоштеније место у округу. Кад наиђеш у њега из других села, изгледа ти као да си, после тешка и уморна пута по сунчаној припеци, зашао у хладовито осоје, где ти мирис бучја и жубор поточића душу разгаљује и улева у њу бескрајно, нежно задовољство. С ким се год сретнеш, било мушко или женско, све ти изазива неку живу симпатију према себи, и ти мораш заволети ова добра и блага лица. И људи, и околина, и све што видиш у нашем селу уверава те, да овуда готово никад не ходи нога јабанска и да је ово место самом природом одвојено од осталог света. Није ни чудо, ако се у тако забачену крају нађе по нешто чега нема код осталог света.

У другим селима, кажу, ретки су истински побожни људи, а у нашем селу било их је доста. Између њих нарочито се прочуо чича Пера. Њега је знао цео наш округ, а знала га је и већина наших манастира. Ко ти није добио од њега какав паметан савет, или ретко семе, или чуо занимљиву причу из његова путовања, или дознао да има места где не ору ралицом и не копају мотиком, него раде бољим и вештијим справама. Знали су га сви, и сви су га веома поштовали.

Чича Пера је био права анђеоска душа. За њега су сви говорили да неће ни мраву на жао учинити. Такав је био од како га памтимо. Чим среди летину и посвршава јесење послове, он остави пуну кућу, па хајд' на пут — у који манастир. Тамо пробави целу зиму, па чим се снег стане топити, он већ стиже у село. Распитивали смо га често шта ради тако дуго у манастирима, али он нам по цео дан прича о манастирима како су подигнути, које су добре и зле старешине у њима биле, какве су им садашње старешине, али шта ради тамо чича Пера целе

зиме — то не могосмо дознати. Кад баш много навалимо с питањима, он, да би се одбранио, проговори:

— Вâлимо господа Бога, децо, зар тамо свет иде да се проводи и да гледа како ће живети? — Јок. Тамо се иде због грешне душе, да се њој олакшају муке на оном свету, а телу како да Бог.

— Знам, знам, чича Перо, рећи ће који дечко — али ти се ваљад' не молиш Богу једнако ?...

— — Хе-хе, како би ти хтео много да знаш. Благо вама, децо, док мало знате!... Тако је и Христос рек'о, да ћете ви сви у рај... а после већ, хе-хе... све грех за грехом... па душа оде ђаволу. Ја.

— А зар сви људи иду ђаволу?

— Неће сви, — сачувај нас Господе створитељу, — ал' ће их, богме, бити доста тамо.

— Моја нана каже да ћеш ти сигурно у рај. За то се, вели, испашташ по манастирима.

— Тхе, сви смо грешни у Бога; нема човека без греха; али тек милост божја може многим да помогне.

Али неки пут се овакви разговори не свршаваху тако мирно. — Људи некако опазише да чича Пера може веома да се наљути. То је бивало свакад пад га је ко дирнуо за његова молитвања, или кад је ко пред њим ружио светињу. Људи га већ нису никад ни љутили, али дечаци су пробали, па кад видеше да то веома вређа чича Перу, оканише се.

Једном се скупила деца око њега, па га запиткују и слушају његове приче, док тек један дечак устаде па рече:

— А што тебе, чича, мрзе варошани?

— Одкуд ти то знаш, — запита он и погледа дечка зачуђен.

— Па они веле, да теби манастири плаћају што намамљујеш свет да иде тамо...

Настаде необичан призор. Чича Пера позелени, задрхта сав к'о да га је ухватила тролетница, скочи и подиже обе руке у вис. Деда вриснуше и разбегоше се куд које, и он, као да се одједном трже, спусти руке па само узвикну:

— Бог и свети Илија громовник нека им за то плате!

Затим се полако окрете и оде својој кући. Од тада су и деца пазила шта пред њим говоре.

И ја сам доста пута проводио са чича Пером целе часове; мислио сам после тих састанака дуго о њему и свакад ми се он престављао као нека неразрешена загонетка. У њему беше много некаке меке нежности, неке готово женске болећивости, а лице му вазда беше озбиљно, и не виде му нико осмеха на уснама. Па ипак, у тој његовој вечитој озбиљности ниси могао никад опазити строга и суха израза: у целу лицу му виђаше се неко нежно учешће и благо задовољство. Изгледаше ми као човек, који је претрпео тешке ударце судбине, па је време залечило ране његове и у душу му улило срећни и тихи мир. Међутим сви смо знали, да од рођења свога он није знао за праву невољу... Али мене је највише занимало и падало ми у очи оно, истина врло ретко, но чудновато севање ока његова, које је стајало у суштој противности са целом његовом спољашношћу и, ако хоћете, целим бићем његовим. Обичан поглед његових зеленкастих очију напомињаше ми тих и ведар јесењи дан, кад не можеш очекивати ни грома ни олује, већ само нежно и благо сунчано грејање. Па ипак, у том благом и ведром погледу вешту оку није се могла измаћи по нека муња, која безузрочно, само за један миг, за један тренут сијне и нестане је у оном топлом и милом погледу. И тај један тренутак био је кадар да изазове у човеку читав рој мисли; али она топлина, што

за њим наступи, растура ти сваку сумњу, и ти гледаш пред собом најпобожније и најљубазније лиде.

Једне јесени чича Пера ми саопшти, да је науман ову зиму зимовати код ћивота светога краља; затим, друге зиме, ако Бог подржи, рад би био да се испашта у Св. Гори, и напослетку, »ако Богу буде угодно и ако се смилује на њега грешника«, отићи ће треће године св. гробу Господњем и тако ће постати прави хаџија.

За овај пут беше све спремно, само је још требало наћи коју њиву и посејати пшеницу, јер он немађаше њиве у брду. После неколико дана он ступи у преговоре са деда Миланом, који беше инокосан: један му син у војсци, а други одељен, па нема ко да му ради, а остала му једна добра њива неугарена. Чича Пера узе од њега њиву, плати му кирију у напред, па узора и посеја пшеницу. Кад спреми све што је кући за зиму потребно он, једнога јутра, опрости се са свима комшијама и оде у манастир.

Наступи љута брдска зима, кад се леди дрво и камен, а сву околину застре бело студено покривало, те се чини да је сва природа слеђена, изумрла, и никад се више не може у живот вратити. Људи се не одвајају радо од огњишта и топлоте; ту налазе себи забаве и занимања, те им и ово време брже прође. Тада се, обично, сећају и чича Пере и нагађају шта ли он сад ради. Ту се створи доста разноврсних планова, а уз њих, дабогме, падне и по која лепа шала на чича Перин рачун.

Ко зна шта ли сад он ради?... запиткују се његове комшије, а мисли им носе се преко залеђених брда и долина, и лете заједно са хуком студене кошаве, која пишти И фијуче око сниских плетарица, па се понесе дале, преко горе и дубраве, не знајући ва станак ни препону...

Али чим прште ледена кора и раскрави се снежно покривало, дође и чича Пера. Долазак његов беше ранији но других година, а и он сам беше друкчији, много но обично. На

лицу му беше исписана нека празноверна и суморна плашња, од које му цео поглед беше још мекши, још нежнији и пријатнији. Беше питом као овца, и пажљив према сваком, па и према најмањем детету. Кад је сам вечито је замишљен, иде оборене главе, а у оку му се виђаше дубока забринутост. Само у том случају могаху се на његову, иначе увек чисту и ведру челу, опазити боре... Па ипак, чим ко стане пред њега и ослови га, лице му се разведри, боре се разиђу, а из ока му завеје сама благост и топлина.

Опазише сви да се чича Пера променио. Ово већ изазва велику љубопитност код суседа, који тако навалише са запиткивањем, да им чича Пера не могаде одолети. Он им најзад, после дугог устезања, саопшти узрок своје забринутости.

Отишао је у манастир, провео је тамо целу зиму, али му срце не приону за светињу, нити му се душа могаше узнети у небеске висине и предати се правој искреној, топлој молитви. Једнако му на ум излажаху обичне земаљске, грешне ствари, које расејавају човека, кваре му побожно расположење и удаљавају га од Бога. То га је пренеразило и створило му у души неко празноверно предубеђење, страх од некаквог зла које га очекује. У такву стању није тешко било доћи до мисли да се светац огорчио на чича Перине тешке грехе, и да, због тога, не прима ни молитве од њега.

За богомољца нема веће казне. Шта је горе, него кад ти светац молитву не прима!

Да би бар избацио из главе мисли о кући и селу, чича Пера се рано крену из манастира, те да бар код куће може који часак посветити усамљеном размишљању о овоме случају. Али није још ни стигао до куће, а у глави му се, још док је путовао, разрешила загонетка.

— Нема више живота, мора се мрети! Или је то, или ће ме какво друго, велико зло снаћи, — реши у себи чича Пера. И док је дошао до куће ово је решење било тако свестрано испитано и

утврђено да више није остало ни трунчице сумње. То је већ био свршен суд, коме се он морао безусловно покорити. И он му се покорио слепо, без размишљања, без протеста....

Кад наступи пролеће дође из војске деда Миланов син Спасоје. Првих дана по доласку изиђе у поље да разгледа имање, па сврати и на њиву у брду. Ту затече чича Перу где чупа уродицу из пшенице и, како изгледа, веома се зачуди његову присуству.

— Шта то радиш, чича? — запита Перу после обична поздрава.

— Ето, синко, чиним оно што је и Христос говорио: вадим коров из пшенице док је још млада, јер после кад одрасте, ништа не помаже. Тако треба и са децом чинити док су млада... — Чича Пери баш згодно беше да развезе са својим поукама, али Спасоје, нервозан и нестрпљив, прекиде га нагло:

— Ама што ти не плевиш своју пшеницу него моју? Или си ваљад' бабу дужан надницу?

— Дете, све је у руци самога Господа Бога, и као што веле свете књиге, нико се ни чим не може заклети да је његово... али тек ја посејах ову пшеницу, и ако ме божји угодници подрже, рад сам да је у свој амбар саспем и да свецу од ње колач умесим.

Чича Пера је сад нарочито говорио красноречиво, да се покаже пред војником како је и он »књижеван« човек. Истина, то је таштина, и чича Пера зна како је то велики грех, али ни он није био светац.

— Знаш то, — поче Спасоје, — али нећеш ваљад' месити свецу колач од туђе пшенице, са туђе њиве...

— Па теби Милан није казао да сам ја ову њиву узео под кирију и платио му погодбу унапред. Баш теби је и послао тај новац.

— Каква кирија! Нећу да знам за то. Њива је моја и ја ћу је жети, а ти можеш чинити што хоћеш.

— Ама чу ли, Спасо, дете моје, ја сам кирију поштено платио, а њиву сам ја узорао и посејао.

— Не знам ја за то... њива је моја и не дам ником да приђе ту. Излази, чича! Викну Спасоје, а кошуља на њему задрхта к'о лист на јасици. Беше позеленио и дошао, што веле, ван себе од љутине.

Чича Пера занеме, обриса руке о дозлуке и диже се, па узе да намешта са рукама час капу, час појас, час цоку, као да су му руке на сметни, па не зна шта ће са њима. Прекрете неколико пута с једне ноге на другу, не знајући на коју страну да се крене, па, најзад, обрте Спасоју леђа и, полагаано пазећи да не изгази пшеницу, изиђе из њиве и оде у село. Иђаше погнуте главе и невесела лица. Наједаред сину му у глави: то је оно! Почиње се... Зато ли он не може да се моли Богу... Видиш предсказивало му се! А ко би мислио да ће зло са те стране да дође? Но, још је добро. Готово му би мило, јер он се надао већем, страшном злу, а ово шта је, — ништа... Чудна ми чуда. Па нек' иде баш и то десетак крстина пшенице... Шта је то према — смрти, којој се он надао!

Чича Пера се налазио у положају човека, који је очекивао какво страшно зло, па се судбина смиловала, те му, у место тога, послала једну малу непријатност, која се може лако и претрпети, ако се баш дође до тога. Једно време он беше готов да запева »Преславнаја днес«, али у место тога прекрсти се и поче даље да мисли.

Видиш, сад се сећа и шта је згрешио, те му светац не хтеде молитву примити. Кад је погодио са деда Миланом и платио му кирију, онда се он сам у себи радовао што је тако јефтино узео њиву. А чему се радовао? — Туђој штети, дакле, туђем злу. И још, што је најгоре, он је сам то зло и приредио. Ето, то је тај грех за који му сад следује казна, и то још каква

казна: десет крстина по педесет ока најмање (а може и шесет), то су равних пет товара... И то да му пропадне! ... А зашто; зар то мора да пропадне? И тек сад, размишљајући мало по мало, чича Пера се сети да у нашој благословеној земљи не може бити никаква насиља, и свачије право и добро мора бити заштићено. Па то значи да он неће ништа изгубити, неће га снаћи то зло... Јес' богме: па онда то и није оно зло које он очекује. И, готово, сад му би криво: и пшенице му жао и страх га од већег зла.

У таквим мислима чича Пера дође пред општинску судницу. Пошто беше радни дан и не беше много народа, чича Перу уведоше одмах у »заседање«. Саслушаше га и, на његов захтев, дозволаше деда Милана. Деда признаде да му је издао под кирију своју сопствену њиву и новце унапред примио. Кмет и судије решише да је усев, који је на њиви засејан, чича Перин, али он тражи да му се пошто пото изда писмено решење. Издадоше му и решење, које он плати, па одмах оде кући.

После неколико дана Спасоје поручи Пери:

— Да имаш још сто решења од највећих судова, ништа ти не помаже. На њиву ми жив не излази!

Али чича Пера ћути и мисли у себи: дао Бог — пшеница је, те јој не треба ни копања ни прашења, но чекај док узри па жањи. А дотле, ваљад' ће дати Бог, те ће се и ова напаст опаметити и тргнути. А ја ћу се већ чувати што боље могу. А и шта ћеш му: младо је, и зелено, и бесно, није још видело шта је мука. Нека га, дâко се опамети. Још му она војачина и бес ври по глави, али ће се умирити, сигурно.

Тако је мислио чича Пера целога пролећа и уз то радио своје послове. Само га по некад узнемири какав глас из села да Спасоје још исто 'нако говори, и да му ништа не помажу савети старијих људи, који су га због тога нарочито корили. Али и ти људи мишљаху, к'о и чича Пера, да је то све младићска ватра и да ће проћи.

Наступи лето. Дивно, топло, благословено лето на селу. Зелени се и шарени мирисна цветна трава по равним дубравама, вију се по њој ројеви пчела раденица, фијучу косе и цакићу белегије по љуту челику, а косачи се превили и сагли па једначито и одмерено размахују и секу меку и сочну траву, чији те мирис заноси и опија, те не можеш сит да га се надишеш. А тамо у страни жуте се зрели јечмови, и већ се из по неке њиве чују веселе и јасне жетелачке песме. По лукама праше се кукурузи, севају мотике и бруји песма... Свуда кипи рад, а поље се пролама од песме и весеља...

СТИЖЕ И ПШЕНИЦА ЗА ЖЕТВУ. Оставише се косе и мотике на одмор, а српови се дадоше на посао. Народ изиђе на њиве, те се поче сабирање најблагодарнијег зрна. Спреми се и чича Пера за жетву.

ПОЛАЗЕЋИ ОД КУЋЕ СА РАДНИЦИМА, ЧИЧА ПЕРА СЕ ПОМОЛИ БОГУ, УЗЕ СТАКЛО СА БОГОЈАВЉЕНСКОМ ВОДОМ И СРКНУ ИЗ ЊЕГА ТРИ ПУТ, ОЧЕНУ ГРАНЦИЦУ СУХА БОСИЉКА, ШТО ГА ЈЕ ДОНЕО СА ГРОБА СВЕТОГ КРАЉА, ПА ЈЕ ЗАДЕНУ ЗА ПОЈАС, ОБРТЕ СЕ ИСТОКУ, ПА СЕ ПОБОЖНО ПРЕКРСТИ НЕКОЛИКО ПУТА И ЗАТИМ СЕ КРЕТЕ НА ПУТ. СРП ОБЕСИ О РАМЕ, У ЈЕДНОЈ РУЦИ НОСАШЕ ЛОНАЦ С ПАСУЉЕМ А У ДРУГОЈ СВОЈУ ТОЈАГУ, — ДУГАЧКУ И ДЕБЕЛУ ПАЛИЦУ, СА КОЈОМ ЈЕ ОБИШАО СВЕ ДО САД ВИЂЕНЕ МАНАСТИРЕ. НА ДУШИ МУ БЕШЕ ТЕШКО, А НА СРЦЕ ЛЕГЛА НЕКАКВА СТУДЕН КОЈА МУ ИЗАЗИВАШЕ МУЧНО ОСЕЋАЊЕ. БЕШЕ МУ ЗИМА, КАО ДА НИЈЕ ЛЕТО. ОБУЗЕЛА ГА НЕКАКВА НЕПОЈМЉИВА ЗЕБЊА И НЕРАСПОЛОЖЕЊЕ, ЧЕМУ И САМ НЕ ЗНА УЗРОКА. НЕЗГОДНО МУ ЈЕ И ШТО ИДЕ НА ТУ »ДОБРОСРЕЋНУ ЊИВУ«, КОЈА МУ ЈЕ ТОЛИКЕ НЕПОВОЉНОСТИ ПРИЧИНИЛА. АЛИ, КАД СЕ ПОСЕЈАЛО, МОРА СЕ И ЖЊЕТИ, А ВЕЋ У БУДУЋЕ ДОБРО ЋЕ ОТВОРАТИ ОЧИ С КИМ ИМА ПОСЛА.

КАД ИЗГРЕЈА СУНЦЕ, РАДНИЦИ СТИГОШЕ НА ЊИВУ. ЧИЧА ПЕРА ОСТАВИ СТВАРИ ПОД ЈЕДНУ КРУШЦИЦУ, ИСПРАВИ СЕ И СКИДЕ КАПУ, ПА УЗЕ ОПЕТ ДА СЕ МОЛИ БОГУ. И ТАДА, КАД СЕ БЕШЕ ЗА ЧАСАК ОДВОЈИО ОД ГРЕШНЕ ЗЕМЉЕ И УЗНЕО СЕ МИСЛИМА У НЕБЕСНЕ ВИСИНЕ, И ТАДА МУ ИЗ ОЧИЈУ ВЕЈАШЕ НЕКАКВА ПЛАШЊА, И ОН УЗБУЂЕНО НОСАШЕ РУКУ СА ЧЕЛА НА ГРУДИ, ТВОРЕЋИ НА СЕБИ ЗНАК СВЕТОГА КРСТА. ЗАТИМ

стаде међу раднике, — четири женске и два момчета, — одмери шири постат, разреди жетеоце и поче рад.

— Помози, света Владичице, наша заступнико и чуварицо, помозите сви божји угодници, велики и мали! — узвикну чича Пера и трже српом прву руковет.

У том крцнуше врљике одмах иза њега. Он се следи и пови очи у страну, па видећи нејасно некакву дугачку и белу фигуру, трже очи, саже се још више руке му задрхташе, и он стаде збуњено и брзо да сече жуто влаће.

— Пронеси га, Боже Спаситељу!... Свети Илија, небесни управитељу, учини чудо, молим ти се и пронеси га, да не изгубим душу моју, — шапуташе у себи чича Пера, а руке му грчевито хватаху влаће и трзаху српом.

— Зар ти тако, чича Петре! — грмну глас иза њега. А? Зар ти заборави што ти ја пролетос рекох: да не дам никоме своје њиве?

Чича Пера се усправи. Махну левом руком преко чела, затим је завуче у недра и извади једну хартију

— Ево ти, дете, решење општинског суда. Жито је моје, јер сам га ја посејао, а твоме оцу унапред кирију платио...

— Какву кирију!... Зар десет динара за такву њиву која баца двадесет крстина...

— Спасо, иди с Богом, не чини ми зла.

— Не дам ти море своју пшеницу... не дам, ја. Нашао си да превариш стара човека, али мене нећеш, хеј...

Чича Пера случајно баци око у страну и поглед му се заустави на његовој дреновачи, која стајаше наслоњена уз

крушку. Спасоје погледа за његовим очима, па кад виде шта он гледа, врисну:

— Шта, ти гледаш у батину! Хоћеш да се бијеш? — па потрча к врљикама, дохвати једну мотку, коју беше оставио на чаталу, пренесе је унутра и наслони на врљике.

— Јок ја... нећу те дирнути... нек ме Господ Бог од таквог искушења сачува, — викну чича Пера и стукну корак назад.

— Хеј, свече туњави!... Помињеш Бога уза сваку реч, а туђе отимаш, — рече му Спасоје подругљиво.

Чича Пери клецнуше колена. Пође му нешто тешко од срца, па се разли по целу телу и заустави се под грлом. Он напреже ум и сву моћ те се уздржа и одговори загушљиво:

— Тако ти самога Бога створитеља, остави ме на миру да радим свој мал, који сам с муком зарадио!

Спасоје плану, па викну из свег гласа:

— — Крао си, бре, са ћивота свечева, па ти је то поштена зарада. И Христа би за новац продао...

Оно што се мало пре заустави чича Пери под грлом, сад одједном јурну у главу, од чега му мозак стаде да ври, под теменом му поче нешто да кљуца, а на очи наиђе нека суморна магла. У глави му беше само једна једина мисао: — дреновак!... Као муња јурну он к палици, докопа је у обе руке, издиже у вис и дрекну неким неприродним, животињским гласом:

— За Христа Бога и свету Тројицу!

И Спасоје беше дочепао мотку и пошао напред. И таман он поче да издиже руке, а палица фијукну кроз ваздух и прште на његовој глави. Спасоје се простре на земљу као покошен, задрхта једном ногом и беше мртав.

Жене вриснуше, дотрчаше људи из других њива и дохватише чича Перу, који стајаше са издигнутом и прсллом палицом над мртвим Спасојем, као да очекиваше неће ли се дићи, да га још једаред онако обори.

— Ја сам за правду и закон... за Христа Бога и свету Тројицу... не дам светињу!.. и он се као дивљак обазираше око себе, лутајући погледом по далеку видокругу...

На суду чича Пера беше миран као јагње. Она живахна светлост његових очију беше утуљена, и он гледаше тупо и нејасно у лице судијама, не разумевајући шта се од њега збива. Упитан о самом догађају, одговарао је нејасно, испрекидано и, често пута, несмислено. А кад га упиташе шта га је изазвало да убије Спасоја, он се прену, очи му засијаше, па гласно одговори:

— Ја сам за правду и закон... за Христа Бога и свету Тројицу... не дам светињу!... Ето, то ви је!

Прочиташе се сведоџбе једног архимандрита и неколико калуђера, који једногласно сведоче, да је чича Пера, за време бављења по манастирима, »својом побожношћу, поштењем и свима хришћанским врлинама могао служити свакоме за углед«.

— Не дајте ме, свети божји угодници, велики и мали... сви знате да сам за правду и закон... — узвикну чича Пера после овога читања.

Најзад му изрекоше пресуду: осудише га на робију.

После године дана дође његово писмо кући му. У њему он поручује својој деци само једно:

»Чувајте правду и закон, Христа Бога и свету Тројицу и све божје угоднике«...

То је била његова последња порука.

ПРВА ТУГА

Кад одскочи сунце високо и његови топли зраци, прошавши између размакнутих завеса на високим прозорима, падоше на чист детињи креветић, мали Бора сањаше необичне снове, мрштећи се кад-што у сну и трзајући нервозно десном ручицом, која му лежаше пребачена преко покривача.

... Насред собе, ове исте у којој он спава, стоји његова мила мама, сва у белом, као кад се спрема да спава; низ леђа јој пале дуге црне косе, а она оборила главу па се нешто много, дуго мисли... Одједном се отворише врата, тата утрча љут, суров, страшан као што обично изгледаше последњих дана, дохвати маму за косе и викну... А на вратима стоји она друга тета, неваљала тета, подигла нож у руци па страшно гледа маму... »Хоћу ли ?« — пита тета махнувши ножем... »Удри!« — одговара тата... Мама раширила очи, гледа уплашено, пружила руке унапред, као да се заклања њима... тета потрча с ножем, замахну... Бора врисну и — пробуди се...

Дете подиже главу и разгледа око себе.... »А-а... па ово није истина! ... А где је мама ?... што сам ја сâм у соби... она увек дође да ме пробуди«... Подиже руке и протрља очи песничницом, зевну једаред па хтеде опет да легне, али као да се нечега сети, трже се, погледа јасно по соби и његово ведро невино лице наоблачи се...

»А-а ... оно синоћ!... Где је мама, ко ће мене да обуче?...«
И он стаде да се сећа синоћњег ужасног призора...

Био је заспао, држећи, по обичају, своју руку у топлој и мекој мајчиној руци. Она је седела крај њега и причала му, а из очију јој капаху бистре сузе и падаху једна за другом на груди, на крило, утапајући се у шареној кашмирској хаљини... Уздржавала

се, напрезала је сву снагу да не помути блажени сан свога јединчета, али бол беше јачи од њених слабачких живаца... заталасана осећања тражила су излаза, и она не беше у стању да их угуши...

— Што плачеш, мамо?

— Ништа, душо... спавај, чедо моје... — шапуће она загушеним гласом, притискује му на лице своје вреле образе, као да би хтела сакрити од очију му своју слабост...

А њему је тако лепо, тако топло и пријатно осећати њено дисање, топлину њена тела на себи, те и не зна кад га ии како га сан превари...

Наједаред, кроз сан, чује оно познато му нервозно, бесно викање очево... сан га опет савлађује, али речи мамине, које говори седећи уз њега, увлаче му се некако у само срце, јуре му по крви и он сав дршће од неког ненадног узбуђења... Сна нестаде, одлете одједном, и он слободно отвори очи. Беше то страشان приказ... Он се побоја да га родитељи не угледају будна, па опет заклопи своје сјајне невинне очице, отварајући кад-што капке само толико, да би могао размотрити она мила му лица, која сад беху тако необична и тако страшна....

Он стајаше насред собе обучен, онако како се вратио из вароши; капу држаше у једној руци, а другу, десну, беше подигао у вис и шаку стегнуо у песницу, па њом тресе над својом разбарушеном косом.

— Ја сам госа у овој кући!... ја, ја... разумеш !... И њу ћу да доведем, кад ми се прохте, да знаш!...

— Можеш... само онда ја и ово дете нећемо живети с тобом.

— Ко?... Дете је моје, закон је на мојој страни, а ти можеш куд год хоћеш, куд хоћеш!...

— И хоћу, да знаш да хоћу...! црњи си ми од ђавола, живот си ми отровао!... Све ми је црно у овој пустој кући!... Чудим се само шта сам чекала досад...

— Шта!... ја црн?... А ти?... ти што ми цедиш крв као вампир, што ме систематски мориш да ме у гроб отераш! ... Ево ти врата!...

И он се обрте, једним бесним и нервозним скоком притрча к вратима, отвори их рукама које дрхтају као у љутој грозници, одјапи их широм, па као да му она црна празнина што зијаше кроз врата из неосветљена предсобља даде нову снагу, он се скупи сав као да се спрема за скок, па се одједном исправи и врисну из свег гласа:

— Ево их!... ево врата! ... ево, ево!... ево на!...

Али се видело да не изговара све што му је на души, видело се да има код нега спремљена још црња и грубља реч, али он још не налази довољно снаге у себи, ни довољно повода да је искаже... Он стоји као запета пушка, па ако ко други помакне обарачу — он није крив...

Она скочи као рањена лавица.

— Шта, зар тако?... Ти ми сам отвараш врата! тераш ме из куће, је ли ?... тераш ме!

Обарач се омаче... њему само закипе нешто у грудима, појури у главу, обузе га свега и он дрекну, закрешта, јер га већ издадоше гласне жиле:

— Напоље!...

Па истог тренутка кад исказа ту давно спремљену реч и кад угледа њено страшно дејство — жена испусти детињу руку коју је досад држала, отвори очи јако, погледа га, па полако пође из собе... — он се одједаред стиша, охлади се, дође к себи и

таман стаде да смишља начин како би је зауставио, а са детињег кревета зачу се очајна писка:

— Мамо !... мамо!... убиће ме тата!...

Обоје као по команди, појурише к детету које се већ у пола дигло с постеље, па их гледа јадним преплашеним очима... Мајка му пригрли главу, а отац стаде да му љуби ножице. Стадоше се отимати обоје ко ће му лепшу реч казати, ко ће га милостивије обласкати, очекујући да дете са своје стране једноме од њих већу љубав изјави...

Умирише дете. Мајка га опет намести на јастук, покри га брижљиво па се опет наднесе над њим и стаде га својим топлим дахом успављивати...

Прође читав час... Он ходаше по соби завлачећи прсте у густу разбарушену косу, као да би хтео почупати те власи, као да би са тим ишчупао из корена и сву муку што му је пала на душу па га дави, сажижје... Дете се тргне, отвори сањиве очи, и кад угледа над собом бледо лице мајчино, зажмури опет и умири се...

Заспало је... Врела суза мајчина паде му на румене обрашчиће и оно је не осети, само мрдну крајем устанца и удуби се у тврд, невин сан.... Мајка му ижљуби косу, ручице, полако му наслони своје хладне усне на чело, па се диже и, не окрећући се више, изађе из собе...

...Да ли је он то сањао, или је све тако било на јави — мисли се Бора, па наједаред викну:

— Мамо!

Празна соба одјекну и дете задрхта од ове самоће.

— Мамо! — врисну он из свег гласа и скочи с кревета.

Врата се нагло отворише и уђе он, отац му, блед, надувених очију, уморан, саломљен.

— Мама... где је мама? — викну Бора и стаде разгледати угао где би се склонио од оца, који му иђаше на сусрет.

— Не вичи, дете моје, ево тате... ја ћу тебе обући и умити...

— Нећу, не умеш ти као мама... Мамо! — викну он гласније.

— Мама није овде, она тебе сад не воли па те је оставила... Ми ћемо довести тету да те она чува, да видиш како...

— Нећу тету!... — прекиде га дете она није добра као мама... Није мене оставила мама него си је ти отерао... ја сам видео...

— Ћут! ... багане!... Шта ти знаш ?... — викну отац сурово, али опазивши како се дете пренеразило и унезверило од његове сурове и необичне опомене, он се трже, па му се опет обрати благо:

— Не бој се, чедо моје, воли тебе бабо.... Кажи шта хоћеш да ти купим? — коња, онако оседланог са узенгијама, или ћеш сабљу... Што год ти хоћеш, све ћу ти купити, само ми буди добар...

Стотине примамљивих обећања учинише те се дете за часак умири и обећа оцу да ће мирно чекати Док он оде и купи му све оно што му је обећао.

Отад журно изађе из собе, а дете остаде опет само.

»Шта је ово ?« — чудило се оно и домишљало узроку ових необичних поступака својих родитеља. Њега обоје воле, у

то није сумњало, али шта ово они чине? Какав се то нов живот увлачи у кућу, нешто необично и страшно! ... Ах, како је било лепо од пре... док не дође она тета! ... Отац дође весео, узме га на руке па му пева и прича пуно лепих ствари... После га стану целивати и отац и мати, стану се обоје весело смејати и отимати о његов загрљај... Па онда лепо сви уседну на кола са белим коњима и возе се у велику шуму коју зову Топчидер; ту Бора трчи по парку и вуче своја ручна колица... воде га к рибњаку где баца рибама кифле ... И одједном нестане свега тога... Мама поче да плаче врло често; тата стаде долазити љут, намрштен... Па онда поче свађа, најпре у другој соби, а после и пред њим, и тако све горе...

А куд ће он сад ? Кад ли ће мама доћи... или можда неће више ни доћи овамо, него ће сад њега одвести к њој. Али како ће онда тата?... Како то... да не буду сви заједно једнако?... Како ће то бити?...

И потекоше му низ обрашчиће вреле сузе, — весници прве горке туге, која полако обавијаше његово безазлено невино срце...

Јаднице мали! Ово су ти само први јади... А какво су ти страшно зло спремили за доцније дане твоји најмилији — они што се некад лакомислено заверише да ће усрдно сносити узајамне тегобе...

УОЧИ НОВЕ ГОДИНЕ

Легох рано, и, чини ми се, брзо заспах. Наједаред ми јака светлост продре до очију, отворих очи и занемих од чуда. Сва се соба сија, као да је упаљено хиљаду електричних сијалица... На средини собе стоји висок сухоњав старац у белу руху, са белом дугом до појаса брадом.

— Шта желиш, сине ? — рече ми старац — заслужио си много; даћу ти штогод затражиш.

Не знам зашто, али тог тренутка паде ми на памет она прича о једном лудом и двојници паметне браће, па и не мислећи одговорих старцу:

— Да ми је штогод онако... да сви Срби постану искрени И поштени... као она чудотворна свиралица... знате.

— Знам, рече старац па извади испод тоге једну дугачку праву трубу од меди. — Изиђи на брег, па засвирај на све четири стране. Твоја ће се жеља испунити.

Старца нестаде, у соби се опет навуче густа помрчина, али у руци ми остаде хладна дугачка труба. Обукох се брзо и изађох из куће. Дан се већ помолио, а ветар фијуче још бешње и страшније. Изађох на Калемегдан и дунух у трубу... Ветар дохвати чаробне звуке и однесе их муњевитом брзином далеко, далеко...

Кад огреја сунце, прођох кроз Београд. Опазивши неку гомилу на ђумруку, сиђем тамо и видим да су то све трговци. Од једнога дознам да су сви поднели поновне декларације за сав еспап који су у минулој години пренели преко царинарнице... —

Нећемо више да штетимо своју рођену земљу, — чујем где говоре, — грехота је. Хоћемо све поштено да платимо...!

Осврнем се десно, а тамо још веће чудо: хиљадама буради поређано поред Саве. Винарски трговци журно ваде врањеве и чепове, а црвена течност куља у Саву. »Шта је то ?« — питам једнога. — »Нећемо више да трујемо рођену браћу. Просипамо овај отров...«

Пођем у чуду навише, поред Саборне Цркве, кад тамо, а из митрополије излазе гомиле заслужних свештеника; сваком на глави почасна камилавка или преко средине црвени појас. »По Богу, браћо, шта је то ?« питам их зачуђен. — »Ето, сад смо сви једнаки, јер смо сви деца његова...«

Крстим се од чуда и хвалим Бога!

Навише, дубровачком улицом. Из оне двокатнице, где је била фирма с натписом Видело, Комарчић излази и путује у Сремчицу да пољуби у образ онога дрипца, коме је ономад одрицао права учешћа у самоуправи. Радоје стао на раскршће па раздаје сиротињи некаквих 3.000 динара...

Обрнем десно, те поред Српске Заставе. Тамо седи Рибарац и журно пише чланак: »о погрешкама, заблудама и гресима либералне странке«. У чланку проклиње час, кад му је први пут дошла у главу луда мисао: да буде министар.

По целој вароши необична живост: трговци избацују из дућана трулеж; глумци и управник народног позоришта грле се и љубе; газде београдских пивница издају келнерима друге наредбе о точењу пива...

На телеграфу се откуцава депеша из Цариграда: »Шаљите бољег на моје место!«

— Боже, та ово је славно! мислим се и корачам напред журно и задовољно.

- Господине, виче за мном момак из редакције.
- Шта је? — осврнем се и видим му две банкноте у руци.
- Ево, послао уредник за подлистак.

СТРАХ

Кочијаш, обрнувши кола полукругом, заустави их пред главним уласком у станицу. Капетан Живко, који дође на колима, и не сачека да коњи стану, већ нестрпљиво искочи из кола и прошавши одељак за пртљаг, изађе на перон. Погледавши у велики часовник и сравнивши његове показалке са својим сребрним часовником, упути се к вратима, на којима беше исписано: шеф станице. Предањ изађе некакав нижи железнички чиновник. Живко га заустави, учтиво принесе руку капи и благо запита:

— Молим вас, кад стиже воз из Пирота?

— Одмах после београдског — одговори чиновник и хтеде да пође.

— Знам, брате, али кад... у колико... хоћу рећи тачно минута?

— Шест и четрдесет пет — одговори овај и оде.

— Хвала лепо! — викну Живко за њим, па стаде да мери корацима коцкице на перону и да сваког тренутка погледа на сат. До београдског воза имало је још петнаест минута, а до пиротског равно час.

Сад му би криво што се тако пожурио: ко ће да издржи још цео час у оваквом нестрпљењу! »Али опет, помисли он, боље да ја чекам овде но да задоцним.« И умирен том мишљу стаде да хода, послушкујући по неки пут неће ли чути познати писак локомотиве.

Перон беше празан. Светлост од сијалице падаше на шине које се ређаху једна поред друге. Један радник провуче празна кола од пртљага, остави их тамо негде међу шинама па га нестаде...

»Кажем ја њој, мисли Живко ходајући, да се не креће по оваквом времену. Зар не би боље било да смо и Божић заједно провели... онако са децом, к'о што Бог хоће, па дивота! Аја! Хоће она код мајке... само да ми мучи децу... Па још тражи да је оставим и за нову годину. Е, снашо, ниси погодила! То не дам. Ја хоћу с мојом децом да дочекам ново лето.«

»Ха, шта је ово — десет минута прошло, а београдског воза нема ?«

Живко се упути чекаоници, али видевши тамо Много народа, а он сад не беше расположен да слуша свачије разговоре, врати се и продужи даље да хода.

— Кога чекате, господине капетане ? — викну неко из неосветљена краја.

— Ја... чекам ја... Живко се загледа у онога, што му се приближаваше.

— А, ти си, Милане... чекам жену и децу. Приђе му поручник Милан и поздрави га.

— Здраво, здраво! Ето ви'ш... одвела децу код мајке да божићкује тамо. Сад их чекам; хоћу да дочекамо заједно нову годину. А ти?

— Ја чекам мајку, па има задоцњење. То мора да буде свакад кад ја кога чекам...

— А, има задоцњење? — запита изненађен Живко, не разбирајући који се воз задоцнио.

— Има, сад сам питао.

— Е сервус!... прекиде га Живко, желећи пошто пото, да остане сам са својим мислима.

— Знаш, ја имам још да наредим са шефом — рече он и удаљи се брзо.

Опет дуго и усамљено ходаше, опет мисли једна за другом као ројеви.

»А она баш љута оде одавде!... И ја сам био луд... за онаку ситницу, за ништа, тако рећи, а начинио читаву свађу. И свакад тако.«

И сад му дође пред очи Драга, онако тиха и блага, болешљива лица, с оним уморним и прекорним погледом. »О, баш сам луд !«... помисли он, па стаде још брже да хода.

Одједном чује он неки жив говор. Не зна које је време, али држи да је прошло врло много. Приближи се групи железничара, који стајаху између шина у живом разговору. Једни трчаху к телеграфу, а други к згради где стоји резервна локомотива.

— На сто тридесетом километру! — викну неко гласније!

— Проклето место!

— Сад ће влаковођа бити готов.

Један из гомиле одвоји се и прође поред Живка.

— Молим вас лепо, шта је то било? — запита не дишући.

— Искочио воз — одговори овај у ходу.

— Где? А путници!? — викну Живко и потрча за њим.

— Не зна се још ништа.

Живко стаде. Светлуцају сијалице и трепери у тами слаба им светлост, а он занемιο као да му је паралисан сваки живац. Наједаред се обрте и потрча напред, прође станичну зграду па дохвати равну пругу пиротску и појури њом не знајући ништа за себе, не мислећи ни о чему. Само му пред очима пролећу неки светлаци и у мислима стоје само они, његови најмилији, који тамо негде у равном пољу на овој студени, можда леже размрскани, побијени, мртви.

»Шта је ово ?... Не може бити! Зар баш сад, кад они долазе... зар баш овај воз!... То је оно, што сам ја навалио као луд: дођи, па дођи! Требају ми деца за нову годину.«

»А ако случајно нису пошли овим возом? А депеша !...« И он се пипну по џепу где му стојаше депеша, у ко јој жена јавља да долази вечерас.

»Знам, али је могла задоцнити за воз... могла је задржати мајка ...« Али он појми да његова Драга не би смела учинити оно, што је противно његовој вољи.

И његова сопствена погрешка још више паде му на душу, и он потрча још брже.

— Стој! — викну неко пред њим. Слаба светлост прође му преко лица и он познаде чувара пруге.

— Ко је то? Сад ће воз да прође, доле с пруге — викну му чувар.

Живко му притрча, дохвати га рукама за рамена и снажно затресе.

— Какав воз!... Зар нису погинули ? Живи ?... Чувар се отимаше, мислећи да има посла с неким лудаком, али кад спази официрску капу, умири се.

— Пиротски воз, господине... шта вам је ?...

— Пиротски!... Зар није искочио... смрвљен?

Као одговор на то питање зачу се из далека тутњава воза, која се приближаваше све више... Кроз густу таму светлуцаху два црвена ока као два чудовишта, а грување по шинама постајаше све јаче.

Живко пусти чувара, скочи с пруге, па потрча поред насипа к станици.

— — О Боже, учини чудо !... Моја мила дечица !... И он трчаше из све снаге, а за њим иђаше све ближе и ближе са грувањем и треском ноћни воз.

Одјекну писак кроз ноћну таму и воз пројури напред. У највећем трку Живко гледаше на прозоре вагона. Учини му се да промаче познато му детиње лице... Јест, он је, његов мали Мића! О, Боже!...

Полумртав од умора стиже на станицу.

Драга се осврташе с децом, чудећи се што нема њега, да их по обичају дочека.

Наједаред из мрака испаде он и зграби у руке обоје деце, привуче их на груди и гледаше их чудним уплашеним погледом.

— Живи!...

Глас му задрхта, а из очију потекоше вреле сузе...

— Хајде, хајде у кола!

— О госпођо, добро дошли! — викну Милан прилазећи им.

— Шта?... А, гле... видиш ја моје дочеках, а твоја мајка, где је она?

— Море, невоља је... Искочио београдски воз, па ће бити задоцњење.

— А-а!... развуче Живко и весело пође са децом ка изласку.

Кад поседаше на кола и кочијаш ошину коње, Живко се прекрсти и узвикну :

— Е преседе ми крај старе године! Али нека, само нека нова буде срећнија!

УЧИТЕЉЕВА ПРИЧА

На столу се црвене лепо обојена, ишарана, па затим зејтињавом крпом обрисана ускршња јаја, што их је вредна и марљива домаћица брижљиво наслагала на округлу тањиру. Унаоколо се поређали судови са печењем, колачима, тестом и свима ђаконијама, са којима обично изобилује свака добра српска трпеза о Ускрсу. Ја и домаћин, после онако добра ручка, пушимо и сркућемо по мало руменике... Дим од цигара колута се, стомак усрдно вари и изазива дрем, од кога се тешко бранити...

— Перо, причај штогод, да не заспимо. За твога дуга учитељевања, ваљ'да си доживео штогод занимљиво... необично...

— Тхе... не знам, вала — поче домаћин, Домишљајући се, ваљ'да сад први пут, да ли је у свом двадесетогодишњем раду имао какав необичан догађај.

— Ха! — узвикну он после краћег мишљења. — да ти причам о једном ревизору. То је заиста занимљиво и... како ти желиш, необично.

По његовом изразу лица, које се одједном измени чим се сети шта ће ми причати; по ономе, како му се очи засветлеше а усне се развукоше у некакав полуироничан, полузанимљив осмех, ја закључих да му причање мора бити занимљиво.

— Било је то, богме — поче учитељ — пре својих петнаест година... А биће, кâ да, и више... У почетку ти нисам био бозна какав радник. Знаш сам: неспреман, неупућен ни у чему... провео младост у муци и сиротињи, па се одједном нашао на господском комаду, и што но веле, довлету. Од једног пуког

сиротана, постао господин човек! Пред тобом је све, а пуста младост без бриге, без икаквих тегоба! Прохтело ми се да живим, да накнадим оно што је изгубљено дугом патњом. Па... није ни чудо, што ми у почетку није срце много пријањало за рад...

Истина — присети се он — ја одох на друго, али, знаш, и ово ми је требало ради мога оправдања. — Да се управо напред извиним за свој неуспех, о коме ћу ти причати.

Био сам учитељ у Грабовцу. Целе године сам ишао од места до места, проводио се, живео кô сваки млад човек, а школа је тако остајала на »старијем ђаку«, који је мучио неке јаде с децом, а већ какве је вајде од тога било, — можеш мислити. Тако се прикучи испит.

Једног дана радим ја са децом, гледам да »угојим печеницу уочи Божића« — како се то вели — распричао се ја нешто пред децом, Бог зна где су ми биле мисли, док тек одједном ђаци пођипаше и стадоше право на ноге. Тргнем се и, у прво време, не знам ни шта сам мислио. Стоји на вратима некакав средовечан, просед, округле главе и ошишане браде господин. Сав прљав, прашињав, брише се некаквом марамицом и прилази ми слободно, онако, како обично улазе људи у места где имају и права и власти... То ме малко текну ... дође ми, управо појави се у даљини једна мисао нејасна, неодређена: »да није то ?...« али је ја одагнах и почех да смишљам ко би то могао бити. Моје премишљање брзо прекиде овај господин.

— Ја сам Константиновић... ревизор. Чули сте, ваљада... ехе!... узвикну он гледајући ме како сам се изненадио, збунио и уплашио.

— А, молим... част ми је... — промуцах нешто и још више се заплетох.

— Дајте уписницу — рече ми и упути се к столу, на коме беху разбацане некакве хартије, ђачки прописи и разна учила, као у свакој сеоској школи.

Ја претрнух. Сад ми тек дође у главу ко је ово и шта ме чека. Прошле године сам некако наишао на ревизора душевна човека, који ми без велике муке даде тројку. Али шта ћемо сад? Какав ли је овај, и шта ли се кува у тој натмуреној округлој глави, која се енергично и немирно врти на широким угнутим раменима?... Погледам га још једаред, и од тога ме обузе још гори страх... Не знам ништа, ни где сам ни шта радим.

Стаде нешто да ме запиткује, а ја, онако збуњен, муцај, врдај — сто љутих мука!

Поче испит. Бадава, одмах опазих да сам пропао. Ђаци из трећег разреда сричу као букварци... Зло, па то ти је! Кад окрете рачун, — још црње... И тако све до амина.

Гледам ја неки пут кришом на њега, а он није да се мршти, но мислим сад ће скочити да потуче и децу и мене.

Напоследку узе књигу и стаде да бележи... Ја се већ сав охладио. »Куд ли ћу сад, Бого мили ?« мислим у себи и прилазим полако к столу. Он баш тада извијаше руком свој дуги потпис. Наднех се над књигом и одмах ми паде у очи подвучена, крупним словима исписана реч рђав.

Мислио сам да ћу онога тренутка учинити сто чуда и од себе и од њега, а оно ништа. Само осетих да ми игра усница и ноге стадоше да клецају у коленима. Па док си ударио длан о длан, оно све прође, кâ да ништа није ни било.

— Нађите ми коња! — осече се он и погледа ме некако попречке. Не знам шта сам тада мислио, али се и сад сећам како се послушно и услужно окретох, као да ме та наредба чини срећним.

— Како, молићу... то јест чијег коња желите? — стадох да муцам.

— Ехе, знам ти ја ту чијег коња! Нађите ми коња да идем даље, у... Крушевцу.

Изиђох напоље, разговорих се са школским момком и послах га једном домаћину, близу школе, да доведе коња. После десетак минута момак уведе оседлана коња у школско двориште, а из школе изиђе ревизор, носећи у руци велике кожне бисаге, које ми дотле не падоше у очи.

Кад би све готово и ревизор узјаха, ја скидох капу и пођох да се поздравим са њим.

— Где је та... Крушевица ? — осече се он.

— Далеко је одавде, а и тешко је погодити пут. Има да се пролази и кроз шуму и кроз врлети — рекох му, и таман да му понудим школског момка да га проведе, а он ме прекиде:

— Хајде, учитељу... ехе!... да ме водите.

Најпре се зачудих овом позиву и реших се да одбијем, али ми одједном севну у глави некаква нада... Обртох се око себе, мислим како ћу пешке уз њега, а он већ изјаха на вратнице. Не остаде ми ништа друго него да се пожурим за њим.

Идемо заједно и ћутимо. Кад наступисмо на равније место, он потера коња касом, а ја се побојим да ми не измакне много, па потрчах за њим... Тако путовасмо све до сеоске шуме. Кад наиђосмо у гај, обузе нас шумска хладовина и ја се чисто тргох. »Шта ја ово чиним ?... Докле ћу да касам за њим као лудак!... Код њега су спискови, може да учини ако хоће...«

— Господине — проговорих одлучно, али веома благо — немојте да ме упропастите, молим вас... да се вратимо часком, па да ми поправите оцену.

— Ехе... промрмља он И тргну вођице; коњ пође живље.

Опет наступи ћутање, али она мисао никако да ми избије из главе. Напада ме као зубна болест, па врти ли врти.

— Господине — опет ја прекинем ћутање. — Ама шта вас то кошта... само да се вратимо, да лепо ручамо код мене, па после да набавим коња и за себе, па да вас пратим по целом срезу... Само једну реч... Ја не тражим више — Тројку...

— Ехе... опет он промрмља и коњ пође брже.

»Ама шта сам ја луд? стадох мислити у себи: дао му коња и сам касам уз њега као псето, а он неће ни главе да обрне, неће ни да ме посаветује, ни једне речи ...«

— Ама, господине, грехота је то... сиромах сам човек... Него да се вратимо.

Он одједном покупи дизгине и стаде да мува коња ногама у трбух. А ја, тек онако одједном, као из какве заседе, скочих пред коња и дохватих за дизгине. Коњ стаде.

— Доле с коња! — викнух и тргнух коња у страну.

Он слете са седла па стаде живо да дреши бисаге. Скиде их на земљу преда се и подигнувши главу стаде да звера око себе.

— Ехе, зар тако!... аха!...

Ја уседох на коња и за часак одјурих до прве завојице, ту се скидох с коња, везах га и стадох да извирујем иза шибља и да гледам шта он ради.

Беше се сагнуо над бисаге па их нешто обрће и претура. Затим подиже цео терет, намаче га себи на рамена и оде напред.

А ја гледам из трња како се размахују капци на бисагама по такту његова хода и престављам себи како он стење, мршти се и псује, па опет корача, а бисаге на њему чине: клоп-клоп... клоп-клоп... После га преставим како улази у крушевичко школско двориште, где га очекују учитељ, ђаци, сељани... и заценух се од смеха... Тако сам заборавио на своју невољу.

Али ме она јединица опамети. После никад не добих ни тројку, него све одличне и врло добре оцене. Бог да га прости, сад је већ умро — заврши учитељ причу.

ЗВОНАР

Спушта се тихо вече. По целом небу расклопио се широки беличасто-сиви застор од лаких облака, па заклонио заранке сунчеве. Ваздух је непокретан, тих, као опчињен. И град се необично ућутао. Наступио је онај редак тренутак, кад не пројуре његовим улицама ни једна кола, не пројаше бесна парипа гиздави поручник, не пронесе воће или бозу прљави Битољац.

Тајац!...

Одједном се кроз њену тишину проломи онај громовити глас великог звона, од кога се ваздух затресе, а људи, макар били у највећем послу, застану за тренутак и ослушну, као да први пут чују овај дубоки потмули звук. Он пресеца електричном брзином весео смех старица и укочи, као конвулсијом, њихова насмејана уста. Свако се плаши од онога, што му је тако близу... зебе од пута, којим мора неминовно поћи...

А смртно звоно грми свечано, и његово брујање одјекује суморно преко прљавих кровова, и губи се тамо далеко иза првих брежуљака, што су опколили пространи град.

Два звонара црквена, Марко и Станко, подскакују заједнички уз дебело уже, које виси о великом звону. Тргу конопац и обојица се сагну до самог пода, па одједном одскоче обојица као на дроту...

— Ујаа!... викну Марко и обојица повукоше уже из све снаге и полетеше у висину скоро до самих греда. Звоно стаде. Тако поновише још два пут.

Сад дође ред на децу, свакидање госте високе звонаре. Свако је дохватило по једно уже, па с грозничавим нестрпљењем очекују команду Маркову. Онај што стоји под најмањим звоном већ се почиње љутити: он треба први да повуче, а Марко, како му се чињаше, и заборавио на звоњење.

— Прво! рече Марко, а нестрпљиво подскочи, подиже руке и заљуља звоно... За њим осуше редом друго, треће, четврто... и опет се проломи кроз те разнолике сребрнасте звуке громовски глас петог звона.

Ваљало је дуго звонити. Умро је ботат трговац, познати Ђир-Никола. Звонари ће се, по обичају, сити насањати...

Обојица су старци, од преко шездесет година. Марко је мали растом, вечито иде раширених руку и погнуте главе. Лице му је као печена јабука, а из њега му штркља ретка проседа брада. Нико га не виде да се смеје, вазда је озбиљан, управо строг. Није волео мислити о стварима, које су далеко од њега. Био је што веле, човек позитиван, па је имао неколико својих кућа и сигурних облигација.

Станко је био човек друге мере. Висок, повијен сед и сух као дрво. Иђаше вазда замишљен, а кад с ким говори, лице му се на мах разведри, а усне се завуку у топал старачки осмејак. Имао је две махне: сваки час је узимао од татора аконто своје плате и кад почне сам звонити, није умео стати. Замисли се тако, па оде, оде... и не би стао, да не дотрчи који Марков питамац и повиче му на ухо: ујаа!...

И сад се по Станковим очима види, да су га многе мисли салетеле. А Марко само ћути и гледа у под. И тако је сада весник смрти, он о њој не мисли. Управо, о смрти он никад не мисли, и држи да се та »ствар« њега ни мало не тиче. Кад има да објави чију смрт, он приступа послу са истим мислима и расположењем, с каквим одлази да звони на вечерњу. Проста ствар: треба само одзвонити по реду, сићи доле и прочитати

посмртну листу слушкињама, које чекају пред вратима. Шта ћеш друго!

Сад се баш сетио како се покојни Ћир-Никола оклизнуо једне зиме на глатким степеницама црквеним. Марко се десио ту, па помогне старцу да устане и одведе га кући. Почастише га добро код трговца и дадоше му дводинарац. Ето, зар није лепо сетити се тако красног догађаја из живота покојникова и, у исто време, гласити његову смрт.

Сећа се Марко и других случајева с покојним Николом, па ништа. Доста је он примио његових грошева за разне услуге, али Марко не жали покојника. Сва лица у граду изгледају као путници, који морају да прођу испод ове звонаре. Њега не изненађује кад му који дође на ред, да га огласи. Дошао је човек на ред, па квит! Шта бива после, о томе није мислио. Тек зна, кога он једном овако огласи, више се тај не виђа у црквеном столу.

» Хе, ово смо се ми заборавили !« трза се Марко и вади из џепа пожутео стари часовник. Добро је, Таман колико треба!

— Ујаа! ... разлеже се његов сипљив заморен глас, и одједном почеше звона устављати.

Свршено је! Деца трче низ степенице, да прва објаве име покојниково, а звонари се погледаше и седоше уморни пред полуокругло окно, с кога се види део град. Одједном се пробише топли сунчеви зраци кроз облак и обасјаше ова два суха и смежурана лица. Сад се могло јасно разликовати жута као лимун кожа и многе бразде, испрекрштане тамо и амо по њој. Марко сеђаше као прикован с погледом на под, а Станко весело обрте лице сунцу.

— Сиромах Ћир-Никола, не дочека црквену славу! ... А он је свакад први на бденију, рече Станко, гледајући далеко на више уз реку, која се преливаше под сунчевим зрацима.

Марко не одговори ништа, само мрдну раменом нервозно, што је могло значити: »којешта, лудорије !« И доиста, он у себи помисли: »Па што ?... Ако нема њега, наћи ће се ко ће бити први на бденију... Хм, зар мора баш он да буде први. Ко би онда умирао? И шта би радили звонари, кад не би нико умирао! ... Одлупај јутром и вечером, па квит. Којешта! ...«

И звонари се дигоше, па, стењући и кашљуцајући, стадоше силазити низ степенице.

Прође недеља дана. Умро поп Коста, парох цркве. Случајно је Марко ступио у службу као звонар баш истог дана, кад се поп Коста ђаконио. Сећа се добро, и ако је то било пре... хмм... колико ће бити?... двадесет и... јест, и седам.... пре двадесет и седам година ! ... Онда поп Коста беше танак, сух и висок као ова звонара, а после, хе ... једва уђе кроз јужне двери. Па ето, поп Коста умре, и ако је појео безбројне ћуране с тртицама као песница, а Марко ће још и даље да се превија овако, једући лук и пасуљ. Јуче је и поп—Косту лепо огласио, баш сасвим лепо... И за тај посао треба вештине... Може звоно одједаред да се заљуља, па му оба ударца иду један за другим. А може да се задржи уже на првом ударцу, и онда се одјек његов проломи изненада и таласа се дуго по ваздуху, док не стигне други ударац. Овако је поп Коста оглашен.

Сад треба звонити »на скуп«, али нема деце. Редовни гости звонаре добили су рипиде, јер им је то једина награда за труд око звоњења. Вала примамити оне млађе љубитеље, који са завишћу погледаху кад старији дохвате ужета. Марко је ударио једаред малим звоном — то је обичан позив за децу — па сад чека.

— Жгадија једна! мумла он под нос, не гледајући Станка, који посматра како се народ креће улицом. Кад ти не требају пуна звонара ... Треба то јурити... батином то треба. Видиш, време је да се већ звони. Удари де још једном.

Станко се диже лагано и повуче добро за уже, не давши му да се уздигне.. Клатно удари једаред.

»Поп-Коста... и он оде! мисли у себи, седајући опет на дебео зид пред окном. Онако пун човек. И весељак, за причу! ... Стоји за часном трпезом и чека док певачи доврше славословије. Мрдне ли прстом, а ја већ знам шта је и прилазим... »Станко«, вели и смеје се. »Знаш да је субота; биће ћурана као плевe. Тркни часком, мој голубе... пипај само за тртицу. Нека буде као твој нос, па доста! ...« Попови се смеју сви, а ја, у забуну, кријем нос руком. А вала није ни његов мањи. Ако ја пијем ракију, не скомрачи ни он вином. Али шта ћеш... и нос се у сиротиње боље види«...

Врата се отворише и звонара се за час напуни гостима. Станко прекиде размишљања.

Одзвонише на скуп, па кроз пола часа за полазак и напослетку дочекаше пратњу звонима. Онда сиђоше обојица доле у цркву, да се по обичају, нађу око попова. Поп-Косту већ сместили на средини цркве и бољи певачи попови искашљују се, бацајући очи у косо на владику, који ће почети опело.

Марко завирује испод црног покривача да ли су ногари добро намештени. Очи му прелећу преко поп-Костина лица, али се не заустављају дуго на њему... Обична ствар: умро човек, треба га опевати и однети на гробље. А што је то баш поп Коста — ништа... дошао му ред. Више неће никад бити његова »чреда« за вечерњу и јутрењу, и то је све. Али ће се и даље вечерња и јутрења служити у цркви, а он ће, као и до сад, малим звоном, објављивати рујну зору и сјајне заранке... Неко мора звонити, па што да не звони он, кад има још снаге!...

Однеше поп-Косту. Марко му одзвони последњи опроштај ...

Умирало је још доста народа, а ова два друга сложено повијаху ужетима, вршећи марљиво своју једноставну службу.

Прође цела зима и наступи пролеће. Воде се разлише, и пред полуокруглим окном високе звонаре отвори се читаво море. Требало је само бацити поглед кроз окно, па да се човек не одвоји лако од ретка призора. Станков је поглед чисто блудео по глаткој површини разливене воде. Бог зна да ли је он тада што мислио, или је само одмарао очи на тој сјајној, глаткој као огледало површини.

А Марко се опет мрштио и мумлао својим загушеним гласом: :

— Белаја!... узвикује он (у младости је волео узвикивати: »до ђавола!« али га прота одучи од тога); ако овако устраје, доћи ће и до мојих чатрља.

Ти све мислиш о чатрљама, прекори га Станко. А о себи и не мислиш... Гле, све више нестаје наших вршњака, нема их. Ове што се зову зрели људи знам све као дечурлију.

— Хм, беспослен човек, одговори Марко, махнувши љутито главом. Мора бити да си се где добро најео! Јутрос није било парастоса... Ако ти је до смрти, иди код ње.

— Море, да видиш, нисам ни далеко. Целе зиме нешто не ваљам, а има недеља дана како осећам велики терет под грудима.... Све ме нешто дави, а не смем ником да кажем... Овако под лажицом, баш овде ет'... Па кад почне да жмијâ, жмијâ... буди Бог с нама!

— Којешта, као баба! Зовни кога, нека те истрља, па да видиш...

— Трљали су ме, вала, многи, па ништа... све горе...

После недељу дана Станко пође да звони на вечерњу, али не може да изиђе уз степенице. Врати се кући и поручи Марку да одзвони.

Кад се сутра дан Марко, по јутрењу, заложии хлебом и почео нешто по баштици да чепрља дадоше му знак са звонаре да пожуре горе. Требало је звонити. Марко не прекиде свој посао, нити се запита: »Кога ли то ваља огласити ?« као што би сваки други на његову месту учинио. Треба лепо довршити посао који је започет. Што да га прекида? А ко је умро, дознаће сад од најстаријег црквењака. Што има да нагађа?...

Кад доврши посао, упути се полако цркви. Врата црквена затворена; он окрете уз степенице на звонару. Иде лагано, кашљуца, и мршти се, кад опази на степеницама огриске од цигара. Отвори врата и уђе. На средини стоје четири дечака, и сваки држи по једно уже. Само дебели конопац од тешког звона виси слободно. На лицима дечјим исписано необично узбуђење, готово страх.

— Умро чича Станко! викну један, што држаше конопац четвртог звона.

— Наредио господин владика да звони и пето.

Намрштене Маркове очи раширише се, и он погледа по деци некако необично. Као кад повичу човеку да му је за вратом сабља... Он приђе махинално слободном конопцу, дохвати га и стаде... Како ћемо сад? До сад га је Станко заљуљивао. Он се осврте плашљиво и погледа преко дечјих глава, као да нешто тражи. »Где је тај Станко да звонимо «?... Махну руком и она му се некако нађе у џепу на бурмутици. Повуче руку у кутијицу, па се трже, остави бурмутицу и опет стаде зачуђеним погледом зверати по дебелим зидовима.

— Сâм, сâм... мора звонити сам. Нема Станка ! И никад га више неће бити, и рука се негова неће никад дотаћи овог конопца. А он мора сам заљуљививати... Али како ?...

И он повуче за конопац из све снаге...

Далеко одјекну самртни весник, задрхта миран јутрењи ваздух од његове грмљавине и стаде се таласати под топлим сунчевим зрацима...

А у звонари забруја и потмуло, те као оштар нож прободје тај глас груди Маркове. Он ослушкиваше још, не верујући ни своме слуху. Све му се чини да »пето« сад друкчије бруји, некако сасвим друкчије. Ето, и сунце је сад друкчије, и дан, ова светлост, све, је друкчије. Стога што се то догодило... тај велики догађај...

Повуче опет за уже, и кад се поново разлеже громки глас, он осети неку страшну празнину у грудима и осети се одједном тако сам и тако несрећан, како се никад није осећао. Све га више притискује то ново расположење и све већа студен пада му на груди...

Сâм!... сâм!...

Одједном му заигра усница, а десни брк оде у страну; у грлу му нешто застаде, па гуши, незгодно! ... Капци му очни затрепташе и низ увеле жуте образе скотрљаше се две сузе.

Марко баци конопац, оде на окно, подупре лице шакама и затресе се сав јако, грчевито... Деца одзвонише лепо, заменише и Марка.

Бруји звонара од јеке звона, шкрипе и пуцкају сухи диреци, пролама се све око ушију, а Марко се још чуди: како то би? Како то одједном остаде сам? — И у делом овом великом догађају њега потресе једино то, што он одједном остаде сам, што му смрт поквари дугим временом усвојени и навикнути ред у послу... Он сад тек појми смрт, кад му она узе друга и помоћника и стави му пред очи неодређену будућност.

Обузе га страх.

Дакле и звонари долазе на ред!

ПРИЈАТЕЉИ

Чудим се ја шта је то !...

Господе Боже милостиви и свети Атанасије, славо моја, и сви Божји угодници!...

Не живимо заједно од јуче, браћо моја.... Ово је већ девета година... и свакад се знало да сам ја ђакон: млађи сам, па то ми је... »Оче Јово«, рекне ми господин прота; »видидер сутра на пијаци каквог доброг шарана... штогод масно, знаш... па донеси мојој кући«. Ја одмах по јутрењу, и не сачекавши да се прочитају часови, трчим на пијаци И прелазим од корита кориту, мерећи вичним оком који би од ових белотрбаца био понајподеснији за мог проту... Што ?... Млађи сам, па нек носим!... Чудна ми чуда!...

Или ме отац Сима затекне у цркви, па одмах промени лице: начини се љубазнији... »Оче Јово«, рекне ми и хукне као да је џакове носио, а ја већ знам да је досад цедио шљивовицу с братијом у кафани »код плована« (отац Сима је пио само шљивовицу, а комовицу, вели, није могао ни омирисати, док су сви остали оци одавали велико поштовање само комовици) и гледам само како ће да ме укеба... »Јово, дете моје, испишидер ми ово часком... Кхе, кхе... нешто ме глава боли, па не видим добро. ...« кад а оно цео списак »крешчајемих« и »умерших« и још једна венчаница... Видим да се ту мора писати до мрака, али шта ћу кад сам млађи ?... Слушам и ћутим...

Или ме отац Петар, кад га господин прота одреди да беседи, замоли да му нађем и препишем сходну беседу из ког штампаног зборника... А поп Јовица ме, у оваквом случају, моли и да прочитам слово народу. Вели обневидео је... После он узме беседу од мене и својом руком испише у врху : »Сочинио и пред

благочестивим христијаном изговорио слово сије у храму свјатаго Преображенија свјашче ник Јовица Цуца», па то преда господину проти, да, по надлежности и дужности, пошље Преосвећеном на оцену.

И баш ми нико не понуди ни марјаша части за толике услуге!... Хајде већ господин прота... чим је прота, мора јести шарана, а ђакон је зато, да уме наћи добру рибу... А ја, вала, не бојим се ни самог устабаше рибарског... Ја.... И после тога, брате, оно ми је старешина, њега морам послушати. Али и он је, брате, хришћанин и стар човек, па зна шта је ђаконов стомак!... Бар да ми одвоји репић с којом кашиком истопљеног лука и пилава...

А они други што ?... Њих не морам слушати... Нарочито вребам прилику кад поп Тома замакне у кафану, па одмах за њим и на сто положим цело туце »извода«, а он... шта мислите ?... Ни чашице комовице да ми понуди!... Још да није сам ђаконисао многе године, па да не зна!...

Само ме поп Јовица, оног дана кад му предам изговорену беседу, позове на чашу комовице, али чак његовој кући. Где су обе палилуле, помислим се и увиђам јасно да нема смисла ићи... Али пусто ђаконско срце: зна да му нема више од једне чашице (поп Цуца је велика циција), и опет вуче, вуче...

Елем, тако они мене, као и сваког млађег, слабо зарезују, а добро товаре... А ја се видим да сам млађи, па ћутим... Само по некипут у себи помислим: »Нека вас, обући ћу и ја кадгод тај епитрахил, па ћете ми онда платити све ове муке«... Тако то ја мислим, док се једном све друкчије окрете...

Обукли се на краљев дан ми сви и одслужили службу. Кад би при крају, поврвеше у цркву официри и чиновници... Звечкају сабље по глатку камену, по неке ципеле шкрипе, а по неки се ђонови јако вуку преко камена, па се чује само чепање прстију, шушти И бруји она множина сама собом, а ми се овамо у олтару устумарали, па се само ћушкамо раменима и грабимо место

пред огледалом. Зачешљасмо дуге косе, само господин прота, по обичају, не дирну своје гргураве седе власи...

Изиђосмо кроз царске двери и почесмо благодарење... Ја весео, као обично кад је много света: глас ми звони као чисто сребро, само удешавам да сам у једноме тону с хором. Најпоследње изиђем са свећом на амвон и загрмим многољествије... Тада осетих како нека електрична ватра јури кроз мене: горња усница гори као жеравица, па одједном ватра прелети у велики прст десне ноге, па у длан леве руке. Ређам ја: »долгоденственоје и мирноје житије«, ништа... иде добро, али кад подигох глас и узвикнух оно »одољеније«, а тек у грудима нешто пуче, откиде се и баш на самој средини закркља нешто... Ја стрчах са амвона, па у олтар, и ово идење дође ми налик на оно, кад сам у детињству први пут ишао да видим лава, слона, тигра... И сад ми изгледаше да ћу видети нешто ново и необично страшно. И видео сам... читаву локву крви...

Лежим код куће и једнако се чудим чуду: како то Бог милостиви праметну срца моје старије братије, па су сад тако добри, тако услужни и пажљиви према мени!... Обилазе ме сваког, ама баш сваког дана. И како, како ме чудновато гледају!... Чисто не смем да изговорим на што то мени личи... Као да ја нисам сад ђакон и... буди Бог с нама — као да сам већ мртав или сам, рецимо, осуђен на смрт... тако нешто...

Мене, до душе, неки пут текне у срце, нарочито кад зажмири својим малим зеленкастим очима поп Цуца, па ме погледа с много саучешћа, као да би рекао: »Еј, веселниче; још ово који дан си међу нама, па после — со свјатими упокој«... Али ја опет ћутим и радујем се у себи, што су ми ови честити људи тако добри пријатељи...

Кажем жени: »Сад се не бојим да ћу вас оставити самохране, код оваквих пријатеља«. А она ме некако уплашено погледа, засијају се оне лепе црне очи и почну јој тећи бистре вреле капљице низ образе... Ех, што ме је то болело!...

Жена ми је права лепотица. Кад идемо улицом, свако се у њу загледа и видим баш на свачијем лицу мисао: »Лепа женица !« А ја се топим од радости. Па како ми је кад помислим на растанак!...

Прво ми дође у походе поп Цуца. Жали се како је код његове куће невоља: жена му већ две године не устаје с болесничке постеље... Мучи се човек, шта ће!... Лепо је тешио моју жену, миловао моју дечицу и дао им шаку ораја... (Поп Јовица има обичај да »лори« деци ораје, кад их затекне да играју на улици, али одмах тај плен раздаје другим малишанима које сретне на путу!) И са многим већ не може боље бити: као да нисам ђакон... И све ме пита, једе ли ми се што. Ја поменем грожђе из туршије, знајући да је оставио јесенас пуну качицу, а појка врдне очима и промени разговор... Али ме бар теши очински и каже да се не бојим ничега, док ми је оваквих пријатеља... А ја срећан, Боже, и само се чудим како се то људи тако продобрише!

И други ме оци не остављаху, него све један за другим (никад неће по двојица, — чудило сам се и томе) долажаху мојој кући. И сваки вели да је дошао да се наужива, гледајући моју примерну супругу и дечицу... Том приликом се сви жале мојој жени, како им се не мили своја кућа, како их све нешто вуче овамо...

Истина, и тешко им је, није вајде. Прота је удовац, а поп Сима се раздвојио са својом женом онако међу собом, на леп начин, а већ Цуца мучи муку две године. Поп Петар има добру жену, али за њега причају свашта... Тако се, ето, само у моме дому живи како је Бог заповедио... То виде људи, мило им, па ми зато и долазе... Али опет се чудим оној необичној промени код моје братије: како ме то одједном сви заволетше!

Тако и ми живимо мирно и слаavimo Бога: ја се по мало опорављам, а моја жена послује по кући. Свако ми јутро она, кад се врати с пијаце, донесе поздрав или од поп—Симе или од поп—Петра, па често и од самог господина проте. Виђа се с њима на

пијаци редовно, и сви јој чине велике услуге... покажу јој где је најбоља говеђина, где је добра и јевтина зелен, и тако... Истина, једном јој недостао грош да плати пасуљ, и она затражи од попСиме на зајам, а он се изговори, да нема и побегне....

А ја лешкарим тако и ћутим и мислим. Управо не мислим, јер за тај посао слабо марим, него 'нако некако осећам да ми се срце леди и стеже, кад погледам моје малишане. Заигра ми јабучица, затрепћу капци на очима и сузе саме потеку... Чудна ствар! Како сам пао у постељу, осећам да могу плакати кад год хоћу. А пре, док иђах на пратње, слушах сваки дан јаук и писку сирочади, која остају без хранитеља, па ништа, — то ме није болело...

Једаред нам дође у походе поп-Петрова жена. Донесе ми понуде, поразговарасмо мало о мојој болести, па се она и моја жена одвојише у кујну, да седе тамо саме и ћаскају. Женска посла! Мени досади лежати самом, а, право да кажем, заголица ме и нека радозналост: шта ли жене говоре кад су саме. Уђем у другу собу и наместим ухо на врата што воде у кујну... Моја жена прича и хвали се нашим пријатељима како нас обилазе и воле... Попадија нека вешта жена, па је стаде запиткивати: те ово те оно, док сазнаде што јој је требало.

— Ама, здравља ти, Кајо, зар сте обоје тако слепи, да не видите са чега је то? — узвикну попадија и пљесну длановима.

Моја жена ћуташе, али су јој морале бити очи речите, кад попадија настави:

— Нашли сте пријатеље!... Они се смуцају ту због тебе, сејо моја, и једва чекају да онај јадник издахне...

Више нисам слушао... Отрчао сам на свој кревет, покрио се чак преко главе и тако сам ћутао, ћутао до мркле ноћи... После сам почео да мислим, није вајде, мора се!... Али како да мислим ! Пред очима непрестано играју и пролећу неке црне лоптице, а глава штреца и завија, завија, завија... И осетих се

самохран и немоћан као сухо дрво у пустињи... Све око мене мрачно, пусто, одвратно ... Ни једне искрене душе, ни једног топлог срца, ни једног пријатељског погледа !... Сам, одвојен, избачен из велике заједнице, кроз дан два можда уништен сасвим... Је ли могуће! ?... Живота, живота хоћу!... Скочих с постеље, обукох се и одох лекару...

И ево ме. Ко је мислио да ћу се после оноликих јучерашњих мука данас овако весело враћати од Преосвећенога!... Та ја ћу сутра добити епитрахилъ и добру шумску парохију. На част им град с многобројним пријатељима и познаницима!... Лекар ми јамчи да ћу се опоравити.

Хе-хе... а господин прота и братија мишљаху друкчије...
хе-хе-хе... Ђаволи смо и ми ђакони, и ако смо млађи...

ЖИВОТ И СМРТ

Одјекнуо је и умукнуо последњи звук манастирског звона...

Још се разлеже тихо брујање као са оног света само у ушима болесниковим, горе у манастирском конаку, гдено се виђаху отворена врата. Њему се чак чињаше да чује још и ону досадну шкрипу зарђалог клатна, која вазда претходи гласу звона, док се не помеша са њим.

У манастиру опет настаде тишина, коју прекидаше страховита ломљава, брујање и шуштање густе манастирске шуме, помешано са бесним звиждањем и фијуком ђердапске кошаве... По небу јуре и снују час густе и црни, час растресити и развучени загасити и беличасти облаци, силазе ниско, ниско, закачињући почешће највиши део шуме, који се, право пред очима болесниковим, уздиже с друге стране потока... Провлачи се кроз густо буково лишће огромна повесма сивих облака, вијући се даље и претурајући се високо над недогледном долином дунавском. Чини се изнемоглом болеснику да слуша и њихово шуштање, и оно му изгледа онако исто злослутно и језиво, као и последњи одјек јасног звона... И не зна ни сам шта му је страшније и мучније, шта му навлачи на душу ледену студ; да ли ове огромне загасито сиве мрље, што се носе лако под небесним сводом, или ове загасито црвене кржаве, што пливају пред њим у земљаном суду... Он отимље очи од ових суморних призора, али је све пред њим црно, суморно, страшно... И као да из целе ове мешавине веје оштри самртни дах... Ветар јурну у собу и дохвати болесниково увело лице, покрете му влажне власи и пирну преко врела чела, по коме се поређале грашке зноја... Болесник се стресе од изненадне хладноће и превуче сухом руком преко чела. Из упалих изнемоглих груди оте се

тежак уздах, па се за њим разлеже оно злослутно, кратко, сухо кашљање..

Он ћути и гледа, а у оку му се огледа она суморна равнодушност, која је својствена неким људима при последњим часовима живота им. Та он је давно све промислио и средио своје мисли, давно се помирио са својом црном судбином, па само чека да наступи и тај последњи час. Све мисли о прошлом животу, све наде и снове младости завио је густом копреном заборава и као неког презрења... Хладна сурова смрт заузела је све мисли његове и стегла му мозак својим пакленим отровним ноктима. Он се предао овом страховитом ненаду, јер не осећаше у себи довољно снаге да се бори са њим.

Па ипак беше једна мисао, која се још с првим знацима несрећне болести јавила, која га није остављала за време целог боловања, па ево и сад му она лебди у памети и навлачи му неку сетну замишљеност на очи и бледо, исписано многим борама чело...

»Кад се то зачело?« пита се јадник хиљадита пут, и све му се чини да од решења тога питања зависи дела његова судбина, па се још упорније, још нервозније предаје пустој мисли, разматрајући у памети све случајеве и догађаје свога паћеничког тешког живота. А мисао иде све даље и даље, везујући се за друге, разноврсније и блажије мисли, Док се полако на уснама паћеничким не појави осмех, и у очима заигра весео сјај... Занео се у прошлост...

Одједаред му допре до уха звецкање звонаца и прапораца, којима кочијаши у овоме крају кинђуре своје коње. Њему дође необично мило ово једначито звецкање у разним тоновима, које се још из даљине сливаше у један одмерени такт: трес... трес — трес... Изгледаше му као да га нека не видљива, ну пријатна сила обгрли, па му прича о далеком, давно забораваљеном детињству, и чини му се да је некада, још док га миловаху ветрови са Рудника, Маљена и Медведника, док га, слабуњава, чуваше нежна родитељска рука, чини му се да је још

тада једаред овако исто лежао, а из даљине се чуло ово исто заносно једначито звецкање: трес — трес... трес — трес...

Претвори се сав у ухо, а у очима сија живи пламен ненадне среће.

Звецкање се приближује, звуци све јаснији, ветар нанесе и глас веселе песме... Јест, певају ; чује то јасно. Хеј младости !...

Стадоше пред вратницама, а одмах затим зазвекеташе официрске сабље преко помошћеног дворишта манастирског, разлеже се песма, узвици мушки и женски. Болесник чује како једни упадоше у ћелије манастирске, а други у кухињу. Опет врисак, смех и неко потмуло гунђање. То се, без сумње, јавља игуман немилим гостима.

— Хеј, вина овамо!

— Калуђеру, кољи јагањце!

— Свирајте, цигани!

— Здраво, дружино!

— Ура!!...

И одједном груну оркестар, захори се песма, узвици, врисак...

— Вина!... Камо вина, калуђеру !

— Хеј, да се пије !

Болесник се издигô на постељи, подупирући слабо и сухо тело мршавим рукама, па гледа жудно кроз отворена врата и слуша веселу песму и свирку, сажижући врелим очима овај ненадни чудни призор...

Веселје !... Та и он се до скоро тако веселио, певао са друговима без престанка, играо боље од свију њих, смишљао и састављао највеселије излете и пијанке, на којима је био душа забаве... Орила се песма по китњастим паланачким баштицама или по равним дубравама, грмила је свирка, текло је рујно вино, тутњила је земља под ногама лаких играча, а ваздух се проламао од узвика и весеља... И све је то било као јуче: још му је свежа у памети свака шала, свака доскочица на последњој пијанци. И одједном — ево!... Али откуд, откуд... кад се то почело ?...

Одједном, као по команди, умукну оркестар, прекиде се песма, ућуташе гласови. Тајац се продужи неколико минута...

— Шта ?... Не може бити !? — зачу се некакав оштрији глас, а за њим потмуло игуманово гунђање:

— Идите, ако не верујете, па видите...

Гости пођоше преко дворишта и затим залупаше многе чизме уз степенице, које воде соби болесничкој. На вратима се појави једно црвено, младо, зајапурено лице, на коме ни неочекивана вест није могла одједном избрисати трагове необуздана весеља. За њим се појави друго, па треће, испуни се цела соба гостима. Како је ко угледао болесника, сваки је застао као окамењен, одједном се навуче бледило на свима лицима и све очи остадоше као приковане на оном бледом, смежураном самртничком лицу са кога непрестано веје некаква ледена студ... Болесник се опет закашља И пљуну у чинију поред себе. Сви погледаше у суд по коме пливаху црвене мрље. Из нечијих груди оте се врисак...

— Иво, јеси ли ти?

— Откуд овде?

— Шта је то с тобом?

Полетеше многа питања болеснику, а он се осмехну тужно и махну руком једном госту. Овај приђе и саже се ка болеснику...

— Какво је ово друштво?... Откуд наши овде... и ти? – прошапта он.

— Жени се Стојковић... наш друг, сећаш се,- одговори официр гласно и осврте се.

Из гомиле се издвоји један развијен, здрав, отресит капетан, са великим зашиљеним брцима, па приђе болеснику, и пружи му руку.

— Здраво! – загрми он крупним, јасним гласом. – Како да ме се не сећа... Хе врага, а ја ти послао позивницу у Београд. Не мари... ево сад лично... Батали та бапска посла, па сутра да ми дођеш на свадбу. –И он му опет протресе руку живо, плаховито.

Болесник се горко осмохну и привуче га ближе к себи.

— Нека ти је срећно весеље... поздрави младу, - рече он, па се замисли. – Бар ћу имати кога да ми изађе на гроб, ако овде умрем...

Гости осећаху незгоду, управо страх од даљег бављења у овој соби, где тако јасно и тако страховито веје ужасан дах ледене смрти.

Један по један опростише се са болесником и нестаде их много брже но што су се појавили. После неколико минута зачу се оно исто звецкање прапораца, али се сад не чу ни једног гласа, ни једног звука... Тихо, готово кришом, удаљише се весели гости, само их одаваше оно брујање и звецкање јасних прапораца, које се тихо, као јесење јутро, разлеваше по густој недогледној манастирској шуми.

А болесник, занесен тим чаробним звецкањем, предао се сав некаквој живој мисли, која га је свега обузела:

»Он се жени ! понављаше он у себи, чудећи се томе свету ... Што ће им то сад, кад се све свршава? Нема више у свету ни среће ни радости, ничега!... Наступају последњи дани... Гле како се мрак лагано прикрада и разлива по околини, како лако и брзо носе мутни облаци, како се витла и фијуче бесни ветар... Зар то није смрт, која полако граби у своје разјапљене чељусти целу природу ?... Брр... хладно !« и болесник навуче на себе топао покривач.

»Та они живе, пред њима је још цео живот... Гле само како су сви здрави и весели ! А ја ? Ја само осуђен, одвојен од света. осећам јасно близину смрти. За њих је живот, а за мене«...

Мисли му се нагло пресекоше, јер му се учини да кроз плаховито звиждање ветра опет чује оно заносно звецкање. Он се подиже на руке, отвара уста и сав се предаје слуху... Слуша... слуша живо, са нестрпљењем и све јасније разликује оне ситне и јасне сребрне звуке, што излазе из многих звонаца, па се сви помешају и слију у један чудноват многосложен звук...

»Јест, то су они !«... Живот се још јавља, да би што јаче изнео на видело свога противника, црну смрт.

Мрак је покрио цело двориште ; у манастиру је завладала мртва тишина, само што ветар још јаче витла и, јурећи кроз отворену звонару, забруји под разјапљеним устима великога звона и понесе тај потмули глас преко мирних села, плашећи одоцнеле планинке и рударе.

ЉУДСКА НЕСТАЛНОСТ

Мала Коса необично воли своју тетицу. С њом једе, пије, спава, забавља се... проводи целе дане и ноћи. Од кад зна за себе, од кад су јој урезани у памети први свесни догађаји у животу, од тада је и тетица вечито пред њеним очима.

И онај вечно весели, живи, девојачки осмех, што вазда трепери на уснама лепе, високе, танане девојке; и оне сјајне, вечно покретне, велике црне очи, што тако милостиво, тако љубавно и слатко гледају, како не гледају нигда ни бабове, ни мамине, ничије друге очи; и она густа, смеђа, мека као свила, миришљава коса; и онај вазда погнути послени стас, — јер се тета непрекидно налази у некакву послу; и они чести, дуги, ватрени, другарски и љубавни пољупци, што ИХ тета, без броја и без реда, дарује својој љубимици... све, све то стоји и живи пред очима детињим, од кад оно зна за себе.

Миле су јој биле негда мајчине груди, али је и тада, чим стаде разазнавати понешто око себе, радосно пружала ручице на први поглед милостивих очију. Слива јој се слатко топло млеко из груди на обрашчић, а она весело маше ручицом и смеје се гласно својим невиним, анђелским смехом, гледајући необичне, љубавне тетине очи.

Отад јој је, својим вазда озбиљним, натмуреним погледом ретко привлачио пажњу. Он је нигда није помиловао. После га је, кад напуни шесту годину, често слушала кад виче:

— Што ће ми девојчуре!

А њој није било ни мало криво што је отац не воли. Није на то навикла, није знала за његову љубав, па јој је и његово

понашање било обично. За оним што нигда нисмо имали, не можемо ни жалити...

А мајка јој, кад дете стаде разумевати много што шта, већ савила руке око треће сестрице. Шта је било у несвесном детињству, не зна; али од кад зна мајку, вечно јој је пред очима њен слабомоћни изглед, њен забринути, готово плашљиви поглед... Мајка је често помилује, пољуби; али је то све некако узгред, уз други какав посао... И најгоре је, што она баш тада тражи поглед мајчин, да из њега, као из тетина погледа, прочита бескрајну, нежну љубав. А мајка баш тада увек гледа некако послено забринуто...

Деца су као и неке животиње; ко им нуди више љубави, она се уз њега привијају. Зато се Коса и њена тета спојише душама и постадоше као једна душа, као двоје милосника, које је чиста небесна љубав саставила.

А ради чега је тета волела своје »мало маче ?«... Можда стога, што је сама она била последње дете очево, па није запамтила мале деце у кући. Можда је привукла племенска крв. Све то може бити... Али може бити и друго. Тета је ушла у оно доба, кад се живи само љубављу. И срде, и душа, и сваки живац у њој ври читавом буром таквих осећања, жудних љубави... Та се навала морала одлевати, да је не потопи као поводањ, да је не угуши... А »мало маче« пред њом. Ето згоде!

И тета је волела искрено. држала је да се нигда неће растати од своје љубимице. Кад би помислила што тако... о расанку, обузео би је очајни страх, срце би се скаменило и она би, после кратког размишљања, одлучно махнула главом.:

— Не, не! ... С њом се не могу растати... никад!...

Прође једна година.

Одједном дете опази, после неколико, често поновљених случајева, како тетица сваког дана, у једно исто време, седа крај

прозора и гледа... гледа... не дише.

— Тетице! ... Начини ми, болан, Зорки шешир. Оно старо перо не ваља... И нога јој се покварила.

На оваку молбу, тетица би се до сада пренула живо, и одмах стала намештати велику, испрљану и изобијану лутку. А сад само ћути, и као да сања, и у сну гута некога жудним погледом...

Шта је ово?!...

Коса пође тетки, па тек застаде... Приђе малом сточићу, на коме је мало пре понамештала овоје мале играчке. Обрте главу тетици и гурну сто... Зазвонише и залупаше судићи од тенећке, а тетица само нервозно мрдну раменом и још жудније наже главу напред...

Севнуше неколико секунада.

— Тетице! ... врисну дете одједном.

Тета се већ беше прибрала. Трже се на врисак и скочи. Гледа некако збуњено, као кривац, али у дубини саме зенице сија срећа бескрајна, невина, пуна неког новог, живљег, озбиљнијег значења...

Дете се збунило...

Али зар је тешко умирити расплакано, ожалошћено »мало маче«?...

— Воле њу тета... срце моје!

И врући, узбуђени, нервозни пољупци падају на обрашчиће детиње, утишавајући, рекао бих, подједнако обоје заљубљених...

После два месеца тета, опет у одређено време, истрчи на вратнице, осврћући се бојажљиво да је ко не опази. Дете запази баш ту плашљиву опрезност, па стаде и само истрчавати до вратница, и кроз отшкринуту половину гледати шта се то збива на улици. А оно баш ништа! Тета постоји мало, климне главом некоме ко јој се јави, после гледа позадуго све на једну страну... И онда уђе у двориште весела, и очи јој опет, онако исто као пре на прозору, севају чудним, запаљивим огњем...

Ама баш ништа друго! Дете је врло марљиво пазило...

После неколико дана дете опази, да све један исти младић пролази баш онда, кад тета изиђе. И он се то редовно јавља тети...

Али какво је оно лице?!... Леп је, млад, танких црних брчића, али гледа збуњено, уплашено... као калфа њихова суседа бакалина, кад га оно потераше жандарми. Јест, баш исто онако, сећа се!... Само је онај био зелен, блед, а овај се црвени као Зоркина доња сукњица и... гле... што се онако спотиче?...

Дете шмугну кроз вратнице.

— Тето... гле како се онај спотиче! Ха — ха — ха...

Тета јој поклопи руком уста, а главу носи све за оним смешним младићем, као што Коса неки пут прати очима занимљиву сцену на улици, која пролази крај њена прозора.

— Ено, окренуо ти се!... Јавља ти се, Бога ми!...

— Мир, маче... није мени! шапће забленута тетка, климајући и сама весело главом. — То он, знаш... Марици. Ено је пред капијом.

— Није, тетице, жива ми ти! Баш сам видела како те погледао... А Марице нема.

— Добро ... Кад ја лажем, онда...

— Јесте! ... Све како ти кажеш... слатка !...

»А баш сам добро видеела !« мисли Коса. »Што ли то тета крије од мене? Да ли ме више не воле? Или је што друго ?... Морам дознати !«...

И дознала је брзо.

Младић стаде застајкивати пред вратницама, поче некакав плашљив шапат, изнајпре кратко, а после све дуже.

Једног радног дана, пре подне, тетици паде на памет да прошета по парку. Сестра је пусти с Косом. Беше јако узбуђена...

— Маченце... кад дођемо у парк... хоћеш да послушаш твоју тетицу?

Дете је погледа чудно. Не рече ништа, али му живе и радознале очи говораху:

— Зар још питаш?

— Наћи ћу ти лепо, заклоњено место, па се ту играј. Ако ме видиш с ким, немој ми прилазити, срце моје !...

— Ни са оним, што се саплеће?

Девојка се збуни... Оћута, па онда настави:

А ако мислиш казати мами... ако што видиш, онда ћеш изгубити тетицу...

— Слатка! ... Рођена! ... Ником, жива ми ти!...

После неколико тренутака, дете стаде извиркивати из свог заклона, и брзо угледа како се примиче тетици онај сплетени

младић. Али сад не беше сплетен. Иђаше журно, право... исто као и Коса, кад потрчи да узме од тетице какав леп поклон.

Руковаше се, пођоше једно поред другог, он све полуокренут њој, и брзо их нестаде за густим жбуњем. Детету остаде у памети само слика њихових готово састављених глава које пливаху тако, једна другој окренуте, као приковане магнетом...

»Шта је ово ?!... Нешто ће да буде... али шта? Да питам тетицу?! ... Свеједно, биће штогод лепо, занимљиво, чим тетица нешто шушка, крије... па тек изнесе ми лепу играчку. Тако ће и сад... Али, шта то они раде ?«...

Дете отрча до краја стазе, пружи вратић иза жбуна — и замре... Не сме више помолити главу, јер би је опазили. Али и кроз густе гране виде обоје, и још не верује себи да види добро... Можда то тако само изгледа кроз грање, а није у истини ?...

Седе обоје, ту близу ње, на једној зеленој, увученој дубоко у шибље клупи и... баш се не види добро шта чине... Детету изгледа, као да је видела тетину главу на његовим грудима... само за кратко време, па после опет нема... И чује се глас:

— ...Па да се никад више не растајемо !...

Дете рашири очи од чуда. ко, од кога да се не растаје ? А Коса?... А мало маче ?!... Хтеде бризнути у плач, али је исти глас поврати.

О, па то не говори тетица, него он!... Чекај да видимо кога више воли тетица!... Он и не зна за мало маче! Питаће тетицу. Да се не растаје од тетице! ... Ха — ха — ха... Баш је погодио!

Дете дође лагано до једног закључка: неко хоће да заузме њено место код тете, хоће да га тета више воли него њу. Мора се

то све расветлити, све дознати, па ако буде опасности, мора се бранити своја позиција.

Дођоше кући.

Чим угледа мајку, дете у себи говори: »Нећу јој казати... нећу! ... Заклела сам се! ...« и у исто време осећа, како би славно било наћи маму где насамо, да не опази тетица...

— Нећу казати... нећу! ... жива ми тетица!... шапће дете и непрестано обилази око мајке... Ала је ово мука велика ! Нешто је на срцу мори; она већ неколико пута отвара уста и гори жељом да викне... Ако не оде тетица, казаће пред њом...

Тетица оде.

— Нећу казати!... шапће, а лице јој се искривило, пребледело, ручицама чупка кецељицу... као да се спрема на убиство...

— Мама... који је онај што се саплеће? па и не чекајући одговор (питање је требало само као увод, да се лакше почне), дете исприча све.

Али опет није ништа дознала. Мама је саслуша, распита побоље за неке појединости, па ућута и замисли се.

— Мама, шта ће то да буде?... Хоће ли ме тета опет волети?

А мама брижно и плашљиво гледа некуд, не чујући тужно, престрављено питање. Родитељи јој оставише малу сестрицу у аманет... Шта ли је сад чека, Боже?... Да ли ће бити боље судбине, него што је њена?...

Једног дана отац узне дете за ручицу и, погледавши је подсмешљиво, са већ познатим изразом, кад је вољан расплакати ћерчицу, рече јој :

— Шта ћемо сад, мазо ?!... Тета се удаје... оде у другу кућу.

Дете отвори јако очи, па их тек крете у страну... А тамо иза стола гледају је она иста два љубавна, светла ока, али сад гледају онако, као кад Коса разбије чашу, па је зову на признање кривице... Па опет ове очи гледају друкчије. Као да им кривица, због које се крију, доноси највећу срећу, блаженство...

И Коса, тек једним крајичком памети, стаде поимати, да наступа нешто страшно ... и као у сну види да се тетица удаљује од ње ...

Врисак! ...

Очајно, конвулсивно бацање из краја у крај... и опет врисак без суза... Родитељи већ помишљаху на лекара... Али тетине благе, као мелем речи, уверавања, заклетве, учинише своје...

Поче долазити младожења.

Дете се, као сенка, прикраде у какав згодан кутак, па гледа, гледа... Потом изиђе из заклона, седне с њима и, кад су они у најживљем разговору, запита што тетицу.

Ах, како се расејано тета окрене, прелети очима преко детета, промрмља нешто нејасно, и опет се занесе тамо... с њим! ...

Сад је већ јасно... Изгубљена је позиција. Други је заузео њено место у тетину срцу.

Али шта ће сад она? Шта ће са овим необичним болом, што је непрестано гризе, гризе ?... Чија ће милошта то залечити ? Та и њену срцу треба љубави; навикнуто је на њу. Неће зар остати сасвим усамљена, без топла погледа!

Ах, кад би некако тетица хтела, па да воли и њу и њега заједно! ...

Јадно дете! Сад би јој и деоба тетине љубави добро дошла. »Нека воли и њега... није вајде... кад већ тако она хоће«. Али само нека не остави њу, своје мало маче, јер ће умрети без њене љубави.

А тета све веселија и према Коси све немарнија... Управо, тако се детету чини. Јер од пре се нису растајали, нису уста отварали једно без другог. По цео дан су заједно. Све нешто имају да кажу једно другоме.

А сад! ... Или је ту онај сплетени, или долазе жене и девојке на честитање, или тета иде по чаршији ради неке куповине... Тек, мало маче је по цео дан само... Деси се два-три пута дневно, да је тета пољуби, али су ти пољупци сад узгредни, исто као и мамини. Нема више онога дуготрајног, заносног миловања, ни оне среће, ни оног живота... Оде све!...

Дете изиђе у двориште, завуче се у неки кутак, гледа... гледа... и тек почне се чиме забављати. Нешто шушну у дворишту. Дете диже главу и усијаним, жудним погледом стаде мотрити: »да није тета...?«

Ах, тешко је! ... Вуче се као сенка, оборене главе, помућених влажних очију, бледа лица. Неки пут одједном јурну сузе, па лију, лију...

Освану злокобни дан.

Ала се тета променила. Само јој прелећу оне чудне очи преко предмета, главу обрће збуњено, бесмислено, пође некуд, па стане и врати се. Девојке је непрестано нешто питају, саветују, задиркују. А она гледа, рекао бих, из саме дубине душе, и као да тај поглед нема везе са околином. У њему је нека жива журба и затајена неизмерна срећа...

У дворишту бруји: свирка, игра, смех, говор. Дошли сватови!

Све се ускомеша. Журба, трчање, узвици, сновање озбиљних, или веселих, или по мало забринутих девојака и жена... У соби све као на иглама...

Само се крај прозора, иза тешке завесе, згурило и шћућурило једно мало маче. Севају му ужагрене очице грозничавим сјајем. Не скидају се са оног чаробног лица, које се чини тајанствено, кроз дуг, бео провидан вео... А бели цветић миртин трепери и шапуће о блаженству...

Све сија срећом. Само лице малог маченцета прешло у конвулсивно стање. Искривљено, нагрђено пакосном злобом, тешком тугом, самоћом... Нема ни суза. Бар да оне потеку!... Само лизуће врелим језиком запечена, огњена уста и гледа уплашено, чудно, као да очекује катастрофу.

Најтеже је што се на њу, у овим боним тренуцима, срушила бескрајна, страшна самоћа. Толики народ око ње, а она је тако усамљена, тако далека од тога народа. Дође јој да врисне.

»Ах, кад би ме тета повела! ... Па нека њега много воли... више од мене. Само да сам уз њу! ...«

Наместише деверу бео везен јаглук. Поведоше младу из одаје. Дете истрча на двориште...

Опет журба, сновање, намештање, поздрав, пољупци ...

— Напред, сватови!

А мало маченце заборавили...

Разлеже се изненадан, очајан врисак, који испуни ужасом цео народ.

— Тетице... не иди!... Тето... узми ме!..

Тета се осврте. Хтеде потрчати очајном детету, али је задржаше.

— Стој. Не ваља се враћати!

Поднеше јој помодрело, обезнањено, онакажено тугом дете.

Ах, превелика своја срећа не допушта човеку да разуме туђ бол...

Повраћено дете крете очима око себе... на души му је тако лако, чини му се да ће сад бити све друкчије, лепше... Али кад опази да се ништа није променило од малопре, кад виде да се сватови крећу, оно подиже главу...

Нежни, паучинасти набори од бела вела, у које утања бео венац од мирте, високо се носе, и као да пливају у гомили разноврсних сватовских глава ...

Злобан, пакостан поглед паде на ту украшену главу. Мало маченце фркну и помоли своје оштре ноктиће...

Добро утувлъена лекција из живота!

КАПЕТАНИЦА

Међу осталим становницима варошице А.... беше и неки чича Глиша. Он не имађаше опредељено занимање, био је час пандур, час трговачки вересијаш, час баштован, по некад је могао чак и ћату општинског заменити. Но најрадије и најчешће је бивао трговачки вересијаш. Ишао је из једног села у друго и купио вересију свима трговцима, који су му год пуномоћије дали, а таквих је било доста, те је тако чича Глиша добро излазио на крај. Срећом не беше оптерећен многим децом. Једини спомен дваеспетогодишњег брачног живота његовог и снаша Јулиног беше им јединица њихова осамнаестогодишња Каја. Лепотом својом надмашила је све а...ке девојке, које су јој за то много завиделе, а она је се тиме гордила. Чича Глиша и Јула беху задовољни својом судбином; а зашто и не би кад никад не знађаху шта је то сиротовати. Ч'а Глиша је се у свакој неприлици умео вешто извући и они доиста живеше боље но многе ћифте а...ке. Њихова Каја беше обучена као прве трговачке кћери, па кад прође кроз варош, калфе да се полеме, а она богме ни главе да окрене на њих; а кад прође поред среске канцеларије онда је тек вредно видети шта се од ње ради. Устура се, Боже, па се стане кочоперити, па вртити, па још ако је капетаница на прозору е онда мислиш сва се изломи, ал' капетаницу ни да погледа. Ви сигурно и не знате зашто то. Та сви А...ни знаду да је се Каја зарекла да мора бити капетаница и то не онако непаметно као што се многе заричу: бићу то па макар одмах цркла; или бићу то макар за један дан. Не, не, она је се решила и да буде капетаница и да као таква поживи дуго. Хоће девојка да буде капетаница, па шта јој можете сад ви, друге, које скромно и нежно изгледате: кад ће овај или онај калфица да отвори за себе радњу! Садањи капетан ожењен је, а и у годинама је, па се и он нада да ће и њему скоро зазвонити оно радосно »по милости Божијој и вољи народа..... за начелника

округа.....« а у таком случају Каја се нада да ће на његово место доћи неки млад, нежењен правник, и онда већ сигурно је као два и два четири, да би она одмах постала капетаница. Нада се девојка, па шта ћете јој, а нада је главна врлина хришћанска и сваки хришћанин треба да живи у нади, па зашто се не би и она — као добра хришћанка — придржавала тога. При том још је млада, па може за нужду баш и причекати, није јој сабља за вратом. Снаша Јула већ је унапред изабрала собу у среској кући, коју ће она као капетаничина мајка заузети, а онда већ неће ни погледати ту надувену Перићку и Јовановићку, које неће сад ни да јој се јаве; мисле сва је срећа у њиним тепелуцима, а после ће трчати и улагивати се око ње, ал' она ће већ знати шта ће радити, само, Боже, здравља да хоће овог маторог црвенка гдегод да преместе. Ч'а Глиша је се изнајпре смејао њиховим будалаштинама. Но кад му снаша Јула стаде разлагати како ће то изгледати кад он буде после капетана прво лице у вароши, па кад стану први трговци а...чки Перић, Јовановић, Живковић и други облетати око њега и молити га да се заузме за њих, или да им помогне, или тако штогод, а он ће се онда нећкати, а они ће онда све понизним гласом: »Ама молим вас покорно, господине Глишо (онда га већ неће смети звати ч'а Глишо, или брат' Глишо, или просто Глишо као сад), будите ми на руци: судим се са овим мојим комшијом, па гледајте молим вас нек испадне повољно за мене, бићу вам благодаран цела века« и т. д. Ч'а Глиши би се у тим приликама очи засијале и он би се задовољно смешио и већ је уображавао како му сви скидају капе улицом... Но то би трајало само дотле, док је Јула уз њега, а чим се одмакне куд год, он стане зрело размишљати о том, па се најзад сам од себе застиди и онако у ветар промрмља: »Еј луда Јуло, нема од тога ништа, но гледајдер ти овога калфа Васу код Перића, тај је скуцкао подоста у свој џеп, па данас сутра биће свој госа, а временом може бити бољи и од самог Перића. Та ја знам кад је Перић у једном сандучићу сав еспап доносио, а где га сад, први газда...« Тако је ч'а Глиша увек размишљао кад је сам, ал' кад је Јула уз њега, онда се друкчије мисли, ал' шта ћеш јој, брате, наговорила би и самог св. Петра да се још трипут одрекне Христа. Тако то све трајаше међу овом пунонадежном

породицом. Ево се сврши и дуги божићни пост, па већ насташе и празници. Баш на св. Стевана дође нека баба Сока код снаша Јуле у посету. У коју кућу уђе баба Сока то се већ зна ради чега је. Ретко који калфа или трговац а...чки да се је оженио, а да баба Сока не заслужи хаљину и дукат као проводаџика. Она је већ двапут досад била у ч'а Глишиној кући и искала Кају за добре прилике, но снаша Јула обично је говорила да је још рано за то, да јој је дете још младо а није ни спремно, а што се тиче момка нема му мане, и тако је она двапут баба Соку испратила, па сад ево и трећи пут дође јој Сока у госте.

— Христос се роди, Јуло, честити свети!

— Ваистину се роди! Седи, нано. Откуд се ти сад укани чак озго из Палилуле ?

— Е па шта ћу, дијете, треба да обиђем добре пријатељице, да изађем и ја малко међу свет.

— Баш добро што си дошла! Глиша ми оде, а и онај враг се одскита, па већ ме мука увати саму.

— Добро је што си сама, бар ћемо се слободно разговарати, а и онако сам имала нешто да ти кажем.

— Знам већ, ваљда опет нека добра прилика за моју Кају.

— Та ти знаш да ја и не састављам оне, који нису једно за друго, ја гледам, синко, да не буде само дар на прстену, него да се и доцније сећају баба Соке и да је благосиљају; па ето сад и онај враг код Перића, ти га знаш — Васица, од Нове Године отвара сам радњу, вредан и паметан, а мудар, па сачувао богме леп новац, еспап је већ сортирао горе. Сам му Месаровић нудио за 500 # вересије но он није хтео ни за десет пара. Нећу — вели — да почињем одмах са вересијом, хоћу што видим у мојој кући да знам да је моје, да не стрепим сваки час од тобоша; па знаш, човек хоће да кући, а самом му није лако. Дође мени па ме моли и куми за вашу Кају, она му је — вели — једнако у памети, он зна

да она нема пара, нити он то тражи, њему треба само добар друг, а ласно ће се стећи само кад се хоће. Па ето, Јуло, сад се разговори са Глишом, немој те пропустити ову прилику, јер боље нећете дочекати, то вам ја јамчим. Пропустили сте онако красна два младића, па сад видите да ће да претигну старе трговце. Васа је најбољи од свију њих, а неће пара; па још ако и њега пропустите, онда вам се више нећу јављати. Ката је лепа, синко, а док је млада дотле је и лепа и дотле је можете усрећити и без новаца, а богме кад прође свој ват онда траже новаца, па и то све иде силом. Промислите се добро па ми јавите, немојте ову красну прилику пропуштати јер ћете се после љуто кајати...

Тако је баба Сока говорила проводаџиско слово својој снаша Јули и доиста јој је искрено говорила, није прибегавала оним проводаџиским шеретлуцима и лажама, којим све проваџике прибегавају, па којима је се и она у многим приликама послужила. Има таквих жена које стану набрајати хиљадама разних добара, којима притежава просилац, и у својој беседи направе га милионаром, а кад тамо после венчања он се покаже као убоги сиромашак. Многима ће — који не познају сељачке и паланачке обичаје — ово бити чудновато, па чак и невероватно, но ја знам стотинама оваких примера, па ћу ево један навести. У истој паланци А..... о којој говори прича наша, беше један богат трговац Петровић, који је располагао грдним имањем. Он имађаше једног калфу, који хтеде наћи жену са добрим миразом и с њим отворити радњу пошто својих новаца није имао. Иста та баба Сока оде чак у трећи срез нашег округа, нађе тамо добру девојку, коју је просио један војни капетан I класе, но отац хтеде је дати за трговца. Баба Сока стане бројати оцу њеном и њој имање »бити имајућег« му зета. Она је побројала све што је знала да има трговац Петровић, па чак и више. Отац девојчин пристане да дâ дете, само претходно ће доћи у А..... и видети момка и остало. У прву недељу после тога он дође, одведу га кући Петровићевој, газда Петровић оде у село, чељад се разиђу и остане сам момак, који га стане уводити у своје одаје и показивати му своје добро. Позове ту комшије па се стану частити, сви су хвалили момка, и тако се то

све лепо уреди и сврши се наодмах затим венчање. Два дана после свадбе момак зовне своју младу да се прошетају; успут сврате у један кућерак и ту он њој рекне: »Ето то је наш квартир, ја нисам газда — већ слуга...« Таквих случајева има, а нарочито по селима; по паланкама су ретки такви крупни случајеви.

Баба Сока сад није прибегла таком начину, јер није могла; и Јула је знала Васу као год и она сама.

Док је баба Сока говорила, Јула је се била много замислила, премишљала је о Васи и — о капетану, и нађе да је боље бити капетаница но трговачка жена...

— Хвала ти, нано, која ме учиш као своје дете, Бог ти дао, но шта да радим кад ми још и не мислимо на то. Каја нема ни једне кошуље нове. Отац јој све виче да поседи још коју годину да послуша нас старе, а и није добро ко се млад зароби, па кад окупе дечурлија ницати ко печурке...

— Добро, добро, Јуло, ја рекох; право да ти кажем надала сам се таком одговору од тебе; ја истина не гледам на то што свет којешта говори, кô бајаги да ви мислите да ће она бити капетаница...

— Ју, Бог с тобом, нано, шта говориш, зар ти можеш свету запушити уста; свет кô свет, што му падне на памет то и говори, далеко смо ми од тога, моја нано.

— Дабогда, синко, да си то истину казала, но већ ја сам моје свршила, нећи ни с ким да имам злу реч па ни с вама. Збогом, Јуло, опет се ти разговори с Глишом, па ми одмах јавите, јер момку није до чекања. Збогом, Јуло, поздрави ми Кају, жао ми што и она не беше да чујем шта ће она рећи, но већ свеједно и ти си рекла.

И тако се сврши мисија баба Сокина. Снаша Јула насмеши се подругљиво за њом, потом уђе у собу и стаде опет размишљати; бадава, капетаница је најбоље бити...

Дође и Каја кући, а у вече ето ти и ч'а Глише. Кад му Јула све исприча шта је разговарала с баба Соком и шта јој је она одговорила, он се богме страшно наљути, стаде викати на сва уста и грдити их, рече им да ће он ићи баба Соки и рећи јој да пристаје; рече им како су оне будале, како ће Каја због те лудости постати уседелица и плести седе косе девојачке и тако даље, и тако даље, — но кад ти се снаша Јула разгоропади и отвори она своју библију, па кад она њему стаде читати о капетанству, е лепо му, брате, памет стаде! Помирише се, па седоше за хладну печеницу. После вечере Јула настави опет и најзад ч'а Глиша леже задовољан мислећи о својој будућој важности, још једаред се задовољно осмехну и захрка. У сну је викао : »Е мој Перићу, не иде то тако, нећу ја, брате, мито, ја хоћу само правду; напослетку даћеш ми педесет дуката, па мирна крајина«... Ућута мало па затим поче обртати главом, сањаше како иде улицом, сви трговци са страхом скидају му капе, а он се гордо држи, па тек само малко климне главом и отпоздрави их. Тако је сањао све до зоре, а у зору залупа неко на прозор.

— Ко је? викну он из кревета.

— Ја сам, ч'а Глишо, послао ме газда да ти јавим да идеш одмах у О.... да наплатиш вересију од оних Никољаца, за које ти је газда дао рачун. Данас имају састанак у општини, па треба да си тамо пораније.

— Добро, добро, кажи газда Живану да ћу сад поћи, да ако не буде узалуд. И отпочне журно да се облачи; видело му се на лицу да је љут, а како не би: досад си био капетанов таст и уживао поштовање свију варошана, а где сад по највећем мразу хајд' у село! Четири сата пешице па или добити што ил' не добити; или ручати тамо, ил' скапавати гладан цео дан.

Тај дан су већ све жене знале да је Васа просио Кају капетаницу и да је одбијен. Чудили су се лудој мајци и девојци, а највише лудом оцу. Свуда су их исмевали, а Васи су сви говорили да је срећан што је одбијен, и чудили су се шта је имао

да заволи. Њему сирوماху беше много криво, опет је шиљао баба Соку и резултат опет исти. Најзад се и њему то досади, те се обрати на другу страну. После Богојављења испроси једну трговачку ћерку и наскоро затим буде и венчање. На свадби била је и Каја с мајком.

Баш кад је игра била у највећем жеку прође поштар поред њих. Запиташе га има л' што ново, а он им издиже један број званичних новина. Сви се скупише око њега, а он отпоче читати: поставља се начелник I кл. среза Н-ског округа Н-ског А... Ј.... за начелника округа Ц...чког...

А за тим други указ:

Поставља се писар I кл. среза Ј. округа С. Т.. М.... за начелника среза Н. окр. Н-ског...

Сад се зачуше разни узвици: неки жалише за овим капетаном, а неки се радоваше што одлази — како коме иђаше у рачун. Но Каја и Јула?... Та ви и сами знате, драги читаоци, шта су оне осећале. Као морнари, које су неколико месеци бацали вали по пучини морској кад угледају земљу, тако беше и њима. Дошло је дакле време да се остваре давно сањани санци... Каја као да је већ постала капетаница, па ти се узе пућити и дизати нос, а Јула се само шири. Девојке то приметише на се стадоше гуркати и смејати, па најзад и гласно хохотати, па почеше и речима пецкати; најзад се Јула и Каја опростише с младенцима и одоше кући целим путем гунђајући.

Ах, нека их, нека, близу је већ, видећете, надувене шкембаре, ко је Јулка, та само док те види, Кајо, одмах ће се у тебе заљубити. Морам само рећи Глиши да ти одмах узме лице за хаљину, па да буде готова до доласка капетанова, а онда Кемо лако.

— А јеси чула, нано Јоцу Илиног како каже, да зна њега, скоро је — вели — свршио права, па каже да је млад и леп и лане га је, каже, видео у Београду, па није ожењен.

— Ама зар то заиста Јоца каже?

— Зацело!

— Па јес', он је учио тамо у Београду науке, па га мора знати. Е сад нека их, нек се кикоћу колико хоће, још мало па ће се оне сматрати срећним, ако их Јула удостоји и погледа свог.

У таком разговору оне стигоше до куће где их ч'а Глиша весео очекиваше, јер и он беше чуо ту вест од самог телеграфисте, који добро познаје новог капетана, зна да лане није био ожењен, а сигурно није ни сад; а Милош Ђукин вели, да му је он и неки род, и видео га је пре два месеца и тада није био ожењен. Он је рекао да ће му капетан сигурно јавити о свом доласку, па ако требадне што да се спрема, онда ће то снаша Јула с Катом.

Све иде не може бити боље.

Срећна и задовољна, пуна лепих сањарија, леже ова породица да слатко спава и — сања... Лака им ноћ!...



Прошло је десетак дана од свадбе Васине. Баш беше четвртак. Стари капетан отпутовао је пре два дана, а данас се надају новом капетану. Први трговци и један писар изашли су у прво село да причекају капетана. У среској кући журно се спрема, јутрос дођоше једна кола са стварима новог капетана. Тамо су Јула и Каја као домаћице. Намештају два кревета, столице и астал, јер само то беше дошло на једним колима. Снаша Јула брише столице И сто Од прашине, а Каји је ставила у дужност да намешта кревете, па кад она беше скоро готова, онда се Јула стаде смешити и дирати Кају.

После се саже Јула над кревет, стаде шаптати неке неразборите речи, тутну у јастук неки замотуљак и опет га заши. Најзад кад све би готово одоше и оне кући те се обукоше и нагиздаше и опет дођоше у среску кућу. Таман оне селе мало, кад се зачу озго с брда певане и ларма. Провирише и угледаше петора кола и неколико коњаника где улазе у варош, видеше затим како пролази спровод улицом, како свет излази на врата дућанска и љубопитно посматра.

— Ето их! Пази на себе, викну снаша Јула па затим изиђоше у авлију, где у исти мах застадоше путничка кола из којих искочи један млад и леп, но врло надувен господин, који пружи руку у кола И викну:

— Ајде, Љубо, силази! ... и одмах затим помоли се једна лепа, млада женска главица и потом указа се и цела »персона« нове капетанице, која придржавајући се за раме мужа скочи с кола.

У том приђе из других кола и Милош Ђукин, који престави младом пару нашу Јулу и Кају, које стајашу непомичне, бледе као крпа и једва уздржаваху дубок уздах, који им пође из груди. С неколико једва промрмљаних речи изговорише оне добродошлицу и упутише се уз степенице за новодошавшима. Уђоше у собу, разгледаше по соби и капетаница нађе да кревети нису намештени где треба и да ће их сутра преместити у другу собу. Упита затим Милоша шапућући: ко су ове женске; он јој објасни у две речи ко је ч'а Глиша, а капетаница ни пет ни девет, но се окрете скамењеној Каји с питањем:

— Ко ли би могао сутра доћи да ориба патос од соба?

Јула одговори да ту има пандура, а иначе овде у вароши нема тако сиротних жена, које би хтеле служити, затим пожели лаку ноћ и не дочека да чује благодарност капетаничину за учињену услугу, ухвати Кају за руку и одоше дршћући и проклињући судбину; за њима се чујаше доста јасан кикот девојака па и пљескање руку, а оне иђашу не осврћући се ни на

коју страну и тек кад уђоше у собу погледаше се и бризнуше у плач. Дуго су тако лежале плачући, нису ни осетиле кад је ушао у собу ч'а Глиша, који, видећи их такве, седе за сто и дуго ћуташе, а затим уздахну и поче да говори Јули:

— Е моја Јуло, лепо је теби Глиша говорио да се манеш ти те лудорије, ал' ти Глишу не хте да послушаш, онаку красну прилику пропусти само због женске лудости. Кад прођем сад поред Васиног дућана па погледам унутра, срце ме моје заболи; све пуно, брате, ко кутија, па те милина погледати, па још кад помислим да је све то могло бити Катино. — Еј, Јуло несрећна, шта учини од нашег детета! Знаш ли да ме је сад стид проћи кроз варош, сви ће да намене пружају прст к'о на белу врану...

Но Јула није могла и даље слушати да јој ч'а Глиша чита лекцију, већ се и она придиже и отпоче изнајпре говорити тихо чисто као да моли, но после све више у ватру долажаше, стаде разлагати како то опет није ништа а како ће Каја тек на Цвети напунити деветнаест година, како је она још врло млада, а овај капетан ко зна докле ће ту седети, можда ће на лето добити премештај и тако сума сумарум остаде све по старом да се чека до бољих времена...



Прошле су већ две године од тог времена а Каја још не постаде капетаница. Много би било кад би почели све по реду да приповедамо шта је се за те дуге две године десило. Осим једног опанчарског калфе Нико се други није за Кају јављао. Најзад почеше А...ни зуцкати како ће капетана да преместе у ужички округ; и заиста после месец дана изиђе указ, којим се он

премешта по потреби у ужички округ, а на његово место долази такође по потреби службе началник I кл. из К...ског округа В... Г...

Кад је се почело говорити о томе међу варошанима, Глишину кућу ухватила је опет она стара гордост, но кад је изишао указ, онда је опет наступило очајање. Унапред се знало да је тај новајлија ожењен, не зато што би се могло судити по томе што је I класе, дакле је мор'о бити у годинама, но и зато, што су га многи познавали јер је био у суседном срезу писар и још тада је био ожењен. Глишини га дакле нису очекивали с нестрпљењем. И он је најзад дошао са женом и са осморо женске деце, и тада се у ч'а Глишину кућу усели некаква ужасна свађа. Једнако су се свађали он и Јула. Он је наваљвивао да се дете уда ма за кога, који се први јави, а Јула је се изнајпре противила, но доцније се досети. Видела је да за ове две године нико није искао Кају па је се надала да и од сада неће, те је тако могла обрећи Глиши да пристаје да удаду дете за прву добру прилику која се укаже, а међутим је се надала да ће и овог капетана одгурати скоро, јер је већ стар па ће му морати дати повишицу, и на томе остаде.

Хитро пролазе месеци за месецима а за њима и године. Хитро за све оне, који су срећни у животу, но не за оне, који се чему надају, који погледају месеци шта ће им донети. Њима се отежу дани као месец, ови пак као године, а године као цели векови. Тако је и у Глишиној кући. Три године су прошле у том варљивом надању, Каја се много изменила но ипак је још најлепша женска не само у А... но и у свом срезу, баш као и пре шест година. Она ипак не престајаше веровати да ће се скоро јавити замишљени идеал, све своје мисли посветила је томе »будућем« месији и тврдо вероваше да је тај дан близу.

Но кад јој једног дана ч'а Глиша дође са вешћу да је премештен и овај капетан, а на његово место да долази чича М... стари срески писар, који је са практикантуром отпочео у А...у, па дође и до капетанства, е онда је та вест уби. Она леже у постељу и болова осам недеља, но опет је Бог не заборави, јер

јој после поклони здравље и здрав разум. Чим се је предигла, прво што јој је било, рекла је мајци да је трпљењу њеном већ крај; више јој неће седети па да би знала да ће је министарски син узети, већ се мора удати макар за црна Циганина.

Сирота Каја! ... Подлегла је току времена, које све ништи и обара, па и најсмелије замисли. И њену наду и њено уздање у ту златну и срећну будућност, сломило је време, сломила се управо сама та будућност у коју је она све своје уздање полагала. И она је горко и горко плакала, а сузе су се потоцима лиле. Та оне су оно једино, што је добро у тузи...

Ч'а Глиша већ је почео да се улагује око калфица, за које мишљаше да ће скоро своје гесе постати. Седам месеци је прошло после одласка старог капетана и још се нико не јави за Кају. Ко ме год помену, сваки тражи бар две стотине дуката. Снаша Јула оби ноге трчећи око баба Соке и молећи је да нађе какву било прилику. Једва једном дође бака и пита их: да ли би дали Кају за Милоша Ђурића, трговца. Оп је до душе удовац, две су му жене умрле а оставиле му четворо ситне дечице, па је рад човек да узме сироту девојку која ће му бити добар друг, а деци добра мајка. Он није богзна каквог имања, но није баш ни сиромаш. Све то њој баба Сока ређа сасвим искрено, а она пита Кају. Каја уздише и пристаје на понуду. Баба Сока јој говори шта би јој фалило да је онда пошла за Васу, сад ето има најбољу радњу у вароши, има и своју кућу, па шта ћеш боље... Каја уздише и плаче...

Баш беше некако после Мале Госпојине у недељу, леп јесењи дан, варош се напунила сељанима, трговци се узмували са муштеријама, све се то нашло у послу, мало ко да примети како се одозго са брешчића од цркве спушта једна гомилица људи и жена. То беше свадба Кајина. Око подне зазвонише звона на цркви, стадоше распитивати за узрок и најзад чуше да је се капетан М... упокојио. Снаша Јула се разболе тога дана, дозва Кају и рече јој: »Још ако сад несрећом дође нежењен, онда знај да ћу умрети«. Каја је ћутала и уздисала.

— Ах, што не причекасмо бар за један месец! После два месеца дође у А... нови капетан. Он беше млад, леп и нежењен. Снаша Јула је одржала реч, јер није ни месец дана прошао од доласка капетанова, а њу су већ носили у вечну кућу.

Но за дивно чудо, Каја је врло весела, све јој се мили, па да видите и газда Милошу пође радња на боље откако му она дође. Како да неће кад он, Глиша и Каја запели па раде као кртице. Капетана новог сви хвале и поштују, но ту скоро један Банаћанин младић проби му ногу куршумом из пушке, нашав га у својој брачној постељи. Сад га сви зову ћопа, а од то доба Каја је још веселија. Знам да сад не жели да буде капетаница.

Table of Contents

<u>ЈЕСЕЊЕ СЛИКЕ.</u>	<u>2</u>
<u>СТРАШНА НОЋ..</u>	<u>31</u>
<u>ПОТЕРА..</u>	<u>40</u>
<u>ПРОПАСТ.</u>	<u>52</u>
<u>ЗВАНИЧНА ИСПРАВКА..</u>	<u>61</u>
<u>У XXI ВЕКУ.</u>	<u>72</u>
<u>БОГОМОЉАЦ..</u>	<u>80</u>
<u>ПРВА ТУГА..</u>	<u>88</u>
<u>УОЧИ НОВЕ ГОДИНЕ.</u>	<u>92</u>
<u>СТРАХ.</u>	<u>94</u>
<u>УЧИТЕЉЕВА ПРИЧА..</u>	<u>98</u>
<u>ЗВОНАР.</u>	<u>102</u>
<u>ПРИЈАТЕЉИ..</u>	<u>108</u>
<u>ЖИВОТ И СМРТ.</u>	<u>112</u>
<u>ЉУДСКА НЕСТАЛНОСТ.</u>	<u>116</u>
<u>КАПЕТАНИЦА..</u>	<u>124</u>